

9

КИЇВ-1972

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- ☐ XXIV з'їзд КПРС про соціально-політичний розвиток радянського суспільства
- ☐ Назустріч 50-річчю утворення СРСР (добірка)
- ☐ Досвід наукової розробки історії фабрик і заводів СРСР
- ☐ Висвітлення ролі народних мас в «Історії міст і сіл УРСР»
- ☐ З історії робітничого класу України (добірка)
- ☐ Історичні джерела виникнення «американського міфа»

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи. Ю. В. Бабко. XXIV съезд КПСС о социально-политическом развитии советского общества. Н. А. Ерофеев. Исторические источники возникновения «американского мифа». *Навстречу 50-летию образования СССР*. М. В. Церцвадзе. Нерушимая дружба грузинского и украинского народов. И. П. Дудко. Боевое взаимодействие украинских, русских и белорусских партизан в годы Великой Отечественной войны. *Материалы Всесоюзной конференции «Об опыте написания истории городов и сел, фабрик и заводов, колхозов и совхозов СССР»*. А. Д. Скаба. Освещение роли народных масс в «Истории городов и сел УССР». В. А. Ежов, З. В. Степанов, В. Н. Ковальчук. Опыт научной разработки истории заводов и фабрик СССР. Сообщения. *Из истории рабочего класса Украины*. В. П. Сидоренко, Ю. Н. Жуков. Участие рабочего класса Украины в социалистическом строительстве (1959—1965 гг.). Г. П. Довганюк. Соревнование рабочих коллективов Украины и Молдавии (1945—1958 гг.). И. И. Загребельный. К вопросу о вкладе рабочего класса в завершение коллективизации на Украине. Г. Ф. Немазаний. Освещение прессой Украины процесса вовлечения рабочих в управление производством (1966—1970 гг.). И. М. Кулинич. О некоторых особенностях культурного сотрудничества Советской Украины с ГДР, ВНР, СРР. И. А. Громова. III Всеукраинский съезд Советов — один из важных этапов истории становления и развития Украинского Советского государства. Заметки. В помощь преподавателю истории. Воспоминания. Наш календарь. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация. Приложения.

CONTENTS

Articles. Yu. V. Babko. The 24th Congress of the CPSU on Socio-political Development of Soviet Society. N. A. Erofeev. Historical Sources of Origin of the "American Myth". *On the 50th Anniversary of the USSR Formation*. M. V. Tsertsvadze. Inviolable Friendship of Georgian and Ukrainian Peoples. I. P. Dudko. Fighting Interaction of the Ukrainian, Russian and Byelorussian Partisans during the Great Patriotic War. *Proceeding of the All-Union Conference "On Experience in Writing History of Towns and Villages, Factories and Plants, Collective Farms and State Farms of the USSR"*. A. D. Skaba. Elucidation of the Role of People's Masses in "History of Towns and Villages of the UkrSSR". V. A. Ezhov, Z. V. Stepanov, V. N. Kovalchuk. Experience of Scientific Development of History of Plants and Factories of the USSR. Communications. *From History of the Working Class of the Ukraine*. V. P. Sidorenko, Yu. N. Zhukov. Participation of the Working Class of the Ukraine in Socialist Building (1959—1965). G. P. Dovganyuk. Competition of the Working Collectives of the Ukraine and Moldavia (1945—1958). I. I. Zagrebelny. On Problem of the Working Class Contribution to Accomplishment of Collectivization in the Ukraine. G. F. Nemazany. Elucidation of the Process of Involving the Workers into Production Management in the Press of the Ukraine (1966—1970). I. M. Kulinich. On Some Peculiarities of Cultural Collaboration of the Soviet Ukraine with GDR, HPR, SRR. I. A. Gromova. One of the Main Stages in History of Restoration and Development of the Ukrainian Soviet State. Notes. Aid to the Teacher of History. Reminiscences. Our Calendar. Review of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. News and Information. Appendix.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9 (138)
ВЕРЕСЕНЬ
1972

РІК ВИДАННЯ
ШІСТНАДЦЯТИЙ

Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ -- ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНИЗМУ ПРИ ЦК КПКР

ЗМІСТ

СТАТТІ

- Ю. В. Бабко -- XXIV з'їзд КПКР про соціально-політичний розвиток радянсько-го суспільства 3
М. О. Єрофєєв (*Москва*) -- Історичні джерела виникнення «американського міфа» 13

Назустріч 50-річчю утворення СРСР

- М. В. Церіввадзе (*Тбілісі*) -- Непорушна дружба грузинського та українського народів 21
І. П. Дудко (*Городня Чернігівської області*) -- Бойова взаємодія українських, російських і білоруських партизанів у роки Великої Вітчизняної війни 28

Матеріали Всесоюзної конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР»

- А. Д. Скаба, академік АН УРСР -- Висвітлення ролі народних мас в «Історії міст і сіл УРСР» 34
В. А. Єжов (*Ленінград*), З. В. Степанов (*Ленінград*), В. М. Ковальчук (*Ленінград*) -- Досвід наукової розробки історії заводів і фабрик СРСР 41

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії робітничого класу України

- В. П. Сидоренко, Ю. М. Жуков -- Участь робітничого класу України в радянському будівництві (1959—1965 рр.) 49
Г. П. Довганюк (*Могилів-Подільський*) -- Змагання робітничих колективів України і Молдавії (1945—1958 рр.) 53
І. І. Загребельний (*Черкаси*) -- До питання про вклад робітничого класу в завершення колективізації на Україні 59

* * *

- Г. Ф. Немазаний -- Висвітлення пресою України процесу залучення робітників до управління виробництвом (1966—1970 рр.) 62
І. М. Кулинич -- Культурне співробітництво Радянської України з НДР, УНР, СРР 69
І. А. Громова -- III Всеукраїнський з'їзд Рад -- важливий етап історії становлення й розвитку Української Радянської Соціалістичної Республіки 77

ЗАМІТКИ

- С. А. Медведєв (*Донецьк*), В. В. Тимченко (*Чернівці*) -- Організаційно-партійна робота на промислових підприємствах Донбасу в роки семирічки 87
П. І. Малолетова -- Міжнародний книгообмін Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. 1919—1971 рр. (До Міжнародного року книги) 91
О. Г. Зайченко (*Слов'янськ*) -- Перші кроки діяльності партійної організації «Краммашбуду» (1929—1931 рр.) 96
І. Є. Громенко (*Бердичів*) -- Земельні громади України (1927—1929 рр.) 99
Л. Г. Чиговська -- Діяльність більшовиків України серед інтелігенції в січні—серпні 1905 р. 102

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

І. М. Скрипкін — Висвітлення на уроках історії ролі В. І. Леніна в утворенні СРСР	113
---	-----

СПОГАДИ

І. І. Шишкін — Волею народів-братів	119
-------------------------------------	-----

НАШ КАЛЕНДАР

О. М. Кисілевський — Пропагандист марксистсько-ленінських ідей (До 50-річчя Політвидаву України)	125
--	-----

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Є. П. Шаталіна — Висвітлення питань історії громадянської війни на Україні в публікаціях журналу «Красный архив»	128
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

М. С. Багмет — Бібліографічний показник. Єдність міжнародного комуністичного руху і розширення фронту антиімперіалістичної боротьби	133
П. Г. Піддубний — Л. Н. Маймескулов, А. И. Рогожин, В. В. Сташис. Всеукраїнская Чрезвычайная Комиссия (1918—1922)	134
С. В. Сороковська, В. Я. Герасименко — І. І. Корнейчик. Історія української бібліографії. Дожовтневий період	136
О. С. Компан, К. І. Стецюк — В. А. Маркина. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII — 60-е годы XVIII ст.	139
І. О. Мандрик (<i>Ужгород</i>), Я. І. Штернберг (<i>Ужгород</i>) — І. М. Мешко. Громадсько-політичний рух і суспільна думка в Угорщині на рубежі XVIII—XIX ст.	141
Г. І. Марахов — Генрік Голєєвський. Мемуари	142
О. В. Хланта (<i>Ужгород</i>) — О. Довганич, К. Лустиг, Б. Співак. Слідами легенди	143
А. І. Черній (Ровно) — Стоян Г. Танєв. Інтернаціональна місія Радянської Армії в Болгарії 1944—1947 рр.	144

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

В. Ф. Панібудьласка, Т. Г. Тівадзе (<i>Тбілісі</i>) — Наукова конференція в Батумі, присвячена 50-річчю утворення СРСР	146
Ю. О. Курносів — До 50-річчя утворення СРСР	147
В. В. Кравченко — Наукова конференція, присвячена 90-річчю від дня народження Георгія Димитрова	148
І. Р. — Зустрічі в Генуї та Равалло	148
П. С. Сохань — Конференція істориків у Софії	149
І. І. Заєць (<i>Вінниця</i>) — Перша Вінницька історико-краєзнавча конференція	150
П. І. Захарчин (<i>Львів</i>) — Конференція істориків-архівістів Львова	152
В. І. Касьян (<i>Ровно</i>) — Науково-технічна конференція студентського наукового товариства	153
В. І. Булах (<i>Харків</i>) — 70-річчя від дня народження К. К. Шияна	153
<u>Віктор Іванович Астахов</u>	154

ДОДАТОК

Теми кандидатських дисертацій, затверджених Президією республіканської ради по координації досліджень з історії КНР і КР України	155
--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), **Ю. В. Бабко**, **М. Р. Доній**, **В. А. Жебокрицький**, **М. В. Коваль** (заст. головного редактора), **І. І. Коломійченко** (заст. головного редактора), **М. Ф. Котляр**, **М. І. Крячок**, **М. Н. Лещенко**, **І. В. Лупандін** (відповідальний секретар), **В. М. Нем'ятий**, **А. В. Санцевич**, **В. А. Чирко**, **Ф. П. Шевченко**, **А. М. Шлепаков**, **П. М. Шморгун**.

Адреса редакції: 252005, Київ, вул. Горького, 3.
Телефон 24-29-92.

Технічний редактор **Т. Р. Спекторова**

Коректор **О. М. Медведєва**

БФ 08106. Здано до складання 27.VII 1972 р. Підписано до друку 12.IX 1972 р. Папір друкарський № 2. Формат 70×108^{1/16}. Друк. аркушів 10,0. Умовно-друк. аркушів 14,0. Обліково-видавн. аркушів 15,7. Зам. К-117. Тираж 8925. Ціна 40 коп.

Друкарня вид-ва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

Статті

Ю. В. БАБКО

XXIV З'ЇЗД КПРС ПРО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Йдучи назустріч великому святу — 50-річчю утворення Союзу РСР, багатонаціональний радянський народ твердо і неухильно втілює в життя історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, який узагальнив різнобічний досвід комуністичного будівництва в нашій країні і на основі творчого застосування й розвитку марксистсько-ленінської теорії виробив науково-обгрунтовану програму дальшого революційного перетворення радянського суспільства.

Особливу увагу XXIV з'їзд КПРС приділив питанням, пов'язаним з соціально-політичним розвитком радянського суспільства, які розглядалися в загальному комплексі першочергових завдань комуністичного будівництва. Історичний досвід нашої країни наочно підтверджує необхідність комплексного підходу до розв'язання складних економічних, соціальних і політичних та ідеологічних проблем будівництва нового суспільства. І це цілком закономірно, оскільки всі сторони суспільного життя тісно пов'язані між собою і безпосередньо впливають одна на одну. Розв'язання соціально-політичних завдань залежить від розвитку суспільного виробництва, яке є основою соціального прогресу. Економічний розвиток суспільства, в свою чергу, значною мірою залежить від того, наскільки успішно розв'язуються соціально-політичні завдання. Тому партія, виробляючи свою політичну лінію, завжди враховує діалектичний взаємозв'язок між створенням матеріально-технічної бази комунізму, формуванням комуністичних суспільних відносин та вихованням нової людини.

Керуючись марксистсько-ленінським вченням і спираючись на досвід історії, КПРС у повній відповідності з об'єктивними вимогами комплексного підходу до проблем комуністичного будівництва розробила на своєму XXIV з'їзді всебічну програму розвитку радянського суспільства, його руху до комунізму. В науково обгрунтованій програмі важливе місце належить питанням соціально-політичного розвитку радянського суспільства.

В нашій багатонаціональній країні в результаті героїчних зусиль усього радянського народу, керованого Комуністичною партією, побудовано розвинуте соціалістичне суспільство і тим самим створені реальні передумови для ще швидшого зростання продуктивних сил, дальшого вдосконалення суспільних відносин, поступового переходу до комунізму.

В Радянському Союзі створено високорозвинуту соціалістичну економіку — могутню індустрію і велике механізоване сільське господар-

ство. Величезні перетворення в житті радянської країни, бурхливе зростання масштабів соціалістичного виробництва і розв'язання складних економічних, соціально-політичних, технічних, культурних та інших завдань — прямий результат його соціалістичного розвитку, яскраве свідчення історичних переваг соціалізму.

Однією з виразних ознак розвинутого соціалізму є зрілі, гармонійні суспільні відносини, які склалися на основі цілковитого панування соціалістичної власності, ліквідації експлуататорських класів і утвердження соціально-політичної та ідейної єдності суспільства. Соціальна структура радянського суспільства характеризується наявністю дружніх класів і груп трудящих, єдністю їх економічних, соціально-політичних та ідейних інтересів, спільною заінтересованістю в побудові комунізму. Робітничий клас, колгоспне селянство володіють основними засобами виробництва, є творцями і споживачами матеріальних і духовних благ.

Проте і в розвинутому соціалістичному суспільстві ще зберігаються класові та інші, пов'язані з ними, відмінності. Основна причина збереження цих відмінностей полягає в наявності двох форм соціалістичної власності — загальнонародної і кооперативної. Але швидко зростання матеріального виробництва сприяє неухильному розвитку обох форм власності в напрямі створення єдиної, комуністичної власності. Тому класова структура нашого соціалістичного суспільства стає рухомішою. В міру розвитку соціалізму дедалі більше вирівнюються культурно-побутові умови життя сільських і міських жителів, змінюється характер праці, поступово стираються класові відмінності. Остаточне подолання цих відмінностей — найважливіше завдання комуністичного будівництва, в процесі здійснення якого класова структура суспільства й надалі поступово розвиватиметься до соціальної однорідності, створення безкласового суспільства.

У відповідності з об'єктивними закономірностями переростання соціалізму в комунізм Комуністична партія послідовно провадить курс на всемірне зміцнення єдності радянського суспільства. «Політика партії спрямована на те, — відзначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — щоб сприяти зближенню робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, поступовому подоланню істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею»¹⁻². В результаті здійснення цих та інших економічних і соціально-політичних завдань суспільство прийде до найвищої комуністичної форми соціальної рівності, яка означає однакове відношення до засобів виробництва, рівність у розподілі, праці й побуті.

Зближення класів і соціальних груп, виховання моральних і політичних якостей багатонаціонального радянського народу, зміцнення його соціальної єдності відбувається на основі марксистсько-ленінської ідеології, яка є могутньою рушійною силою соціального розвитку, важливим фактором згуртування радянських людей, невичерпним джерелом їх суспільно-політичної та трудової активності.

Провідною соціально-політичною та економічною силою радянського суспільства завжди був і залишається нині робітничий клас. Його авангардна роль виявляється, перш за все, в тому, що він виступає головною продуктивною силою і є активним фактором формування комуністичних суспільних відносин. На базі його соціальних інтересів і комуністичної ідеології дедалі міцніше згуртовується багатонаціональний радянський народ. У результаті розвитку науково-технічної рево-

¹⁻² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 82—83.

люції кількість робітників у цілому по країні і по кожній союзній республіці зокрема неухильно збільшується. Нині робітничий клас становить більше 55% усього зайнятого населення країни. За роки Радянської влади він збільшився в 6 раз і налічує нині близько 65 млн. чол., причому більш як дві третини з них — індустріальні робітники³.

Докорінно змінився загальноосвітній і професійний рівень, зміст і характер праці робітничого класу, яка дедалі більше зближується з працею інженера й техника. Досить сказати, що тільки з 1939 р. кількість робітників, які мають повну середню освіту [спеціальну або загальну], зросла більш як у 30 разів. У сільськогосподарському виробництві сформувався новий загін робітничого класу, що налічує понад 9 млн. чол.⁴. Це означає, що робітничий клас відіграє дедалі більшу роль не тільки в промисловості, а й у сільському господарстві. Невпинно зростає роль робітничого класу в управлінні справами держави, виробництва, всього радянського суспільства.

Провідне становище робітничого класу в системі соціалістичних суспільних відносин визначається його революційністю, дисциплінованістю, організованістю й колективізмом. «Передовий робітник сьогодні, — відзначав Л. І. Брежнєв у своїй промові на XV з'їзді профспілок СРСР, — це людина, яка має глибокі знання, широкий культурний кругозір, свідомо і творчо ставиться до праці, він почуває себе господарем виробництва, людиною, відповідальною за все, що відбувається в нашому суспільстві»⁵.

Робітничому класові нашої країни належить провідне місце і в соціальному складі партії. КПРС постійно зростає за рахунок найкращих представників усіх соціальних груп радянського народу, і, передусім робітничого класу. Протягом 1966—1971 рр. до лав партії було прийнято 3 млн. чол., з яких майже 1 млн. 600 тис. — робітники⁶.

З провідною роллю робітничого класу пов'язаний і такий основоположний принцип життя радянських людей, як пролетарський інтернаціоналізм. Виступаючи як бойовий авангард міжнародного робітничого руху, радянський робітничий клас вносить гідний вклад у боротьбу проти імперіалізму, за свободу народів і соціалізм. Визнанням його історичних заслуг перед світовим революційним рухом є участь у роботі XV з'їзду профспілок СРСР 137 профспілкових і робітничих делегацій із 103 країн світу і 9 міжнародних організацій.

В одному строю з робітничим класом у боротьбі за комунізм ідуть трудівники колгоспного села. Селянство — вірний союзник робітничого класу в будівництві комуністичного суспільства. На відміну від робітничого класу, який кількісно зростає, частка колгоспного селянства в складі населення країни скорочується. Цей об'єктивний процес, значною мірою зумовлений поглибленням науково-технічної революції, дає змогу вивільняти для праці на інших ділянках комуністичного будівництва великі маси сільського населення. Завдяки швидкому і гармонійному розвитку продуктивних сил суспільства створюються сприятливі умови для прискорення стирання відмінностей між робітничим класом і селянством. Відбувається цей процес на основі зближення двох форм соціалістичної власності — державної та кооперативно-колгоспної, що виявляється, зокрема, в розширенні і поглибленні виробничих зв'язків між колгоспами і державними підприємствами. Міжколгоспні та держав-

³ Л. І. Брежнєв. Рішення XXIV з'їзду КПРС — бойова програма діяльності радянських профспілок, К., 1971, стор. 14.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 105.

но-колгоспні об'єднання з точки зору усупільнення виробництва дедалі більшою мірою набирають загальнонародного характеру. Чим ширшими й міцнішими стають ці зв'язки, тим інтенсивніше відбувається зближення колгоспного селянства з робітничим класом.

Розвиток науково-технічної революції стимулює підвищення загальноосвітнього та культурно-технічного рівня сільських трударів. Змінюється обличчя села, створюються сприятливіші умови побуту і духовного життя. Все це зумовлює зміни в соціальних рисах і психології трудівників сільського господарства, стирання істотних відмінностей між містом і селом.

Заходи Комуністичної партії і Радянської держави, спрямовані на дальше піднесення промисловості й сільського господарства, сприяють всемірному зміцненню союзу робітничого класу й селянства. Цей союз відіграв визначну роль в історичній долі радянського народу, з честю витримав випробування часом і дав чудові плоди. В умовах розвинутого соціалізму цей союз, у якому провідна роль, як і раніше, належить робітничому класові, набуває дедалі глибшого смислу і значення, забезпечуючи дальшу консолідацію радянського суспільства, його успішне просування до комунізму.

До важливих соціальних змін у нашому суспільстві належить зближення робітничого класу й селянства з інтелігенцією. Радянська інтелігенція разом з робітничим класом і колгоспним селянством становить органічну частину радянського народу. Під могутнім впливом науково-технічної революції, яка невпинно розгортається, швидко зростає кількість інтелігенції, особливо науково-технічної. В своїй масі це вихідці з робітничого класу і колгоспного селянства. Нині більше 30 млн., тобто більше чверті всього зайнятого населення країни, — працівники переважно розумової праці. Закономірний прогресивний процес зростання чисельності інтелігенції істотно посилює її роль у різних сферах суспільного життя. Радянська інтелігенція, вихована, як і інші соціальні верстви нашого суспільства, на високих і благородних ідеях марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму, віддає всі свої сили й творчу енергію справі народу, будівництву комунізму.

На основі гігантського розвитку продуктивних сил та вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, дальшого піднесення матеріального рівня і культури трудящих, зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності народу відбувається процес зміни рис і зближення всіх соціальних верств соціалістичного суспільства, поступового стирання соціальних відмінностей. Складаються загальнорадянські риси способу життя робітників, селян та інтелігенції, все менше стає чисто робітничих, селянських чи інтелігентських сімей. Зміни в соціальній структурі радянського суспільства свідчать про поступову ліквідацію в ньому класової диференціації.

Істотні зрушення відбуваються і в галузі національних взаємовідносин. У ході будівництва соціалізму і його розвитку в нашій багатонаціональній країні створено спільну для всіх республік економічну базу, склалася єдина соціальна структура, ліквідовано класові національні антагонізми, забезпечено всебічний розвиток союзної та національної державності у їх нерозривній єдності, трудящі всіх національностей активно включилися в будівництво нового суспільства. В постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслюється, що утворення Союзу РСР є одним з вирішальних факторів, які забезпечили сприятливі умови для перебудови суспільства на соціалістичних засадах, піднесення економіки й культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності та міжнародних позицій багатонаціональної держави трудящих.

У процесі розгортання комуністичного будівництва постійно розширюється і поглиблюється різнобічне співробітництво соціалістичних націй, зростає вклад кожної з них у загальну справу — створення матеріально-технічної бази комунізму, стають усе багатограннішими й міцнішими культурні зв'язки між союзними республіками.

Могутнім прискорювачем соціального прогресу є відносини дружби та співробітництва націй, що цілком відповідають інтересам кожної з них. На основі економічної і соціальної спільності у радянських людей різних національностей склалися загальні інтернаціональні духовні риси. Характерними рисами трудящих єдиного і, разом з тим, багатонаціонального соціалістичного суспільства є єдність цілей і марксистсько-ленінська ідеологія, відданість справі комунізму, послідовний інтернаціоналізм і радянський патріотизм, повага до національної гордості, дружба і братерство.

Спираючись на об'єктивні закономірності суспільного розвитку, Комуністична партія неухильно проводить ленінський курс на економічний і культурний розквіт соціалістичних націй та їх поступове зближення, вдосконалення міжнаціональних відносин, виховує трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму, непримиренності до будь-яких проявів націоналізму й шовінізму, національної обмеженості й чванства, в дусі глибокої поваги до всіх націй і народностей.

В результаті соціалістичних перетворень у житті радянського суспільства, успішного здійснення ленінської національної політики виникла нова, інтернаціональна спільність людей — соціалістичний союз усіх трудящих СРСР — радянський народ. Це найважливіший етап у зміцненні єдності радянського суспільства, розвитку дружби та співробітництва між класами й соціальними групами, націями й національностями, спаяними спільністю марксистсько-ленінської ідеології, загартованими в спільній праці, в боротьбі за соціалізм і комунізм. Створення нової історичної спільності людей є, разом з тим, кроком до майбутнього злиття націй і народностей.

Глибокі зрушення, які відбуваються в економіці, соціальних і національних відносинах, є основою основ дальшого вдосконалення всього суспільного життя, всієї політичної організації радянського суспільства, що являє собою складну і розгалужену систему державних органів і громадських організацій, керованих Комуністичною партією. Політична організація радянського суспільства — це внутрішньо єдина, цілісна і струнка система, що свідчить про його економічну, соціально-політичну та ідейну єдність.

Комуністична партія і в розвинутому соціалістичному суспільстві є найвищою формою суспільно-політичної організації, його керівною і спрямовуючою силою. Залишаючись партією робітничого класу, вона виступає одночасно як авангард усього радянського народу. Озброєна передовою теорією, партія виробляє політичну лінію, здійснює керівництво масами, економічним, соціально-політичним і духовним життям суспільства, координує і об'єднує діяльність усіх ланок системи управління. Комуністична партія надає планомірного науково-обґрунтованого характеру боротьбі радянського народу за перемогу комунізму. Її політика знаходить цілковиту підтримку всього радянського народу. Це визнання і морально-політичний авторитет вона завоювала вірністю марксистові-ленінізмові, тривалою і наполегливою боротьбою за інтереси трудового народу, величезною політичною та організаторською діяльністю, спрямованою на здійснення завдань комуністичного будівництва.

Як показує досвід, у процесі будівництва комунізму відбувається неухильне зростання керівної ролі партії в житті радянського суспільства. Це зумовлено багатьма факторами, і, передусім, грандіозними

масштабами та складністю внутрішніх і міжнародних завдань, які вона розв'язує, величезним піднесенням творчої активності мас, дальшим розгортанням соціалістичної демократії та підвищення вимог до управління виробництвом і державними справами, необхідністю постійного вдосконалення виховання мас і розвитку марксистсько-ленінської теорії, зростанням інтернаціонального значення будівництва комунізму в СРСР.

Свою керівну і спрямовуючу роль у житті радянського суспільства КПРС здійснює як безпосередньо, так і шляхом організаторської та ідейно-виховної роботи через органи державної влади, громадські організації. В цьому керівництві полягає найглибший демократизм політичної системи соціалізму, її найбільші переваги перед капіталістичною системою.

В умовах розвинутого соціалізму дедалі більшу роль у житті радянського суспільства відіграє загальнонародна соціалістична держава. З остаточною перемогою соціалізму держава диктатури пролетаріату перетворюється в політичну організацію всього народу при керівній ролі робітничого класу. Спираючись на підтримку всіх трудящих, загальнонародна держава відіграє важливу організуючу роль в створенні матеріально-технічної бази комунізму, перетворенні соціалістичних суспільних відносин у комуністичні, в комуністичному вихованні трудящих. Загальнонародна держава здійснює суворий контроль за мірою споживання, постійно дбає про підвищення добробуту народу, додержання соціалістичної законності, громадського порядку, охорону суспільної та особистої власності. Вона розвиває братерське співробітництво СРСР з соціалістичними країнами, підтримує нормальні відносини з іншими країнами, надійно забезпечує охорону мирної праці радянського народу. Таким чином, загальнонародна держава виступає як головне знаряддя побудови комунізму і захисту соціалістичних завоювань трудящих.

Як одне з найважливіших завдань Комуністична партія ставить всемірне зміцнення всіх ланок державного апарату, поліпшення та вдосконалення його роботи у відповідності з настановами XXIV з'їзду КПРС. Основним напрямком діяльності КПРС щодо зміцнення Радянської держави і вдосконалення всієї політичної організації суспільства є дальший розвиток соціалістичної демократії. Об'єктивна необхідність всемірного розвитку демократії зумовлена, перш за все, тим, що будівництво комунізму не може здійснюватися без залучення до управління справами суспільства найширших народних мас, всебічного використання їх колективного досвіду і знань.

Соціалістична демократія є для радянських людей життєвою потребою, необхідною умовою розвитку і зміцнення соціалістичних відносин. «Партія безустанно дбає про те, — говорив у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії Л. І. Брежнев, — щоб наша соціалістична демократія постійно розвивалась, щоб кожен почував себе громадянином у повному розумінні цього слова, громадянином, який заінтересований у загальнонародній справі і несе за неї свою частку відповідальності»⁷.

Одним з основних шляхів розвитку соціалістичної демократії, на який указав XXIV з'їзд КПРС, є всемірне підвищення ролі і значення місцевих Рад депутатів трудящих — основи соціалістичної держави. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства Ради дедалі більше поєднують у собі риси як державних, так і громадських організацій при зростаючій участі мас у їх діяльності. Характерно, що на останніх виборах до місцевих Рад депутатів трудящих УРСР було обрано 513 тис.

⁷ Там же, стор. 94.

депутатів, серед яких 72% робітники й селяни. Разом з ними самовіддано трудиться велика армія добровільних помічників — радянських активістів.

Протягом останніх років КПРС особливо багато зробила для підвищення ролі Рад у житті країни. Були істотно розширені права районних, міських, сільських та селищних Рад, у тому числі і в такій важливій галузі, як координація в межах своєї компетенції роботи підприємств і господарських організацій. Широкого розвитку набули гласність, вільне і всебічне обговорення на сесіях Рад важливих питань державного управління, господарського і культурного будівництва, регулярна звітність виконавчих органів влади на сесіях Рад знизу доверху. Значно зросла кількість і підвищилася роль постійних комісій, які забезпечують у міжсесійний період повсякденний контроль депутатів і широкої громадськості за діяльністю органів управління і виконанням законів, активно сприяють проведенню в життя постанов Рад.

Участь трудящих в управлінні суспільством у цілому здійснюється в нашій країні не тільки через державні органи, а й через широку мережу масових організацій трудящих і, насамперед, через профспілки та комсомол. Громадські організації беруть безпосередню участь в управлінні державними та громадськими справами. Під керівництвом партії вони виступають організаторами мас у здійсненні корінних завдань комуністичного будівництва. Зростання ролі громадських організацій у житті радянського суспільства є об'єктивною закономірністю будівництва комунізму.

В сучасних умовах особливо зросла роль найбільш масової організації трудящих — профспілок, які об'єднують 98 млн. чол.⁸ і є, за висловом В. І. Леніна, школою управління, школою комунізму. Комуністична партія постійно дбає про підвищення ролі профспілок у господарському й культурному будівництві, в суспільно-політичному житті країни, підвищенні продуктивності праці, прискоренні науково-технічного прогресу. Вони беруть активну участь у розробці господарських планів і в управлінні виробництвом, у розвитку соціалістичного змагання, організації праці та побуту робітників і службовців, повсякденно турбуються про інтереси трудящих тощо.

Виходячи з настанов XXIV з'їзду КПРС, партія ставить завдання всемірно сприяти підвищенню ролі профспілок у житті радянського суспільства, розвитку їх активності й ініціативи, зміцнювати їх досвідченими кадрами, підвищувати вимогливість до комуністів, які працюють у профспілках. З трибуни XV з'їзду профспілок СРСР Л. І. Брежнєв звернувся з такими словами до комуністів — членів профспілок: «Від вас, товариші, від вашої активності вирішальною мірою залежить і загальний рівень, і ефективність роботи тих профспілкових організацій, членами яких ви є. Партія вимагає від кожного комуніста, який перебуває в профспільці, не формального членства в цій організації, а активної участі в усій її діяльності»⁹.

Поряд з профспілками важливу роль у суспільно-політичному житті країни відіграє Ленінський комсомол — масова організація передової комуністичної молоді, вірний помічник КПРС. У лавах цієї самодіяльної громадської організації нині налічується понад 28 млн. юнаків і дівчат. Більше 4 млн. 700 тис. юнаків і дівчат об'єднує в своїх лавах ЛКСМУ¹⁰.

⁸ Л. І. Брежнєв. Рішення XXIV з'їзду КПРС — бойова програма діяльності радянських профспілок, стор. 3.

⁹ Там же, стор. 13.

¹⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 91; Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1971 р., стор. 65.

Комсомол активно допомагає партії виховувати молодь у дусі комуністичної ідейності, постійної готовності до праці на благо суспільства й подолання будь-яких труднощів, у дусі інтернаціоналізму і радянського патріотизму, суворого додержання принципів і норм комуністичної моралі. Немає такої ділянки господарського і культурного будівництва, де б комсомол не виявляв своєї ініціативи. Комсомольці беруть активну участь у діяльності державних, господарських органів та громадських організацій, в управлінні громадськими справами суспільства.

Ленінський комсомол — надійний резерв КППРС. За останнє п'ятиріччя до лав партії вступило 1350 тис. комсомольців, що становить 45% її поповнення. Партія постійно здійснює керівництво комсомолом, і в цьому запорука його сили. «Наш обов'язок,— відзначив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді партії,— передавати новим поколінням свій політичний досвід, досвід розв'язання проблем економічного і культурного будівництва, керувати ідейним вихованням молоді, робити все, щоб вона гідно продовжувала справу своїх батьків, справу великого Леніна»¹¹.

Важливу роль у залученні мас до комуністичного будівництва, в розгортанні соціалістичної демократії відіграє діяльність кооперації, культурних, технічних, наукових, спортивних, оборонних та інших організацій як школи комуністичного виховання і суспільного самоврядування.

Зростання ролі партійних, державних та громадських організацій у житті країни створює сприятливі умови для прискорення економічного і соціального розвитку суспільства, швидкого і ефективного розв'язання всіх завдань комуністичного будівництва.

Побудова комунізму передбачає не тільки створення відповідної матеріально-технічної бази формування комуністичних суспільних відносин, а й виховання нової людини. Тому партія на сучасному етапі приділяє особливо велику увагу всебічному і гармонійному розвитку особи, розв'язуючи це важливе завдання в тісному зв'язку зі створенням сприятливих умов для всебічного розвитку здібностей і творчої активності радянських людей.

Невпинне зростання матеріального і культурного рівня радянського народу в умовах розвинутого соціалістичного суспільства прискорює процес формування комуністичної свідомості трудящих. За роки соціалістичного й комуністичного будівництва на базі економічних, політичних і культурних перетворень відбулися глибокі зміни в суспільній свідомості радянських людей. Комуністична партія виховала нову людину, яка викликає повагу всіх чесних людей світу.

Серцевиною ідейно-виховної роботи партії та всіх її організацій є формування марксистсько-ленінського світогляду у радянських людей. Виховання їх у дусі комунізму, комуністичного ставлення до праці, високої ідейності, відданості справі комунізму, пролетарського інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму. Марксистсько-ленінська ідеологія виступає як могутня рушійна сила соціального розвитку, на базі якої відбувається згуртування трудящих, міцнішає соціально-політична та ідейна єдність усього радянського суспільства, підвищується суспільно-політична і трудова активність мас. Комуністична партія вчить постійно пам'ятати, що в умовах гострої ідеологічної боротьби на міжнародній арені формування нової людини відбувається в наполегливій і безкомпромісній боротьбі з пережитками капіталізму в свідомості та поведінці людей. Боротьбу з проявами буржуазної ідеології і моралі, з залишками приватновласницької психології, забобонів партія розглядає як важливу складову частину комуністичного виховання мас.

¹¹ Матеріали XXIV з'їзду КППРС, стор. 92.

У формуванні всебічно розвинених членів комуністичного суспільства, розв'язанні однієї з найважливіших соціальних проблем — усуненні істотних відмінностей між розумовою та фізичною працею — велика роль належить народній освіті. Тому партія надавала і надає серйозного значення вдосконаленню загальноосвітньої, професійно-технічної, середньої спеціальної та вищої школи. Нині, наприклад, в Українській РСР навчається більше 14 млн. чол., або майже кожний третій громадянин¹²⁻¹³. В цілому по країні завершено перехід до загальної середньої освіти. Школа дає радянській молоді міцні знання основ наук, значну трудову й політичну підготовку, допомагає їй засвоїти принципи комуністичного світогляду, забезпечує моральне, естетичне і фізичне виховання підростаючого покоління.

В процесі комуністичного будівництва дедалі більшого розвитку набуває вища і середня спеціальна освіта. За минулу п'ятирічку було розширено мережу вищих і середніх спеціальних закладів. У країні відкрито 66 нових вузів, у тому числі 9 університетів. За цей час тільки в Українській РСР, наприклад, підготовлено майже 1,4 млн. висококваліфікованих спеціалістів з широким теоретичним і політичним кругозором, а в усій країні — більше 7 млн.¹⁴ Під керівництвом партії здійснено ряд заходів, спрямованих на підвищення якості навчання студентів у відповідності з вимогами сучасного науково-технічного прогресу, на поліпшення комуністичного виховання молоді, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, зміцнення матеріально-технічної бази вузів і технікумів тощо.

Предметом постійної турботи Комуністичної партії і Радянської держави є всебічний розвиток науки, посилення її ролі в будівництві комунізму. Наука в умовах сучасної науково-технічної революції дедалі більше перетворюється у вирішальний фактор могутнього соціального піднесення, в безпосередню продуктивну силу суспільства. Держава щедро виділяє кошти для розвитку мережі науково-дослідних установ, експериментальної бази наукових досліджень, підготовки кадрів. В Українській РСР, наприклад, діють близько тисячі науково-дослідних та проектно-конструкторських організацій, в яких працюють 130 тис. науковців¹⁵. Радянський народ по праву пишається своїми вченими, які вносять гідний вклад у науково-технічний прогрес всього людства.

Надзвичайно важлива роль у формуванні нової людини належить радянській літературі й мистецтву. Пройнята оптимізмом та життєстверджуючими комуністичними ідеями, література й мистецтво виконують відповідальну ідейно-виховну роль, духовно збагачують і виховують радянських людей. Вірні принципам народності й комуністичної партійності, революційного гуманізму та громадянськості, правдивості й непримиренності до буржуазної ідеології та моралі, радянська література, театр, кіно, телебачення, образотворче мистецтво, музика надихають радянських людей на нові трудові звершення в ім'я великої мети — побудови комунізму. Важливе завдання літератури й мистецтва КПРС вбачає у дальшому зміцненні їх зв'язку з життям, правдивому відображенні всієї багатогранної радянської дійсності, утвердженні комуністичних ідеалів. Від того, наскільки успішно воно вирішуватиметься, великою мірою залежить справа комуністичного виховання трудящих, формування нової людини і просування радянського суспільства до комунізму.

¹²⁻¹³ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 42.

¹⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 97, 98; Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 43.

¹⁵ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 44.

Розв'язуючи проблеми дальшого розвитку політичної системи, питання ідеологічного характеру, Комуністична партія і Радянська держава спираються на зростаючу політичну і трудову активність радянського народу, його одностайну волю втілити в життя рішення XXIV з'їзду КПРС.

Багатонаціональний радянський народ з великою енергією, творчою ініціативою і натхненням здійснює розроблену Комуністичною партією науково обгрунтовану програму дальшого економічного, соціально-політичного та культурного розвитку країни, зміцнення її оборонної могутності і міжнародних позицій. Яскравим свідченням цього є всенароднє змагання за успішне виконання завдань другого року дев'ятої п'ятирічки і високих соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя утворення Союзу РСР.

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИНИКНЕННЯ «АМЕРИКАНСЬКОГО МІФА»

В XIX ст. у Європі набув поширення міф, піби в Сполучених Штатах Америки, де, мовляв, для кожного відкриваються необмежені можливості, панує справді демократичний лад. Тисячі людей з усіх куточків світу кинулися за океан у пошуках кращої долі. Значний вплив «американського міфа» на Англію був зумовлений особливостями соціально-економічного розвитку цієї країни і, насамперед, зростанням чисельності робітничого класу за рахунок розорених дрібних ремісників і найманих сільськогосподарських робітників. Ф. Енгельс у 1884 р. писав, що у Великобританії «щонайменше три чверті населення належать до робітничого класу»¹.

Бурхливий розвиток капіталізму супроводжувався погіршенням становища англійських трудящих. Величезній масі людей, позбавлених елементарних умов життя і праці, протистояв клас експлуататорів, який захопив лівову частку національного доходу країни. За підрахунками французького вченого Віллєнев-Баржемона, в 30-х роках XIX ст. 40 тис. чол. або 0,2% населення Англії привласнили 99% національного доходу країни².

На становище трудящих впливали і специфічні умови, що склалися на ринку праці. Швидкий розвиток фабричної промисловості спричиняв масову деградацію дрібного виробництва й кустарництва. Прогресуюча фабрика не могла забезпечити працею всю робочу силу, що звільнилася. Водночас на селі, в обстановці панування великого землеволодіння і капіталістичного фермерства, створилося велике перенаселення. В цілому і в місті й на селі виникло масове безробіття, яке негативно впливало й на становище тих, хто мав роботу: вільні робочі руки завжди були до послуг підприємців. До того ж, через низьку свідомість і неорганізованість молодого робітничого класу Англії капіталісти могли вдаватися до будь-якого свавілля щодо робітників. Характеризуючи тогочасну Англію, В. І. Ленін назвав її країною «неймовірного розорення, приниження, вимирання голодною смертю робітничих мас, алкоголізму і жахливих злиднів та бруду в бідних кварталах міст...»³ Ця характеристика базувалася на великому фактичному й статистичному матеріалі та численних свідченнях очевидців*.

Політичний устрій Англії доповнював і підтримував систему соціальної нерівності й гніту в країні. Парламентська реформа 1832 р. ще більше посилала владу багатой промислової буржуазії. «Англією править аристократія виключно у своїх власних цілях,— писала французь-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 245.

² A. Villeneuve-Bargemont. *Economie politique chrétienne ou recherches sur la nature et les causes du pauperisme en France et en Europe et sur les moyens de le soulager et de le prévenir*. Tome 1—3. Paris, 1834, t. 2, стор. 123.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 314.

* Зарубіжні реакційні історики намагаються піддати сумніву ці матеріали й свідчення, висуваючи різні домисли і заперечуючи очевидні факти. Критичну характеристику цим намаганням дав: Н. А. Єрофєєв. *Положение английских рабочих в эпоху промышленного переворота (историографический обзор)*.— Из истории рабочего класса и революционного движения, М., 1958.

ка журналістка Флора Трістан після відвідання цієї країни.— Заради її вигід іде торгівля, для неї існують всі синекури, високооплачувані посади в армії, церкві й адміністративному апараті»⁴. Таке становище існувало як у центрі, так і на місцях, у парламенті й місцевому управлінні. Інтересам імущих класів служила й податкова система, за якою основний тягар лягав на плечі трудового народу.

Політика уряду викликала протест з боку трудящих мас, породжувала масові виступи проти існуючого ладу за здійснення вимог так званої Народної хартії (чартизм).

Водночас у Англії поширилися ідеї перебудови суспільства, які являли собою своєрідну критику соціальної й політичної системи країни, виражали глибоке невдоволення мас існуючим ладом. Така обстановка створила сприятливий ґрунт для поширення міфу про Америку як країну, буцімто наділену тими позитивними рисами, яких не вистачало соціальній і політичній системі самої Англії. В уявленні багатьох англійців, невдоволених своїм становищем на батьківщині, США були повною протилежністю суспільній і соціальній системі Англії. Найбільше їх приваблював політичний устрій заокеанської республіки. «Політичний устрій США — це дійсно народне правління»⁵,— писав англійський демократичний журнал «Loyal reformer's gazette» у 1834 р. Своє схвалення американського політичного устрою відкрито висловлювали республіканські кола. «Оскільки в США закони видаються людьми, які представляють усіх, ці закони розраховані на благо всіх»,— стверджував журнал «Республіканець» у 1832 р.⁶

Радикальні кола Англії відзначали також релігійну терпимість у США, відсутність державної церкви й рівноправність усіх релігій. Для трудового люду Англії, який не належав до офіційної церкви і внаслідок цього був обмежений в правах, це питання мало неабияке значення. Впливовий орган буржуазних радикалів «Едінбург рев'ю» в 1820 р. назвав Америку «опорою (tower of strength) для всіх, хто піднімається на боротьбу за встановлення або розширення своїх прав»⁷. А радикал Р. Кобден категорично заявив: «На нашу думку, уряд США зараз найкращий у світі»⁸.

В чартистській пресі неодноразово підкреслювалася перевага американського політичного устрою над англійським. Порівнюючи США і Англію, чартисти намагалися довести доцільність пропонуваних ними реформ. Так, видний учасник демократичного руху, пізніше активний чартист Генрі Гетерінгтон, виступаючи в 1831 р. за реорганізацію англійського парламенту і введення загального виборчого права, посилався на США, де, на його думку, вже давно існує «право представництва для кожної людини»⁹, а орган лондонських чартистів журнал «Лондон диспетч» писав, що здійснення демократичних принципів у Сполучених Штатах Америки забезпечило їх процвітання¹⁰.

Для прогресивних кіл англійського демократичного й робітничого руху розхвалювання американських порядків було приводом для різкої критики потворності англійської політичної системи. Правда, інколи в друкованих органах цих кіл можна було помітити й критичні зауваження на адресу США. Так, журнал англійських послідовників Р. Оуена «Новий моральний світ» у 1837 р. писав, що одне тільки на-

⁴ F. Tristan. Proménades dans Londres, Paris, 1840, стор. 9.

⁵ «Loyal reformer's gazette», 29 лютого 1834 р.

⁶ «Republikan», 10 листопада 1832 р.

⁷ «Edinburgh review», травень 1820 р., стор. 400—401.

⁸ R. Cobden. England, Ireland and America, Edinburgh, 1836, стор. 33.

⁹ «Poor man's guardian», 8 жовтня 1831 р.

¹⁰ «London despatch», 15 січня, 16 липня 1837 р., 16 вересня 1838 р.

дання виборчих прав народу не поліпшить його становища, як це можна бачити на прикладі Америки. «Програму загального виборчого права,— зазначалося в журналі,— вже здійснено у США, а в якому становищі перебуває народ?» Америка, писав далі журнал, «страждає від тих же хвороб, що й ми, і навіть більше, ніж ми». Пізніше цей же журнал вказував, що хоч в Америці й проведено багато реформ, за які зараз борються англійські трудящі, лише в одному Нью-Йорку «від голоду вмирає 10 тис. робітників»¹¹.

Однак на думку широких мас населення Англії, більш досконалий політичний устрій обов'язково мав означати й краще становище для народу. До того ж, масове безробіття, яке охопило країну, породило уявлення про те, нібито за океаном кожна людина завжди знайде собі роботу: «На світі немає іншої країни, де було б стільки діла для робітників»¹².

У пресі нерідко з'являлися повідомлення про високі заробітки в США. Так, у 1842 р. в одному з журналів був надрукований лист з Америки, автор якого колись виїхав з Англії. «Робітники в США,— говоривлося в ньому,— не тільки одержують більшу заробітну плату, а й завжди впевнені у тому, що знайдуть собі роботу»¹³. А англійський публіцист А. Прентіс, який відвідав США в середині XIX ст., запевняв, що заробітна плата у цій країні вища, ніж в Англії на 50%, а ціни на продовольство нижчі на 33%¹⁴. Уявлення про США, як про країну з необмеженими просторами землі, дешевої і вільної для заселення, значною мірою впливали на свідомість трудящих Англії, де земля була в руках великих землевласників. Радикальний англійський журнал «Gorgon» у 1818 р. стверджував, що «кожний стараний механік» — так тоді називали фабричних робітників — має можливість жити в США не тільки в достатку, але й має можливість за два роки заощадити суму грошей, потрібну щоб купити ділянку землі, звести будівлі й придбати все необхідне для ведення господарства¹⁵. Отже, «американська утопія» виникла як пряма відповідь на реальні умови тогочасної Англії: в образі США бідні й знедолені люди бачили втілення омріяних ними демократичних свобод і достатку. «Америка була екраном, дивлячись на який Європа плекала свої надії»¹⁶.

Величезну роль у поширенні «американського міфа» відіграли реклама й пропаганда. В рекламній літературі, що видавалася великими тиражами, вихвалялися існуючі в Сполучених Штатах порядки, дешевизна землі та інші «райські умови» для переселенців. Особливо поширеною була книжка француза Кревкера «Листи американського фермера», яка багато разів перевидавалася англійською мовою. Автор всіляко вихваляв американську дійсність, зокрема життя фермерів. Кревкер одним з перших поширив легенду про США як країну загального благоденства й «притулок для всіх пригноблених»¹⁷.

Ще більше міф про Америку був розрекламований у книжках англійця Біркбека, який у 1815 р. виїхав з Англії й поселився в штаті Іллінойс (США). Його книжки «Замітки про мандрівку по Америці від узбережжя Вірджинії до Іллінойса» та «Листи з Іллінойса» мали ве-

¹¹ «New moral world» 17 червня, 26 серпня 1837 р.

¹² «Black dwarf», 5 серпня 1818 р.

¹³ «Struggle», 1842, № 13.

¹⁴ A. Prentice. Tour in the United States, London, 1848, стр. 16.

¹⁵ «Gordon», 7 листопада 1818 р.

¹⁶ R. R. Palmer. The age of democratic revolution. A political history of Europe and America, 1760—1800, Princeton, 1959, стр. 253.

¹⁷ M. G. F. de Crèvecoeur. Lettres d'un cultivateur américain adressées à Wm S. Tomes 1—3. Paris, 1782, t. 1, стр. 49.

лийкий успіх і перевидавалися в Англії багато разів. За твердженням одного англійського автора, Біркбек своїми книжками зробив для заселення США «більше, ніж будь-хто інший з часів Колумба»¹⁸. В англійських журналах книжки Біркбека називали «казкою для легковірних», а популярний англійський публіцист У. Кобетт прямо заявив, що вони (книжки) написані на замовлення американських спекулянтів землею й розраховані на довірливих людей¹⁹. За підрахунками американського історика за період з 1836 по 1860 рр. в Англії вийшло в світ близько 230 найменувань книжок, присвячених Америці²⁰.

В системі продажу землі й вербування іммігрантів за океан процвітали зловживання і шахрайство. Користуючись відсутністю достовірних відомостей про США, спекулянти та їх агенти всіляко обдурювали довірливих людей. Розташування земельних ділянок і місцеві умови здебільшого не відповідали рекламним даним. Ділки розповсюджували серед населення фальшиві карти і схеми з неіснуючими містами й поселеннями, каналами й залізницями. Англійський автор Букінгем, відвідавши США, написав книжку «Східні й Західні штати Америки», в якій розповів про історію вигаданого міста під назвою Каїр. Люди, які придбали земельні ділянки, прибувши на місце, знайшли тут голу, непридатну для заселення місцевість²¹. Траплялися випадки, коли одна й та ж сама ділянка землі продавалася кілька разів різним особам. Звернення до суду в більшості випадків не допомагало: шахраї були добре організовані, діяли продумано й практично були недосяжними.

Слід підкреслити, що наприкінці XVIII — на початку XIX ст. деякі риси політичного життя США вигідно відрізняли їх від інших країн Західної Європи. Утворення американської республіки було результатом революції й революційно-визвольної війни, яку В. І. Ленін назвав «однією з тих великих, дійсно визвольних, дійсно революційних воєн, яких було так небагато серед величезної маси грабіжницьких воєн...»²² Переможна революція й війна одним ударом покінчили з колоніальним гнітом, феодалними пережитками, знищили перешкоди, що стояли на економічному шляху розвитку країни і створили необхідні умови для становлення капіталізму. Під тиском народних мас, які завоювали незалежність, у США утвердився передовий політичний лад і такі демократичні принципи, як свобода слова, зборів, віросповідання, недоторканість особи й житла. Передові люди всіх країн палко вітали американську революцію, оскільки бачили в ній початок нової ери в історії людства. Політичний устрій США протягом більшої частини XIX ст. мав переваги перед країнами Європи, і особливо, перед тими, де ще панували феодалні й поміщицькі класи. Проте, починаючи з XIX ст., іноземці, які відвідували США, вказували, що вибори президента і депутатів у Конгрес перетворилися в боротьбу різних клів, далеких від народу, а підкупи виборців, корупція й фальсифікація звели до мінімуму значення загального виборчого права в Америці. Англійські противники розширення виборчих прав, борючись проти реформи парламенту своєї країни, прямо посилалися на приклад США, де запровадження загального виборчого права не тільки не поліпшило політично-

¹⁸ M. Birkbeck. Notes on a journey in America from the coast of Virginia to the territory of Illinois, Philadelphia, 1817; M. Birkbeck. Letters from Illinois Philadelphia, 1818.

¹⁹ W. Cobbett. A journal of a year's residence in America, London, 1819, стор. 73.

²⁰ M. Berger. British traveller in America 1836—1860, New York, 1943, стор. 190.

²¹ J. S. Buckingham. Eastern and Western states of America, Vols 1—3. London, 1842, t. 1, стор. 80—82.

²² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 43.

го життя країни, а навпаки, створило сприятливі умови для політичного обману й продажності²³. В цих твердженнях, хоч і продиктованих ворожим ставленням до демократичних реформ, була частка правди.

Аж через 100 років після революції англійський історик і політичний діяч Джеймс Брайс у своїй книзі «Американська республіка» дав об'єктивну оцінку американській політичній системі. Не приховуючи свого позитивного ставлення до Америки, автор переконливо довів, що передові форми політичного устрою США на ділі лише прикривали цілковиту відокремленість народу від участі в управлінні країною, а демократичні права американських громадян нехтувалися дедалі більше²⁴.

Таким чином, уявлення про США як країну справжнього народоправства, політичного рівноправ'я й свободи уже в перші десятиліття XIX ст. не відповідали дійсності. Соціальна система Сполучених Штатів була такою ж далекою від ідеальної, як і політична. Уявлення про «необмежені можливості», які нібито відкривалися для кожного в Америці, ґрунтувалися на абсолютній необізнаності з реальними фактами. У США панував капітал, і робітничий клас експлуатувався так само, як і в Європі. Іммігранти, що прибували за океан в надії придбати ділянку землі й обзавестися господарством, жорстоко розчаровувалися в американській дійсності. Протягом XIX ст. на західному кордоні американських поселень були величезні земельні масиви, на яких проживало корінне населення США — індіанці. Щоб загарбати ці території, американські власті рік у рік вели жорстокі, криваві війни, відтісняючи індіанців усе далі на захід, у пустелі. Отже, уявлення про широку доступність земель у західній частині США для прибулих були невірними. Крім того, земля в Америці не була безплатною. Мінімальна ціна за 1 акр (близько 0,4 га) після 1820 р. становила 1,25 доларів, а фактично була значно вищою через аукційну систему її продажу²⁵. Щоправда, з самого початку на нових землях існувало скватерство, тобто самовільне заселення. Але такий метод не давав поселенцеві ніяких юридичних прав: рано чи пізно офіційні органи влади брали ці землі під свій контроль, а потім продавали їх особам, які мали право вигнати скватера з землі, навіть якщо вона вже була оброблена ним і засіяна. Конгрес США протягом тривалого часу відмовлявся визнати юридичні права перших поселенців. Після тяжкої й тривалої боротьби в 1862 р. закон про гомстеди * залишав землю за тими скватерами, котрі могли довести, що вони проживали на цій землі протягом останніх п'яти років. У 1890 р. на захід від р. Міссісіпі скватерам належало лише 3,5% території²⁶.

Купівля землі була лише першим кроком на шляху до поселення. Обзаведення господарством, освоєння зайнятої землі потребували чималих грошей і тяжкої праці. Здебільшого ділянки треба було очистити від лісу й підготувати для обробітку. Не завжди поселенець міг зробити це сам. Крім того, йому треба було мати від 225 до 450 доларів, щоб прогледувати себе і сім'ю до першого урожаю²⁷. З кожним роком освоєння земель і ведення господарства ставало все дорожчим. Наприкінці 70-х років XIX ст. один з англійських поселенців попереджав своїх спів-

²³ Hansard's parliamentary debates. Third series, v. 1, стор. 898—899; "Times". 8 березня 1830 р.

²⁴ J. Bryce. American commonwealth, London, 1888.

²⁵ B. H. Hibbard. History of public land policies, New York, 1939, стор. 101.

* Гомстед — ділянки землі, надавані поселенцям безплатно або на пільгових умовах з колонізаторською метою.

²⁶ F. A. Shannon. Homestead act and the labour surplus.—"American historical review", липень 1936, стор. 638—641.

²⁷ "Chamber's information for the people", 1845, N 5, стор. 37.

вітчизників, що стати фермером у США можна лише маючи в запасі не менше 2250 доларів²⁸. Кредит давався під високі проценти. Відсутність шляхів і віддаленість ринків збуту ускладнювали продаж сільськогосподарської продукції. Це спричинювало масове розорення початкуючих фермерів. За даними офіційної статистики, між 1800 і 1820 рр. майже 30% всієї проданої землі знову стали власністю держави, оскільки фермери не мали змоги платити за неї²⁹.

Існували й інші труднощі. Так, для успішного ведення господарства потрібна була неабияка фізична сила, витривалість і спеціальні знання. Американський історик Хансен стверджував, що фермерством могли займатися тільки ті, хто засвоїв сотні різних прийомів, підказаних досвідом двох десятиріч територіальної експансії³⁰. Потрапляючи в нові умови, англійський поселенець був безпорадний, як дитина³¹. Іммігранти ставали фермерами аж після того, як ціною важкої праці декому з них вдавалося зібрати потрібну суму грошей.

Як показали дослідження, заселення США проходило нерівномірно: європейські робітники спочатку осідали на сході, де була розвинута промисловість, і лише після багаторічної праці тут багато з них поступово пересувалося далі вглиб країни й оселялося в аграрній смузі. Згідно з переписом 1850 р., із загальної кількості іммігрантів 59% мешкало на території східних, в основному промислових, штатів, які становили незначну частину території США³². Американські дослідники після вивчення питання міграції населення США в XIX ст. зазначали, що пересування робітників із східних штатів на західні землі було дуже незначним³³. Таким чином, загальна картина заселення американського Заходу не мала нічого спільного з уявленнями європейців. Характеризуючи процес поповнення американської армії праці за рахунок іммігрантів, К. Маркс писав: «Колосальний і безперервний потік людей, що з року в рік прибуває до Америки, залишає на сході Сполучених Штатів застоїні осадки, оскільки хвиля імміграції з Європи швидше викидає людей на ринок праці сходу Сполучених Штатів, ніж інша хвиля встигає унести їх на захід»³⁴.

Незважаючи на цілковиту невідповідність утопічних уявлень про Америку з існуючим реальним становищем, вони стали могутнім стимулом масової імміграції до США. Протягом століття — з 1814 по 1914 рр. — з Європи, в тому числі й Англії, за океан виїхало близько 20 млн. чол.³⁵ Подібних переселень ще не знала історія людства. Міф став реальною силою історичного процесу. Приплив такої величезної маси людей істотно вплинув на економічний розвиток США.

Основною проблемою Америки протягом усього XIX ст. була робоча сила. Швидко прогресуючий внутрішній ринок країни потребував якомога більше промислових товарів, але розвиток промисловості гальмувався через нестачу робочих рук. Частина американського населення мігрувала на захід, у смугу аграрного заселення. Імміграція іноземних

²⁸ F. J. Farra. Five years in Minnesota, London, 1880, стр. 47.

²⁹ B. H. Hibbard, Назв. праця, стр. 99.

³⁰ M. L. Hansen. Immigrant in American history, Cambridge, 1942, стр. 13.

³¹ Report from the commission on emigration from the United Kingdom, London, 1825, vol. 2, стр. 220.

³² Immigration into the United States showing the number, nationality, sex, age, occupation, destination etc from 1820 to 1903. Washington, 1903, стр. 4378—4598.

³³ C. Goodrich and S. Davidson. Wage-earner and the westward movement.—“Political science quarterly”, березень 1936, стр. 114—115.

³⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стр. 727.

³⁵ C. C. Qualey. Some aspects of European migration to the United States.—“Essays in American history”, New York, 1960, стр. 154.

робітників заповнювала цей дефіцит і завдяки цьому американська промисловість змогла розвиватися далі. Робітники-іммігранти, позбавлені всіх засобів існування, були згодні на будь-яку роботу й ставали, таким чином, легким і вигідним об'єктом експлуатації як у промисловості, так і у будівництві. Вони споруджували канали, а починаючи з 30-х років XIX ст. будували залізниці. Ч. Діккенс в «Американських замітках», розповідаючи про свою зустріч з двома ірландськими робітниками, звертається до американців: «Тяжко вам було б налагодити життя у ваших зразкових республіках без одноплемінників й одноплемінниць... Бо хто ж, у такому випадку, став би копати землю й виконувати чорну домашню роботу, рити канали, класти дороги, здійснювати великі задуми щодо благоустрою країни?»³⁶

Більшість іммігрантів, що прибували за океан, були кваліфікованими робітниками, і тому американські промисловці майже не витрачали коштів на їх підготовку. Якщо на виховання і підготовку кожного американського робітника від дня народження до вступу його в армію праці витрачалося, в середньому, близько 4 тис. доларів, то від тих 5 млн. дорослих робітників, що прибули до Америки протягом століття, чистий прибуток США становив 20 млрд. доларів. Крім цього, завдяки припливу іммігрантів Сполучені Штати без жодних витрат переймали передові методи праці й виробничі секрети. Найбільш кваліфіковані робітники й механіки привозили з собою креслення новітніх машин і верстатів. Це приносило підприємцям величезні прибутки.

Аналіз ролі, яку відіграла європейська імміграція в історії США, дає право американському дослідникові заявити: «Саме цій небувалій міграції має із Старого світу ми значною мірою зобов'язані нашим становищем найбільшої і найбагатшої країни світу»³⁷.

З початком XX ст. вся територія США була освоєна, вплив робітників із міст і промислових центрів послабився, з'явилися лишки робочої сили. Відповідно, відпала й потреба масового вербування іноземних робітників. Починаючи з 1910 р., Конгрес США почав вводити законодавчі обмеження на в'їзд у країну, встановлюючи для приїжджих високі цени — майновий, освітній та ін. Поступово імміграція стала спадати. Американські власті давали дозвіл на в'їзд у країну лише висококваліфікованим спеціалістам. Ця політика цілком виправдала себе. В передвоєнні роки багато вчених і інженерів, рятуючись від переслідувань нацистів, переїхали до США. Їх діяльність значною мірою сприяла розвитку науки й техніки в цій країні. В 1945 р. у США була створена спеціальна військова група, яка займалася вивезенням вчених з Європи до Сполучених Штатів («місія Алсос»). У післявоєнні роки, в результаті науково-технічної революції, перед США постала гостра проблема наукових і технічних кадрів. Підготовка спеціалістів не встигала за зростанням попиту на них. Наприклад, потребу країни в інженерних кадрах американські вузи задовольняли лише наполовину³⁸. Федерація вчених Америки ще в 1950 р. звернула на це увагу уряду. Газета «Нью-Йорк геральд трибюн» від 17 грудня 1962 р. попереджала президента про те, що нація не зможе вирішувати невідкладні проблеми оборони й науки, якщо завчасно не буде вжито відповідних заходів. Але значне розширення системи вищих учбових закладів потребувало великих витрат, зусиль і тривалого часу. І знову на виручку прийшов «американський міф»: вербувати кадри за кордоном було куди вигідніше, ніж готувати власних спеціалістів. Виходячи з

³⁶ Ч. Діккенс. Собр. сочинений, т. 9, М., 1959, стор. 102.

³⁷ Historical aspects of immigration problem, стор. 10.

³⁸ В. И. Масленников. США: государство и наука, М., 1971, стор. 32.

цього, ряд американських установ почав переманювати з інших країн провідних учених, інженерів, конструкторів та ін., обіцяючи їм високу оплату праці й кращі умови життя. Американська пропаганда знову скористалася міфом про «американський спосіб життя», знову пішли в хід вигадки про «демократію» та «необмежені можливості» для кожного в Америці. На службу рекламі було поставлено періодичну пресу, літературу, кіно, радіо — увесь могутній арсенал сучасних засобів пропаганди. В 1949—1964 рр. лише з Західної Європи до Америки на постійне проживання переїхало 85 тис. різних спеціалістів. За підрахунками професора Лондонського університету Тітмана, це дало змогу США лише за останні 4 роки зекономити на підготовці власних спеціалістів майже 4 млрд. доларів³⁹. Зараз іммігранти становлять близько 10% усього складу наукових та інженерних кадрів США⁴⁰.

Доки ж діятиме «американський міф»? Деякі ознаки свідчать, що його вплив спадає. Криваві злочини американської воячини у В'єтнамі, розгул расизму в самій Америці, жорстокість американської поліції щодо молоді й негрівського населення — все це розкриває справжнє обличчя американської буржуазії, зумовлює скорочення імміграції в США. Важливе джерело збагачення американської буржуазії рано чи пізно, але неминуче вичерпається.

³⁹ Ю. Рубинский. Торговля умами.— «Правда», 8 січня 1967 р.

⁴⁰ В. И. Масленников. США: государство и наука, стор. 37.

Назустріч 50-річчю утворення СРСР

М. В. ЦЕРЦВАДЗЕ

НЕПОРУШНА ДРУЖБА ГРУЗИНСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДІВ

Піввікова історія існування СРСР — яскраве свідчення переваг соціалістичної федерації, сили, могутності й життєздатності багатонаціональної Радянської держави. Союз Радянських Соціалістичних Республік є переконливим прикладом торжества ленінської національної політики Комуністичної партії, що зумовила небувалий розквіт соціалістичних націй, забезпечила величезне зростання і зміцнення економіки, небувалий розвиток науки, піднесення національної за формою і соціалістичної за змістом культури братніх республік.

На базі ліквідації ідеології недовір'я та національної нерівності між народами колишньої царської Росії, зміцнення і розвитку історичних зв'язків і дружби між ними, закладених ще в часи спільної боротьби за соціальне й національне визволення від іноземних загарбників, проти царського самодержавства й капіталістичної експлуатації, між радянськими народами були встановлені й розвинулися політичні, економічні й культурні міжнаціональні взаємозв'язки абсолютно нового типу. Дружба об'єднаних у братній сім'ї СРСР радянських народів, зумовлена спільністю великої мети — побудови комунізму та марксистсько-ленінської ідеології, набула не тільки нової форми, але й нового змісту.

Коріння дружніх зв'язків між грузинським та українським народами сягає глибини віків. В історичній долі обох народів було багато спільного, і це не могло не вплинути на їх зближення. Педагог і громадський діяч Грузії Я. Гогобашвілі говорив: «У межах Російської імперії живе серед інших один народ, доля якого дуже схожа на долю грузинів і серед синів якого давно народилося і виховувалося почуття співчуття й симпатії до Грузії. Ця країна зветься Україною»¹.

Такі спільні для них характерні риси, як єдиновір'я, вільнолюбність, мужність, відданість другу і ненависть до ворогів, сприяли зміцненню братерства народів Грузії та України. Італійський письменник і мандрівник П'єтро Делла Валле повідомляв римському папі Урбану VIII про те, що грузини та українські козаки перебувають у родинних відносинах один з одним і що грузини «з великою любов'ю приймають у своїй країні українських козаків»². Потрапляючи на українську землю різними шляхами, грузини знаходили тут теплий прийом і швидко здружувалися з українцями, заселявали цілі села (Грузинівка тощо), ділили з українцями їх горе й радість.

В XII ст. відносини між Київською Руссю та Грузією набули характеру родинних зв'язків — 1154 р. київський князь Ізяслав Мстиславич одружився з дочкою грузинського царя Деметре I.

¹ Якоб Гогобашвілі. Сочинения, т. 4, стор. 372.

² Амирап Шервашидзе. Великое содружество украинского и грузинского народов, Батуми 1954, стор. 7.

Особливого розквіту феодальна Грузія набула в XII ст. в період правління цариці Тамари. Безсмертне творіння Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» та інші джерела свідчать, що Тамара любила науку, історію, поезію. Невипадково слава про премудру й мужню царицю Іверську Тамару широко рознеслася по тодішній Русі³.

Тамара вирішила одружитися з князем Юрієм Боголюбським. Виходячи з цього, можна погодитися з висновком, що «...такі важливі події, як одруження Великого князя Київського Ізяслава з дочкою грузинського царя Деметре I і шлюб цариці Тамари з Юрієм, сином Великого князя Андрія Боголюбського, слід розглядати не як випадкові факти, а як продумане взаємне прагнення грузинських і руських державних діячів до зміцнення політичних зв'язків між обома державами»⁴.

Переконали документи свідчать, що грузини входили до складу Війська Запорізького і брали участь у визвольній боротьбі українського народу в XVII ст. Встановлено також, що українські козаки брали участь у визвольній боротьбі грузинського народу проти турків.

Братерські зв'язки між обома народами дедалі зміцнювалися й розширювалися, набуваючи різноманітних форм. Багато грузинів обрали Україну своєю другою батьківщиною, жили й працювали на українській землі, вносячи свій вклад у зближення народів і зміцнення їх дружніх відносин. Україна стала, зокрема, другою батьківщиною грузинського поета Давида Гурамішвілі, відомого грузинського фольклориста Н. А. Церетелі, який багато зробив у збиранні й популяризації пам'яток народної творчості українського народу та ін.

За переписом населення 1970 р., на території Грузії проживало понад 50 тис. українців, а в партійній організації республіки на 1 січня 1970 р. налічувалося 2787 членів партії українського походження⁵.

На жаль, ще не відомо, з якого часу оселилися українці в Грузії, однак можна вважати, що в Західній Грузії вони з'явилися вже на початку XVII ст. в період активізації на Чорному морі дніпровських козаків, які воювали проти турків.

Могутні князі Західної Грузії (Гурії) — Гуріелі та Мінгрелії — Дадіані, заінтересовані в послабленні турків, вступали з українськими козаками в переговори, надавали їм гавані, дозволяли оселятися на своїх землях, подавали їм всіляку підтримку в боротьбі проти спільного ворога. «Ненависть до Туреччини в Грузії була настільки сильною, що грузинські діячі не могли відмовитися від можливості встановлення дружніх політичних відносин з українським козацтвом. Зближенню сприяла також релігійна спільність українців і грузинів. З другого боку, українські козаки, які виходили для набігів, також повинні були шукати на узбережжі Чорного моря друзів, які могли б дати їм притулок»⁶.

Зараз у Грузії трапляється багато сімей з прізвищами Шевченко, Карпенко, Романенко тощо. Вони живуть як у Західній так і в Східній Грузії. Навіть їх діди не пам'ятають, коли і як потрапили на землю Грузії їх предки, настільки міцними родинними зв'язками зв'язані вони з грузинами, настільки міцно вони огрузинилися, подібно тому, як багато грузинів українізувалися.

У XVIII і XIX ст. культурні зв'язки Грузії та України дедалі зміцнювалися й розвивалися. Грузинські прогресивні діячі з великою повагою ставилися до українського народу та його культури. «Ми високо цінуємо братерство, єднання, дружбу з народами Росії; є молода Ро-

³ Там же, стор. 5.

⁴ В. Гольцев. Шота Руставели, М., 1952, стор. 29.

⁵ Коммунистическая партия Грузии в цифрах, Тбилиси, 1972, стор. 268.

⁶ Ш. А. Месхия и Я. З. Цинцадзе. Из истории русско-грузинских отношений, Тбилиси, 1958, стор. 59.

сія, з якою ми бажаємо йти поруч не тільки для здійснення національних, але й загальнолюдських ідеалів, що звуться братерством, єднанням і рівноправ'ям»⁷, — писав класик грузинської літератури, один з відомих представників національно-визвольного руху в Грузії, Акакій Церетелі, який особисто знав видатного сина українського народу Т. Г. Шевченка.

Глибока повага і любов грузинського народу до українського виявлялися неодноразово, але слід окремо згадати про ювілей Т. Г. Шевченка, відзначений 15 квітня 1914 р. в Грузії в умовах переслідування царизмом. Це було справді всенародне свято братерства і дружби грузинського та українського народів, протест проти політики царизму, який забороняв навіть згадувати ім'я великого українського поета. А. Церетелі закінчив свою промову словами: «Любіть вашу батьківщину і вашу мову так, як любив покійний Шевченко, це буде йому найкращою нагородою, це буде найкращий нерукотворний пам'ятник йому»⁸. Т. Шевченко та А. Церетелі вірили, що їх боротьба проти російського царизму не буде даремною, що вона принесе свободу Україні й Грузії.

Дружба грузинського та українського народів зміцнювалася й цементувалася в спільній боротьбі за соціальне й національне визволення проти російського самодержавства.

У 1894/95 учбовому році, виключений з Тифліської духовної семінарії за участь у страйку, Ладо Кецховелі переїхав до Києва. Тут він став членом соціал-демократичного гуртка і вів кипучу революційну діяльність, поширював нелегальну літературу. Під час перебування в Києві сформувався його світогляд, він став потім професіональним революціонером⁹.

У квітні 1896 р. за підозрою інспекції Київської семінарії на квартирі Л. Кецховелі було зроблено обшук, під час якого поліція виявила багато друкованої і рукописної нелегальної літератури. Кецховелі був заарештований і після тримісячного ув'язнення висланий на батьківщину під нагляд поліції. Але він втік з-під цього нагляду й нелегально оселився в Тифлісі¹⁰.

У цей же період українець Н. П. Козеренко брав активну участь у революційній боротьбі проти царизму в Грузії. Живучи в Кутаїсі, він часто виїжджав у Батумі та інші міста й села Грузії, виступаючи там проти Н. Жорданія та інших опортуністів, відстоюючи тверду революційну лінію. Козеренко брав активну участь в організації перекладу на грузинську мову програмного документу наукового соціалізму — «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса та Ф. Енгельса. Через Л. Кецховелі та Н. Козеренка грузинська соціал-демократична організація була зв'язана з Київською.

В роки першої російської революції спільна боротьба всіх народів Російської імперії, очолювана російським пролетаріатом під керівництвом більшовицької партії, ще більше зміцнила дружбу народів, породила пролетарську солідарність і взаємну підтримку у виступах проти спільного ворога — російського самодержавства.

Великою подією в революції 1905—1907 рр. було повстання на броненосці «Потёмкин», що знаменувало початок переходу армії та флоту на бік повсталого народу. Про героїчну боротьбу матросів броненосця «Потёмкин» було відомо трудящим Грузії. Грузинський більшовиць-

⁷ «Клде» («Склея»), 1913, № 6.

⁸ Лєван Асатиани. Жизнь Акакия Церетели, Тбилиси, 1940, стор. 481—482.

⁹ Ладо Кецховели. Сборник материалов и документов, Тбилиси, 1956, стор. 29.

¹⁰ С. А ли л у е в. Пройденный путь, М., 1946, стор. 86.

кий комітет закликав трудящих підтримати потьомкінців. Це відіграло важливу роль у дальшому розвитку боротьби робітників і селян Грузії проти царизму. У свою чергу, на «Потёмкине» теж було відомо про цю підтримку. Учасник повстання на «Потёмкине» К. Фельдман згадував: «...На військовій раді в Констанці ми вирішили йти на Кавказ, що тоді клекотів у вогні повстання»¹¹. На жаль, потьомкінцям не вдалося здійснити цього — царський уряд, дізнавшись про наміри повстанців, вжив заходів, щоб не дати революційним морякам кинути якір у берегів Кавказу і з'єднатися з робітниками та селянами Грузії, які також підняли повстання.

Діяльну участь у революційній боротьбі українського народу проти російського царизму брало багато грузинів, які навчалися в містах України. Серед них були студенти Лаврентій Картвелішвілі, Артем Квікріадзе, Тенгіз Жгенті, Лук'ян Табукашвілі та багато інших.

Лаврентій Картвелішвілі з 1912 р. навчався в Києві, був активним учасником революційної боротьби, за що його вислали з міста. Він повернувся лише після Лютневої революції, співробітничав у більшовицькій газеті «Голос социал-демократа», входив до складу Київського комітету, був керівним діячем молодіжного руху. У липні 1918 р. Л. Картвелішвілі було обрано до складу ЦК КП України.

Наприкінці 1918 р. Л. Картвелішвілі направили на нелегальну партійну роботу в Одесу. Після визволення Одеси він редагував газету «Одесский коммунист», як член Військово-революційної ради в 1918 р. брав участь у легендарному 400-кілометровому поході 12-ї Червоної Армії і багато зробив для успіху цієї операції. В 1920 р., коли Одеса була визволена від денікінців, Л. Картвелішвілі став секретарем міського комітету, а через деякий час — другим секретарем ЦК КП України. Вірний лєнінець дістав повагу й довір'я українських комуністів і українського народу.

У 1911 р. Київ відвідав Серго Орджонікідзе і виступив тут з доповіддю про скликання загальнопартійної конференції. Разом з комуністами України він провів велику роботу щодо відновлення та зміцнення місцевих партійних організацій, багато зробив для роз'яснення рішень Празької партійної конференції, відвідав Катеринославську партійну організацію.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в зв'язку з ускладненням становища на Україні С. Орджонікідзе був направлений туди як надзвичайний комісар РРФСР і ЦК партії з спеціальним завданням і особливими повноваженнями¹². На цій відповідальній посаді С. Орджонікідзе твердо проводив лєнінську політику єдності дій партійних і радянських органів, сприяв створенню і зміцненню нового радянського державного апарату, очищенню Рад від контрреволюційних елементів.

У жовтні 1918 р. на II з'їзді КП(б)У членом ЦК Комуністичної партії України було обрано Й. В. Сталіна. Пізніше, 17 листопада, за рішенням ЦК РКП(б) та Раднаркому було створено Реввійськраду групи військ Курського напрямку, чим було покладено початок Українському фронту. До складу Ради увійшли В. О. Антонов-Овсієнко, В. П. Затонський, Й. В. Сталін. Навесні 1920 р. Й. В. Сталін, як представник ЦК РКП(б) брав участь у роботі IV конференції КП(б)У.

Для допомоги в організації повстання проти ставленника німецьких імперіалістів гетьмана Скоропадського восени 1918 р. в Одесу разом з Л. Картвелішвілі було направлено талановитого професійно-

¹¹ К. Фельдман. Восстание на «Потёмкине», 1905 г., М., 1935, стор. 64.

¹² Очерки истории Коммунистической партии Украины, К., 1964, стор. 215.

го революціонера Тенгіза Жгенті, який активно включився в нелегальну роботу. Його обрали членом ревкому і начальником оперативного штабу. Після відновлення Радянської влади в Одесі Т. Жгенті був призначений заступником губернського комісара. Разом з Т. Жгенті працював С. Лекешвілі. Всі сили вони віддавали зміцненню Радянської влади.

На Харківщині активну підпільну роботу провадив студент Харківського університету Артем Квірікадзе, за підпільну роботу він був заарештований і вийшов з тюрми лише після Лютневої буржуазно-демократичної революції. В 1919 р., коли Харків був зайнятий білогвардійцями, А. Квірікадзе був залишений українським підпільним центром для підпільної боротьби проти банд Денікіна. Після їх розгрому він став членом колегії Народного комісаріату освіти, працював на інших відповідальних посадах.

Багато грузинів билися разом з українцями, росіянами і трудящими інших національностей на фронтах громадянської війни, визволяючи українську землю від білогвардійщини, іноземних окупантів і буржуазно-націоналістичних зрадників.

В боях проти окупантів уславився Василь Кіквідзе, який командував Південно-Західним фронтом. Він став пізніше командуючим 4-ю армією радянських військ на Україні, а потім — командуючим легендарною 16-ю армією. Радянські війська під командуванням В. Кіквідзе вели героїчні бої під час визволення Харкова, винятково мужньо виявили себе на Київському напрямі.

В числі грузинів, які уславили свою батьківщину в боях за визволення України, не можна не згадати славних синів грузинського народу: П. Яшвілі, Л. Табукішвілі, Л. Ерадзе, В. Мікеладзе, М. Амашукелі, К. Акіртава, Т. Габунія, Н. Йоселіані, М. Лоладзе, Д. Махарадзе, К. Саджая, Н. Сіхарулідзе, Е. Чікваная, П. Дзігуа, В. Цапурішвілі, А. Хубутія, М. Хутулашвілі та багатьох інших.

Багато вірних синів України допомагали грузинським трудящим, які боролися за встановлення Радянської влади в Грузії. В 1921 р. тут загинув командир 18-ї дивізії Червоної Армії П. Курішко.

Зв'язки народів СРСР, зокрема українського та грузинського народів, розвивалися і дедалі зміцнювалися після перемоги Радянської влади в роки соціалістичного будівництва.

Розгортання соціалістичного змагання сприяло не тільки активізації трудящих України та Грузії в успішному будівництві соціалізму, але й дальшому зміцненню їх дружби, братерства, взаємодопомоги. Особливо широкі масштаби соціалістичне змагання між промисловими підприємствами, сільськогосподарськими колективами, окремими передовиками промислового та сільськогосподарського виробництва набуло з 1929 р., ставши традиційним.

Ще в квітні 1929 р. були закладені основи соціалістичного змагання між гірниками Чіатури та Нікопольського марганцевого басейну. Змагаються шахтарі Донбасу та Ткібулі, металурги Донецька й Руставі, верстатобудівники Харкова і Тбілісі, феросплавники Запоріжжя та Зестафоні.

Соціалістичне змагання трудящих Грузії та України набувало дедалі більшого розмаху, охопило різні галузі народного господарства, науки та культури.

Змагання за кращі показники у виробничій діяльності дало змогу грузинським гірникам, залізничникам, металургам та робітникам інших професій засвоїти нові прогресивні методи праці своїх братів з України. Великого поширення в Грузії набули методи роботи донецького шахтаря Олексія Стаханова. Стахановський рух сприяв загальному підне-

сенню народного господарства. Застосувавши стахановські методи праці, значного успіху досягли шахтарі Чіатурських рудників. Соціалістичне змагання між гірниками України та Грузії стало масовим. Викликаючи на соціалістичне змагання своїх грузинських колег, трудящі України брали на себе високі зобов'язання ширше впроваджувати в процесі виробництва стахановські методи праці, добиватися збільшення видобутку вугілля, марганцю тощо. Соціалістичне змагання трудящих братніх республік сприяло досягненню високих показників, піднесенню промислового виробництва, завдяки чому багато шахтарів і металургів Грузії неодноразово були відзначені урядовими нагородами.

Свій вклад у розвиток соціалістичного змагання внесли залізничники. Початок їх змагання поклав колектив Київського паровозоремонтного заводу. Велику допомогу подали своїм грузинським колегам робітники України в будівництві Руставського металургійного комбінату.

Соцзмагання трудящих України та Грузії ширилося, охопивши не тільки промисловість, але й сільське господарство та культуру.

Дружба між колгоспниками України та Грузії зародилася ще навесні 1938 р., коли члени колгоспу ім. Орджонікідзе с. Шрома Махарадзевського району звернулися з листом до українських колгоспників, щоб розповісти про свої плани та успіхи, висловити бажання більше дізнатися про те, як трудяться їх брати на Україні. Лист був надрукований в газеті «Комуніст» і знайшов широкий відгук. Генічеські колгоспники повідомили шромівців про свої трудові діла, і запропонували розгорнути соціалістичне змагання, встановити тісніші дружні взаємини. Так було закладено основи соціалістичного змагання між колгоспниками сільгоспартілі ім. Й. В. Сталіна Генічеського району Херсонської області та членами сільгоспартілі ім. Орджонікідзе села Шрома.

Соцзмагання розгорнулося також і між колгоспниками інших артілей Гудаутського, Махарадзевського, Зугдідського районів Грузії та колгоспниками Запорізької, Полтавської та інших областей України¹³.

З особливою силою дружба колгоспників Грузії та України виявилася в часи суворих випробувань, у роки Великої Вітчизняної війни. Багато жителів Генічеського району були евакуйовані в с. Шрома, де були по-братньому прийняті грузинськими друзями. Там же відпочивали після поранень деякі військовослужбовці з Генічеського району. В боях на території Генічеського району брали участь жителі с. Шрома Шота і Григор Болквадзе. Наприкінці жовтня 1943 р. Генічеський район був визволений від німецько-фашистських загарбників. Шромівці допомогли своїм друзям у відбудові громадського господарства. В перші ж після визволення дні туди було надіслано 4 вагони зерна, сільськогосподарський реманент, домашнє начиння, худоба тощо.

Після війни соціалістичне змагання розгорнулося з новою силою. Кожна зустріч, кожний обмін делегаціями випливали в справжнє торжество. У дні святкування 300-річчя возз'єднання України та Росії змагання двох колгоспів переросло в змагання двох районів: Генічеського та Махарадзевського. Багато зробили генічівці для розвитку громадського тваринництва в Махарадзевському районі. Махарадзевці допомогли генічівцям у садівництві, виноградарстві, озелененні території тощо.

В роки Великої Вітчизняної війни грузини героїчно боролися на фронтах, беручи активну участь у визволенні Радянської України від

¹³ Н. И. Ткач и И. В. Чкония. Социалистическое соревнование трудящихся Генічеського района Украины и Махарадзевського района Грузии.— Из истории украинско-грузинских связей, Тбилиси, 1968, стор. 189—190.

німецько-фашистських загарбників. Під час оборони Одеси відзначився льотчик Г. Джабадарі. Частини майора Г. Гамілагдашвілі показали зразки героїзму в боях за Крим і під час оборони Севастополя. Тисячі гітлерівців були знищені в Севастополі батальйоном під командуванням полковника А. Гегешидзе. За місто-герой Севастополь героїчно билися контр-адмірали М. Джинчарадзе і С. Капанадзе, Герої Радянського Союзу В. Есебуа, А. Канададзе, К. Кочієв, З. Хіталішвілі, Д. Джабідзе, П. Цікорідзе, Г. Схлукія, В. Папідзе та ін.

В боях за визволення України відзначилися сапери І. Ціцішвілі, Г. Гоцїрідзе, піхотинці Г. Шенгелія, Г. Біланішвілі. Сотні ворожих літаків збили в небі України ескадрильї Героя Радянського Союзу полковника О. Чечелашвілі, полковників Б. Зумбулідзе, Г. Кіласонія та С. Коблова¹⁴. Понад 30 воїнам-грузинам присвоєно звання Героя Радянського Союзу за участь у прориві придніпровських ворожих укріплень та форсування Дніпра. Свое життя за визволення України віддали А. Терелідзе, В. Чхаїдзе, Б. Сордія, Л. Чубінідзе, В. Берешвілі, К. Леселідзе, І. Джинчарадзе, В. Чіковані, В. Лежава та ін.

Героїчно боролися грузини в загонах народних месників України, сприяючи успіхам радянських військ на фронтах. Добре відоме ім'я безстрашного партизанського командира Давида Бакрадзе. В партизанських з'єднаннях С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, В. М. Дружиніна відважно билися Я. Жоржоліані, І. Рехвіашвілі, Г. Талахадзе, який героїчно загинув у листопаді 1942 р., Н. Абашидзе та багато інших. Чимало грузинів, як, наприклад, Зоя Рухадзе, були організаторами та керівниками партизанських загонів, підпільних антифашистських організацій і груп на окупованій гітлерівцями території України¹⁵. Всього в боях за визволення України від німецько-фашистських загарбників високого звання Героя Радянського Союзу було удостоєно 47 воїнів і партизанів-грузинів¹⁶.

Дружба, скріплена кров'ю у боротьбі проти спільного ворога, житиме вічно. Для наступних поколінь вона стане прикладом братерських відносин вільних, рівноправних народів. В сім'ї Союзу Радянських Соціалістичних Республік квітне й Радянська Грузія, що іде по ленінському шляху, добиваючись нових і нових успіхів у розвитку своєї економіки, науки та культури. Виступаючи на святкуванні півстолітнього ювілею Радянської Грузії, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв з повною підставою відзначив, що сучасне обличчя Грузії — це наслідок нерозривних господарських, науково-технічних, культурних зв'язків, які органічно зв'язують Грузію з іншими братніми республіками та народами нашої Батьківщини¹⁷. Міцніюча єдність і непорушна дружба радянських народів, зазначається в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — запорука грядущих перемог у будівництві комунізму¹⁸.

* * *

¹⁴ История Грузии, т. III, стор. 224—227.

¹⁵ М. И. Кочияшвили, И. И. Слинко. Боевое содружество украинского и грузинского народов в подпольной партизанской борьбе против немецко-фашистских оккупантов на Украине. — Из истории украинско-грузинских связей, стор. 148—163.

¹⁶ «Зоря Востока», 15 травня 1971 р.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972, стор. 29.

БОЙОВА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Одразу після загарбання німецько-фашистськими загарбниками Чернігівщини, Брянщини і Гомельщини (серпень—вересень 1941 р.) на стику українських, російських і білоруських земель розгорнувся масовий партизанський рух. Розвиткові народної боротьби сприяли багаті революційні та бойові традиції населення цих місць. Там колись формувалися славний Ленінський полк, Перша українська радянська дивізія, в складі яких пліч-о-пліч билися українці, росіяни, білоруси та представники інших національностей. Батьки та діди часто розповідали юнакам і дівчатам про бойові діла полків під командуванням М. О. Щорса, М. Г. Кропив'янського, Т. В. Черняка, В. Н. Боженка.

В 1941—1943 рр. стик трьох республік знову став грізним для ворога партизанським краєм. На півночі Чернігівщини, в Корюківських та Єлінських лісах, розташованих поруч з Брянщиною і Гомельщиною, з осені 1941 р. боротьбою народних месників керував Чернігівський підпільний обком партії. Спочатку там діяло кілька невеликих районних загонів, які наприкінці 1941 р. було об'єднано в один обласний загін під командування О. Ф. Федорова. В цей же час на іншому боці прикордонної річки Снов — у Хороминських лісах на Брянщині — виник Климівський загін ім. Кірова під командуванням А. І. Ворожеева.

Українські та російські сусіди-партизани одразу прагнули встановити зв'язок між собою, налагодити бойову взаємодію. Один з організаторів Климівського загону ім. Кірова Д. П. Зебницький вважав, що контакти з федорівцями вони підтримували з середини листопада 1941 р. В своєму щоденнику він, зокрема, писав: «14 листопада 1941 р. В загін доходили чутки, що в сусідніх Єлінських лісах на Чернігівщині діє загін українських партизанів під командуванням секретаря обкому партії. Вперше вдалося зустрінутися з його розвідкою. В розташування Чернігівського загону поїхали А. І. Ворожеев (командир) та П. А. Бирулін (комісар). Вони домовилися, що між загонами буде встановлено постійний зв'язок для взаємної інформації про становище в місцях дислокації загонів. У Чернігівському загоні Ворожеев і Бирулін побачили чітку організацію, сувору дисципліну, партизани мали хороше обмундирування і непогане озброєння. Відчувалася тверда рука командування, добре була поставлена політична робота. Це був перший контакт російських партизанів Климівського району з українськими партизанами Чернігівської області»¹.

Насправді російські та українські народні месники зустрілися вперше децю раніше. Невдовзі після повернення з оточення в рідне село Клюси українець І. М. Глазок вступив до Климівського партизанського загону ім. Кірова. Через деякий час він разом із земляками О. П. Мельником та П. Г. Битковим організував загін ім. Щорса, бійцями

¹«Авангард» (Климово), 23 липня 1968 р.

якого стали переважно мешканці сусідніх українських і російських сіл Городнянського, Щорського та Клімівського районів. Партизани дислокувалися поблизу прилеглих до річки Снов українських і російських сіл Ключи, Бор, Раківка і Хоромне.

В серпні 1942 р. в жорстокому бою під Ключами І. М. Глазок загинув. Разом з ним у боротьбі з загарбниками віддали своє життя російські народні месники з Клімівського району Г. А. Мельников і Ф. А. Крючков. Але смерть командира не позначилася на діях партизанів. Об'єднавшись з групою Ф. І. Лисенка, який став командиром, загін ім. Щорса поступово перетворився на велику бойову одиницю і продовжував діяти в тому ж районі. «За зиму 1942/43 р. партизанський загін ім. Щорса,— писав у книзі «Лесные солдаты» М. М. Глазок,— незважаючи на те, що часто міняв місце розташування, маневрував і зазнавав нальотів карателів, провів немало операцій по ліквідації поліцейських гнізд у районах Орловської (тепер — Брянської) і Чернігівської областей, знищив багато гітлерівців»². У лютому 1943 р. він влився в з'єднання О. Ф. Федорова і вирушив у рейд на Західну Україну, здійснивши немало подвигів на українській і білоруській землях.

День у день міцніли зв'язки чернігівських партизанів-федорівців з російськими народними месниками-климівцями. Наприкінці грудня 1941 р. до Клімівського загону прибула з рацією розвідувальна група на чолі з капітаном Червоної Армії С. В. Григоренком, послана в тил ворога командуванням Південно-Західного фронту. Климівці негайно повідомили про це українських партизанів і відрядили групу в розпорядження Чернігівського підпільного обкому партії. Таким чином, через штаб Південно-Західного фронту Чернігівський підпільний обком встановив двосторонній зв'язок з ЦК КП(б)У.

Наприкінці січня 1942 р. Чернігівський загін після ряду боїв з карателями передислокувався в Єлінські ліси Щорського району, де протягом місяця зріс з 600 до 900 чол. Ще раніше сюди прибув Клімівський загін ім. Кірова. Надалі ці загони діяли спільно.

Намагаючись розгромити партизанський рух, фашистські карателі жорстоко розправлялися з мирним населенням, дощенту спаливши українські села Лосівку, Тополівку, Олійники, Єліне, Будище, Рейментарівку, Містки та ін. і розстрілявши тисячі жителів. Уцілілі мешканці знайшли притулок у партизанських загонах і в сусідніх російських селах Хоромне, Раківка, Новий Світ, Нові Юрковичі та ін. Для ліквідації з'єднань народних месників, що перебували в Єлінських лісах, німецьке командування виділило близько трьох дивізій. В лютому і березні українські та російські партизани, вміло маневруючи, вели жорстокі бої з карателями, завдаючи ворогові великих втрат і уникаючи оточення.

В цей час чернігівські партизани налагодили тісні зв'язки й з іншими загонами, що діяли на Брянщині. Так, із Злинківського загону (командир П. А. Марков) до чернігівців прибули розвідники. Українці поділилися з ними вибухівкою, відрядили кваліфікованого підривника та радиста з рацією, домовилися про спільні дії проти окупантів. Це дало змогу успішніше вести диверсійну роботу на залізницях Бахмач—Гомель і Гомель—Новозибків.

Уникаючи оточення переважаючих сил противника, чернігівські партизани з боями пройшли через Гуліне, Тополівські дачі, Радомський і Єлінський ліси. 15 травня, подолавши непролазні болота і хащі та

² Мпхалл Глазок. Лесные солдаты. Записки партизана, Харьков, 1961, стор. 45.

форсувавши річку Снов, вони рушили в Климівські, Злинківські і Новозибківські ліси, де діяли разом з місцевими загонами. Внаслідок цього виник спільний партизанський гарнізон, начальником якого став О. Ф. Федоров, а його заступником — П. А. Марков.

Готуючи влітку 1942 р. наступ на фронті, німецьке командування намагалося захистити свої тиллові комунікації від партизанів. 26 червня великі сили ворога оточили Новозибківський ліс. Але народні месники таємно залишили свою базу і рушили в рейд на Україну, пройшовши з боями протягом липня Баранівські, Тополівські, Радомські, Орловські, Машевські, Узруйські, Кистерські та Рейментарівські ліси, виволопивши кілька населених пунктів і залізничних станцій.

В травні 1942 р. для погодження бойових операцій на території Брянщини було знову створено партизанський гарнізон. Згодом знайдено доцільнішу форму співробітництва — партизанське з'єднання, в якому кожний загін зберігав свою назву, керівництво і традиції. Діяльність загонів координував штаб з'єднання.

28 липня 1942 р. за рішенням Чернігівського підпільного обкому партії в Рейментарівських лісах було створено Чернігівське партизанське з'єднання (командир О. Ф. Федоров, перший заступник і командир обласного загону М. М. Попудренко, другий заступник П. А. Марков, комісар В. М. Дружинін, начальник штабу Д. І. Іванов), в яке увійшло чотири загони: Чернігівський обласний, Злинківський, Климівський і Новозибківський. Це з'єднання успішно діяло на Чернігівщині, Брянщині та Гомельщині. Після десятиденних боїв у Рейментарівських лісах, де народні месники розгромили два батальйони карателів, вони форсували Снов і знову відійшли в Солов'ївські ліси, а пізніше — в Злинківські та Новозибківські.

В серпні 1942 р. фашисти знову блокували з'єднання в Злинківських лісах, але через кілька днів після кровопролитних боїв українські партизани непрохідними болотами вийшли на землю братньої Білорусії — в Клетнянські ліси, де на той час утворився партизанський район. Населення Білорусії радо зустріло українців і подавало їм всіляку допомогу. Їх прибуття сприяло активізації народної боротьби в Гомельській і Могильовській областях. Пройшовши через Чечерський і Кормський райони Гомельської, Краснопольський і Хотимський райони Могильовської областей, чернігівці знову вступили в межі Брянщини, знищивши ворожі гарнізони в м. Гордіївці, в селах Батієво, Струтенці та Нивно.

На початку жовтня 1942 р. Чернігівське з'єднання знову прибуло в Клетнянські ліси, де швидко встановило зв'язок з Клетнянським і Мглинським загонами, білоруськими бригадами і спецзагонами Червоної Армії. Загальна кількість українських, російських і білоруських партизанів у цьому районі досягла 5 тис. чол.

18 січня 1943 р. було прийнято рішення оперативно об'єднати під командуванням штабу Чернігівського з'єднання всі українські, російські та білоруські партизанські загони. 25 січня 1943 р. об'єднана колона вирушила до місця прориву і 11 лютого з боями підійшла до залізниці Гомель — Брянськ, недалеко від білоруського міста Добруш, перейшла її, вийшла з ворожого оточення і взяла курс на Чернігівщину. Наприкінці лютого 1943 р. чернігівці прибули в рідні місця — Єліпські ліси.

12 березня 1943 р. з'єднання О. Ф. Федорова виступило в рейд на Західну Україну. Воно перейшло залізниці Гомель—Бахмач і Гомель—Чернігів, розгромило німецькі гарнізони в селах Клубівка та Олександрівська Добрянського району, в районі Лоева вийшло до Дніпра і

форсувало його, перейшовши по льоду на правий берег. Чернігівські партизани поспішали на допомогу білорусам тим шляхом, що й за триста років до них козаки Богдана Хмельницького, примножуючи їх ратні подвиги і зміцнюючи дружбу народів-братів.

На Чернігівщині залишився лише обласний загін (400 чол.). Незабаром було створено новий підпільний обком партії та штаб партизанського руху на чолі з М. М. Попудренком. Швидко загін зріс до 1000 чол. і 30 березня 1943 р. був реорганізований в партизанське з'єднання.

Народні месники вигнали ворога з Корюківського, багатьох російських сіл Злинківського, Новозибківського та Климівського районів, знищили гарнізон окупантів в с. Наумівка, зруйнували п'ять мостів через Снов, на залізницях Гомель — Новгород-Сіверський і Гомель — Новозибків пустили під укіс кілька ешелонів з живою силою і технікою. Рух поїздів на цих залізницях було паралізовано.

Дії партизанів викликали шалену лютість німецького командування, і воно кинуло на розгром Чернігівського з'єднання великі сили. Тоді народні месники в умовах весняної повені спорудили міст через Снов і перебралися в Злинківські ліси. В цей час підпільний обком партії створив на Чернігівщині та Брянщині нові партизанські загони: Семівський ім. Чапаєва, Сосницький ім. Богуна, Городнянський ім. Пархоменка, Новозибківський ім. Щорса, ім. Котовського, ім. Богдана Хмельницького та ін. В Злинківському та Новозибківському районах дві диверсійні групи, що діяли на залізницях, також перетворилися в загони.

Рятуючись від оточення карателів, з'єднання здійснило рейд на Чернігівщину. Розгромивши великий гарнізон у російському містечку Чуровичі, воно вступило в лісові масиви Добрянського, Городнянського і Тупичівського районів. На залізницях Гомель — Бахмач і Гомель — Чернігів проводилася велика диверсійна робота, знищено ворожі гарнізони в Тупичеві та Добрянці тощо. В районі с. Нова Зимниця партизани вийшли до Дніпра.

3 березня до вересня 1943 р. Чернігівське партизанське з'єднання, якому було присвоєно ім'я М. М. Попудренка, успішно провело 12 боїв з переважаючими силами ворога, розгромивши 7 великих гарнізонів, десятих поліцейських дільниць, знищивши близько 8 тис. солдатів, офіцерів і поліцаїв, пустивши під укіс 122 ешелони та багато іншої техніки³.

Бойова співдружність народів-братів ґартувалася не тільки на стику Чернігівщини, Брянщини та Гомельщини, а й в межиріччі Дніпра, Десни, Прип'яті та Сожу. Йдеться про українсько-білоруське партизанське з'єднання ім. Коцюбинського під командуванням М. М. Таранушенка. В грудні 1942 р. в лісах Михайло-Коцюбинського району (нині — Ріпкінського і Чернігівського районів) почав діяти невеликий Михайло-Коцюбинський загін, який до кінця квітня 1943 р. зріс до 950 чол. Водночас у цьому районі було кілька інших загонів. Наприкінці травня 1943 р. на нараді командирів загонів народних месників межиріччя Дніпра, Десни, Прип'яті та Сожу, скликаний з ініціативи представників Головного розвідувального управління Червоної Армії, було вирішено створити партизанське з'єднання ім. Коцюбинського під командуванням М. М. Таранушенка, до складу якого спочатку увійшли чотири загони ім. Коцюбинського, ім. Щорса (згодом на його базі створено партизанське з'єднання Ю. О. Збанацького), «Перемога» та ім. Будьон-

³ ПА ІП ЦК КП України, ф. 94, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1—2.

ного, а в серпні 1943 р. ще три: ім. Хрущова та два білоруські з Комаринського району Гомельської області — ім. Чапаєва та ім. Ворошилова.

Встановивши авіазв'язок з Великою землею та контакти з Поліським партизанським з'єднанням Гомельської області, з'єднання М. М. Тарануценка успішно громить ворога на українській і білоруській землях: на території нинішніх Ріпкінського, Чернігівського та Козелецького районів Чернігівської області, Комаринського, Хойницького і Брагинського районів Гомельської області, Вищедубечанського і Чорнобильського районів Київської області. «За два роки перебування німців на нашій землі, — згадував пізніше М. М. Тарануценка, — в багатьох селах Ріпкінського, Чернігівського і Козелецького, Комаринського (БРСР) і Вищедубечанського (Київщина) районів влада в основному знаходилася в руках партизанів. ...У нас діяло багато білорусів, а в партизанських загонах Білорусії було чимало партизанів-українців. І ті, і ті показували зразки героїзму, зразки відданості своїй Вітчизні, своєму народові. Ми ділилися з білорусами і хлібом, і сіллю, кулеметами і патронами, які були для нас тоді дорожче за їжу. Дані, здобуті розвідкою наших партизанів, регулярно передавалися білорусам і навпаки. Наші дії завжди координувалися. Білоруси зустрічали українських партизанів, як рідних братів, робили все, щоб допомогти нам у нелегкій боротьбі з лютим ворогом».

Не менш красномовне свідчення командира білоруського партизанського загону з Комарина А. І. Трухановича: «Ми діяли пліч-о-пліч з партизанами-українцями. Неодноразово партизанські стежки зводили білорусів з партизанами з'єднання С. А. Ковпака (Ковпак тоді діяв на берегах Прип'яті. — І. Д.). У нас не було тоді свого аеродрому, свого зв'язку з Великою землею. Ковпаківці допомогли нам переправити на Велику землю поранених, ділилися з нами продуктами і зброєю, приходили на поміч, коли каральні експедиції ворога мали на меті знищити наш загін. Пам'ятаю одну операцію, яку провели з українцями в районі станції Мулярівка. Як діяли тоді наші друзі, скільки нищівних ударів завдали ворогу!...»⁴

На Чернігівщині та Гомельщині українсько-білоруське партизанське з'єднання М. М. Тарануценка провело 40 боїв з гітлерівцями, знищило понад 4600 окупантів і зрадників Батьківщини, пустило під укіс, 14 ворожих ешелонів, знищило 102 автомашини, 6 танків, 2 літаки, 16 пароплавів і барж. Народні месники захопили великі трофеї: 57 кулеметів, 1042 гвинтівки, 150 автоматів, 6 мінометів, 150 тис. патронів, багато іншого озброєння і спорядження⁵.

В тісному контакті з своїми сусідами — білорусами та росіянами діяли й два інших українських партизанських загои — Любецький і Добрянський. Вже в кінці вересня 1941 р., тобто через місяць після початку бойових дій, до українських партизанів приєдналася група білоруських народних месників. Якщо при створенні Добрянський загін складався в основному з українців, то вже через короткий проміжок часу він став багатонаціональним. Відважно громить карателів кулеметник татарин Мамеров, партизани росіяни Паньков, Голишев, Юков, Абакумов, Агафонов, Кузнецов, білорус Мальков, вірменин Шакар'ян... Побратими-воїни пліч-о-пліч громить ворога в Ловинських лісах на Україні, в урочищі Трикутник, що на території Білорусії, між річками Дніпро і Сож⁶.

⁴ «Шлях комунізму», (Чернігів), 19 вересня 1968 р.

⁵ Партархів Чернігівського обкому КП України, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 77.

⁶ «Колгоспне життя» (Ріпки), 7 квітня 1970 р.

Хоча Добрянський загін воював на стику Чернігівщини та Гомельщини недовго (з серпня до грудня 1941 р.), але завдав окупантам відчутних втрат. Вбито майже півтори тисячі гітлерівців і поліцаїв, висаджено в повітря 9 ешелонів, 34 автомашини⁷. Після розгрому загону наприкінці 1941 р. народних месників, що залишилися живими, врятували гомельські та брянські партизани.

Взимку 1942 р. в Городні виникла підпільна комсомольсько-молодіжна група опору «Смерть німецьким окупантам». До її складу увійшли українці Ф. Ф. Бебко (керівник), В. О. Надточій, Є. Х. Літош, росіяни Г. Х. Черноус, Л. С. Денисова та ін. Підпільники приймали зведення Радянського Інформбюро і друкували їх як листівки. Останні видавалися українською та російською мовами, їх розповсюджували в суміжних районах УРСР, РРФСР і БРСР⁸.

Такий далеко неповний перелік спільних дій партизанів на стику Чернігівщини, Брянщини та Гомельщини. Вони свідчать про непорушну дружбу трьох народів-братів у роки Великої Вітчизняної війни.

⁷ Партархів Чернігівського обкому КП України, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 313.

⁸ Там же, ф. 20, оп. 1, спр. 937, арк. 1—2.

Матеріали Всесоюдної конференції „Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР“

А. Д. СКАБА, академік АН УРСР

ВИСВІТЛЕННЯ РОЛІ НАРОДНИХ МАС В «ІСТОРИЇ МІСТ І СІЛ УРСР»

Створення великого літопису міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів має велике наукове й політичне значення, він є складовою частиною історії народів Радянського Союзу взагалі. В. І. Ленін у своїх працях неодноразово вказував на необхідність зберігати досягнення культури наших народів. Тому висвітлення ролі народних мас в «Історії міст і сіл УРСР» цілком збігається з заповідями В. І. Леніна і напередодні великого ювілею — 50-річчя утворення СРСР набирає великого політичного звучання.

Ще в 1920 р. соратник В. І. Леніна В. Д. Бонч-Бруєвич в одній із своїх статей писав: «Хай знають усі, що, коли ми вміємо до основи руйнувати старі суспільні, політичні й державні установи Росії, то в усьому іншому, — в тому числі й на першому місці в галузях науки, історичних досліджень, будь-якої іншої творчості й натхнення, — ми стоїмо непорушною стіною, що огорожує всі цінності культури нашої країни, всі можливості розвитку й розквіту творчості нашої Батьківщини в майбутньому і ці інтереси не тільки не чужі, а першорядні, близькі, важливі і є для всіх нас настільки ж необхідні, як повітря, хліб і вода»¹. Те, що нині робиться для написання історії міст і сіл, є частиною великої справи збереження в пам'яті людей усього того, що пов'язане з історією нашого народу в різні епохи його життя й діяльності. Чимало зроблено хорошого, але є й недоліки. Тим паче, корисно проаналізувати результати, перший досвід своєї праці.

Роль народних мас в історії висвітлювалася в дослідженнях не тільки істориків-марксистів, але й наших ідейних противників. Уже це свідчить про значимість питання. Однак найбільший інтерес ця проблема викликає в наш час — у період переходу людства від капіталістичних до соціалістичних суспільних відносин у всесвітньому масштабі. Цей період характеризується небаченим в історії зростанням активності трудящих країн соціалістичної співдружності, які ведуть наполегливу боротьбу за побудову нового, соціалістичного, колоністичного суспільства. Сучасний період характеризується також посиленням експлуатації трудящих у країнах капіталу, наступом буржуазії на демократичні свободи, зростанням агресивних устремлінь імпералізму (війна проти в'єтнамського та арабського народів тощо). Усе це викликало

¹ Владимир Бонч-Бруевич. Сохраняйте архивы, М., 1920 стор. 18.

нову могутню хвилю класових битв робітничого класу проти капіталу, загальнодемократичні й антиімперіалістичні виступи, піднесення національно-визвольного руху.

Розвиткові революційної та національно-визвольної боротьби значною мірою сприяє те, що ідеї марксизму-ленінізму, соціалістичні суспільні відносини як струнка наукова система революціонізують уми трудящих мас усього світу, надихають їх на боротьбу проти капіталізму. Всі спроби буржуазії підірвати віру в соціалізм і опорочити вчення Маркса — Енгельса — Леніна зазнають краху. Радянські суспільствознавці на передній край ідеологічної боротьби висувають марксистсько-ленінське розуміння ролі народних мас в історії взагалі і вчення Леніна про революційну творчість народних мас зокрема.

Страх перед революційним рухом народних мас, спроби виправдати панування над ними невеликої групи експлуататорів, необхідність утримати народ у покорі завжди спонукали ідеологів експлуататорських класів створювати відповідно до свого часу «теорії», що заперечують і відкидають вирішальну творчу роль трудящих у суспільному розвитку. З подвійною енергією буржуазні теоретики займаються нині модернізацією старих, створенням нових реакційних «концепцій» і «теорій», що трактують у потрібному їх замовникам-монополістам дусі всі соціальні процеси і явища сучасного життя, фальсифікують історію людства. Вони намагаються прищепити масам рабську думку про безцільність і безперспективність боротьби проти ладу гноблення та експлуатації і таким шляхом обеззброїти трудящих, які борються за свободу, мир, демократію, соціалізм. Це так звані «концепції» і «теорії» «еліти», «расизму», «нового індивідуалізму», культу бізнесу й «сильної особи». Їх суть полягає в запереченні та фальсифікації вирішальної ролі народних мас в історії розвитку людства. Так, один з проповідників культу бізнесу, американський професор В. Валь закликає істориків та ідеологів буржуазії дати узагальнену картину розвитку великого капіталу на тлі всесвітньої історії, тому що «історія бізнесу нерозривно зв'язана з історією людства, й історикам бізнесу необхідно усвідомлювати взаємодію приватних компаній зі змінами в розвитку суспільства»². Отже, відповідно до запитів монополістів видається і духовна продукція. Якщо в минулому єдиними творцями й рушіями історії проголошувалися царі та полководці, то нині на їх місце висуваються представники фінансової олігархії. І не випадково американський соціолог Ч. Кулі писав, що в наш час — «час енергійних людей — світ торгівлі й промисловості сповнений героїв» і що «людьми, які створили багатства, необхідно захоплюватися й схилитися перед ними»³.

Праці більшості буржуазних ідеологів цілком ігнорують роль народних мас в економічному розвитку суспільства. Народ, трудящих вони зображують як «бездушну й бездіяльну» масу людей, які, мовляв, «не думають», а тому мусять коритися властям. І це стверджується представниками антикомунізму тоді, коли всім відомо, що лише завдяки виробничій діяльності народних мас створюються й удосконалюються засоби виробництва, творяться всі матеріальні блага, без яких суспільство не проіснувало б жодного дня. Вже цього досить, щоб визнати народні маси справжніми творцями історії. Однак їх роль у суспільному розвитку, як відомо, зовсім не вичерпується лише виробничою діяльністю. Ось чому «теоретики», які, користуючись плодами праці народних мас, заперечують при цьому їх визначальну роль, уподібнюються відомому криловському персонажеві з байки («... під дубом віковим»).

² Цит. за кн. В. В. Денисов. Страх перед народом, М., 1968, стор. 77.

³ Там же, стор. 69.

В «Історії міст і сіл УРСР» багато конкретних прикладів переконливо розкривають роль трудящих мас на різних етапах історії нашої республіки і країни загалом, їх участь у виробничих процесах. Старше покоління радянських людей добре пам'ятає, яку страшну картину цілковитого спустошення являла собою Радянська земля після тимчасової окупації гітлерівцями. Лише на Україні вони зруйнували більше 16 тис. підприємств, пограбували колгоспи й радгоспи, залишили в руїнах міста й села. Прямі матеріальні збитки УРСР перевищували 285 млрд. крб. (у цінах 1941 р.). Фашистські варвари знищили 4,5 млн. мирних жителів. Таких жертв український народ не зазнавав за всю свою багатостраждальну історію.

Щоб залікувати завдані війною рани, народові необхідно було напружити всі сили, здійснити справжній трудовий подвиг. І радянські люди під керівництвом ленінської партії комуністів здійснили його. Це був незабутній, неповторний час самовідданої героїчної праці, коли бійцями трудового фронту стали всі — воїни-фронтовики, ветерани робітничого класу, колгоспне селянство, наші жіпки-трудівниці, чудова радянська молодь, діти. В республіці, як і по всій країні, зростала ініціатива мас, що виявлялася в розмаху соціалістичного змагання, найважливішою особливістю якого в післявоєнні роки було багатство змісту й форм, широка участь і висока активність трудящих. На кінець 1948 р. в змаганні брало участь більше 90% робітників України. Цілі цехи й заводи змагалися з підприємствами інших республік, що сприяло зміцненню виробничих зв'язків між ними. В республіці з'явилися сотні й тисячі чудових новаторів, передовиків виробництва.

Цей подвиг радянських людей широко висвітлений у нарисах з історії міст і сіл Української РСР. Для прикладу можна навести Запорізьку область, яка в роки окупації зазнала великих руйнувань. Лише в обласному центрі окупанти зруйнували 21 підприємство союзного значення, а всього в області — близько 500, знищили всі МТС, майже всі громадські та виробничі приміщення колгоспів і радгоспів. Загалом втрати становили близько 20 млрд. крб. У нарисах розповідається, як трудящі області під керівництвом комуністів ще до закінчення війни піднімали з руїн одне підприємство за іншим. Успішна відбудова Придніпровського промислового комплексу значною мірою залежала від енергетичної бази, зокрема відбудови Дніпрогесу. В матеріалах тому, присвяченого цій області, розповідається про мобілізуючу й організуючу роль Дніпробудівського райкому партії, створеного за рішенням ЦК ВКП(б) від 28 серпня 1946 р., показано, як комуністи першими йшли на виконання складних завдань, запалюючи інших своїм прикладом. У дні найбільшого напруження комуністи будови оголошували себе мобілізованими й виходили на роботу в будь-який час доби. У відбудові гіганта енергетики брали участь представники 23 національностей, 120 заводів і фабрик Радянського Союзу відправили на Дніпрогес майже 1 тис. ешелонів з технікою та устаткуванням.

В об'єднаних зусиллях народу — його сила. Завдяки героїзмові трудящих області й допомозі всієї країни уже в 1945 р. 109 підприємств союзного й республіканського значення почали випускати продукцію. 3 березня 1947 р. перший агрегат Дніпровської ГЕС ім. В. І. Леніна був поставлений під промислове навантаження, а в 1950 р. стала будувати вся гідроелектростанція. На той час було відбудовано також увесь промисловий комплекс Подніпров'я. Тепер лише в обласному центрі діє 300 великих підприємств. Створено нові галузі промисловості — автомобільну, моторобудівну та ін.

У томі йдеться про виховну роль партійних організацій, якісне

зростання робітничого класу. В 1968 р. в області налічувалося 75 тис. раціоналізаторів та винахідників. Про широку участь трудящих області в соціалістичному будівництві, розв'язанні найважливіших завдань економічного й культурного життя свідчить той факт, що за повоєнний період орденами СРСР нагороджено 21 тис. передовиків виробництва, в тому числі 1970 — орденом Леніна, 110 чол. удостоєні найвищої урядової нагороди — звання Героя Соціалістичної Праці.

Інший приклад. У Київській області фашисти зруйнували й спалили 9 міст і 388 сіл, більше 6 тис. промислових підприємств. Однак уже наприкінці 1944 р. в області діяло 769 підприємств, які виробляли третину довоєнної продукції. Це — результат великих зусиль трудящих, їх ініціативи, розгортання всенародного змагання, очолюваного комуністами. З 19 655 членів і кандидатів партії, які в 1948 р. працювали безпосередньо на промислових підприємствах області, 16,5 тис. були передовиками виробництва, заспівувачами в боротьбі за підвищення продуктивності праці, збільшення випуску продукції, ініціаторами багатьох патріотичних починань. Трудовий героїзм народу дав змогу вже у 1950 р. перевершити довоєнний рівень промислового виробництва.

Висока патріотична свідомість і активність трудящих забезпечили успіх у розв'язанні складних завдань. У 1959—1970 рр. стали до ладу Київська ГЕС, заводи «Кристал», порошкової металургії та ін. Будівництво Київської ГЕС було всенародною справою, зразком взаємодопомоги народів Радянського Союзу, дедалі міцніючого «чуття єдиної родини». З Москви й Ленінграда, Ташкента й Фрунзе, Алма-Ати й Тбілісі, Риги й Талліна, з багатьох інших міст нашої Батьківщини прибувало необхідне устаткування. На спорудженні Київської ГЕС склався дружний колектив, до якого входили представники 22 національностей.

Невпізнанно змінилася столиця Української РСР — місто-герой Київ, що став одним з найбільших промислових, наукових і культурних центрів Радянського Союзу. На світі, певно, немає людини, яка б не чула про його красу і славу. Місто вражає не лише старовинними історичними пам'ятками, а й сучасними впорядкованими районами. В розквіті двічі орденоносного Києва, ніби в краплині води, відбивається могутня хода всієї Радянської держави по шляху до комунізму.

Про активність народних мас області, їх безпосередню участь у розв'язанні найважливіших народногосподарських завдань свідчать хоча б такі факти: протягом 1946—1967 рр. орденами й медалями Радянського Союзу нагороджено більше 45 тис. робітників, колгоспників, працівників науки й культури, 110 чол. удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Це — відповідь трудящих «теоретикам» з буржуазного табору, які, говорячи про технічну творчість мас, перекичують поняття виробничих сил суспільства, заперечують зв'язок між продуктивними силами та виробничими відносинами, применшують роль людини в процесі виробництва. Більшість буржуазних соціологів вважає, що продуктивні сили — це лише засоби праці, техніка виробництва. Висуваючи на перший план об'єктивний фактор, вони зовсім ігнорують суб'єктивний — творчість людей. Буржуазні «теоретики» вважають техніку незалежною від людини, яка, нібито, підпорядковується машинам. Американський соціолог Д. Бернхейм у своїй публікації «Революція диктаторів» твердить, що в міру розвитку техніки основною силою будуть не трудящі маси, а окремі розумово обдаровані люди, зайняті управлінням виробництва, організацією технічного прогресу.

Буржуазна політекономічна наука затушовує роль суб'єктивного фактора в процесі виробництва і перебільшує роль його речових елементів, щоб виправдати капіталістичний спосіб виробництва, замаскувати суть капіталістичної експлуатації.

На Заході особливо поширилася реакційна «теорія» англійського історика А. Тойнбі, який доводить, ніби суспільство складається з трьох кількісно і якісно неоднорідних груп: «творчої меншості», «нетворчої маси» і «навролишніх, примітивних суспільств». Такий штучний поділ необхідний фальсифікаторові для того, щоб довести, буцімто тільки «меншість» здатна розвивати людську культуру. За його твердженням, усе створює «меншість», а «більшість» лише користується наслідками їх праці. Всі акти соціальної творчості є, нібито, наслідком праці або окремих людей, або незначної меншості, а маси трудящих залишаються на тому інтелектуальному й моральному рівні, на якому вони перебували на початку зародження нових суспільних сил. Розгадати, що насправді криється за цим теоретизуванням, неважко. Адже Тойнбі «забуває» вказати у своїх «працях», що в капіталістичному світі монополія на засоби виробництва є водночас монополією буржуазії на освіту. Природно, що трудящим, які не мають змоги здобути освіту, важко виявити свої здібності. Буржуазний суспільний устрій губить мільйони талантів з народу. Тільки окремим з них ціною нелюдських зусиль вдається здобути освіту. Так було з Т. Г. Шевченком, О. М. Горьким та ін.

Матеріалами «Історії міст і сіл УРСР» добре підтверджуються слова М. Горького: «Народ не тільки сила, яка створює всі матеріальні цінності, він єдине й невичерпне джерело цінностей духовних». Ці матеріали свідчать і про правоту А. Франса, який писав: «Сьогодні, як і дві тисячі років тому, для того, щоб уявити собі майбутнє, треба вивчити не дії сильних світу цього, а прихований рух трудового народу».

Теоретики експлуаторських класів твердять, що лише керівна діяльність освіченої верхівки здатна забезпечити нормальну життєдіяльність суспільства. В галузі політики трудящі маси, на їх думку, мають бути слухняним знаряддям в руках експлуаторів. «Народ,— пише американський політичний оглядач і соціолог У. Ліппман,— має платити, працювати, воювати і, можливо, вмирати за діяльність уряду»⁴. Дозволимо собі нагадати панові Ліппману, що в країні Леніна влада належить народові, для якого існує справжня демократія. Про це знає увесь світ.

Вирішальна роль народних мас не обмежується лише сферою економіки. Зміна однієї суспільно-економічної формації іншою, прогресивнішою здійснюється в результаті революції, класової боротьби. Народні маси — справжні творці політичного розвитку суспільства. Боротьба мас вирішує корінні суперечності, що століттями визрівають у класовому суспільстві. Революція, підкреслював В. І. Ленін, є не що інше, як ломка старих надбудов і самостійні виступи різних класів, насамперед трудящих, які прагнуть створити надбудову по-своєму: «Революції — свято пригноблених і експлуатованих. Ніколи маса народу не здатна виступати таким активним творцем нових суспільних порядків, як під час революції. У такі часи народ здатний на чудеса...»⁵

Заслугою В. І. Леніна в розвитку марксистського вчення про роль народних мас в історії була наукова розробка питання про історичну місію пролетаріату в епоху імперіалізму, його союзників, обґрунтування ролі національно-визвольного руху в світовому революційному процесі. Розвиваючи марксистське вчення, В. І. Ленін показав, що сила пролетаріату полягає не тільки в його кількості, організованості та згуртованості, а й у спільності його інтересів з інтересами всіх трудящих, насамперед — селянства.

⁴ Г. К. Ашип. Роль народных масс и личности в истории, М., 1972, стор. 49.

⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. II, стор. 96.

В «Історії міст і сіл УРСР» широко висвітлено роль робітничого класу як керівної сили народних мас у їх боротьбі за нове, соціалістичне суспільство. Щодо цього особливо характерний том, присвячений Дніпропетровській області. Його автори яскраво висвітлюють історію робітничого класу від часу зародження до сьогоднішніх днів, зокрема вказують, що уже в другій половині XVIII і на початку XIX ст. на території колишньої Катеринославської губернії почали формуватися капіталістичні відносини. Так, у 1797 р. на суконній мануфактурі Катеринослава налічувалося 819 постійних робітників, з них 378 жінок і 115 дітей. В 1900 р. на Катеринославщині налічувалося більше 100 тис. тільки промислових робітників, які становили один з найбільших загонів російського пролетаріату.

Жорстокість експлуатації ще більше посилювалася знущаннями з боку адміністрації, цілковитим політичним безправ'ям, тяжкими побутовими умовами. Робітники не мирилися з цим і піднімалися на боротьбу за свої права. Досить сказати, що з 408 страйків і заворушень, що відбулися протягом 1866—1899 рр. у дев'яти губерніях України, на Катеринославщину припадає 180. Страйковий рух тут особливо посилювався наприкінці XIX ст. Наприклад, лише за 1895—1899 рр. відбулося 118 страйків з участю більше як 100 тис. робітників. Усе це показано в тому про історію Дніпропетровської області. В. І. Ленін писав, що вивчення історії страйків «...має величезне значення — і теоретичне і практичне...», дає цінний матеріал і до висвітлення всього великого шляху робітничого руху до його світових цілей і до висвітлення найближчих, злободенних завдань боротьби»⁶.

Широко показано також боротьбу пролетаріату міста під час революції 1905—1907 рр. Під керівництвом більшовицької партії трудящі Катеринослава, слідом за робітниками Москви, піднялися на збройну боротьбу з царизмом. Незабаром увесь цей край став одним з найбільших вогнищ збройної боротьби на Україні. Тут, як і по всій країні, виникали Ради робітничих депутатів як революційні органи влади. У вогні революційних битв 1905—1907 рр. на практиці перевірялися ленінські положення про необхідність тісного союзу робітничого класу з усіма трудящими, насамперед з селянством. Масові селянські виступи напередодні й під час революції були результатом великої організаторської та агітаційно-масової роботи більшовицької партії.

Революційна боротьба селянських мас наприкінці XIX — на початку XX ст. широко висвітлена на сторінках усіх томів історії міст і сіл нашої республіки. Показовим щодо цього може бути том про Полтавську область. Лише на початку березня 1902 р. в селянських виступах взяло участь 16 тис. чол., які розгромили в губернії 74 поміщицькі економії. В нарисах про Карлівський, Машівський, Лохвицький, Зіньківський та інші райони боротьба селянства висвітлюється на багатьох конкретних прикладах.

Значне місце в двадцятишеститомній історії міст і сіл республіки відведене висвітленню участі народних мас у підготовці й проведенні Великої Жовтневої соціалістичної революції, в подіях громадянської війни. Опубліковані матеріали показують керівну роль робітничого класу та його партії. Чимало уваги приділено соціалістичному оновленню села, висвітленню побуту трудівників сільського господарства, підвищенню їх матеріального й культурного рівня. Наведено імена сотень і тисяч самовідданих трудівників колгоспних ланів.

У нарисах розкрито роль трудящих нашої республіки в соціалістичній індустріалізації, яка змінила характер економічного розвитку

⁶ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 23, стор. 377.

України, перетворила її в район важкого машинобудування, базу металургійного виробництва. Особливо наочно це показано в томі про Донецьку область. Під час громадянської війни Донбас зазнав великих руйнувань. Із 1816 шахт не діяло 857, 43% гірничих виробок було затоплено чи завалено. В. І. Ленін приділяв велику увагу відбудові басейну, називаючи його центром і справжньою базою всієї нашої економіки. З усіх кінців країни на допомогу Донбасові поспішали тисячі радянських людей, героїчними зусиллями яких його господарство було відбудовано і країна почала одержувати звідси вугілля і метал.

Робітничий клас Донецького басейну виступав ініціатором багатьох патріотичних починань. У всій країні стали відомі імена М. Ізотова та його учня О. Степаненка, машиніста П. Кривоноса, металурга М. Мазая — застрільників масового руху за підвищення продуктивності праці, дострокове завершення п'ятирічних планів. Завдяки самовідданій праці робітничого класу Донбас став однією з найважливіших баз індустріалізації всього народного господарства. Напередодні Великої Вітчизняної війни обсяг промисловості Донеччини майже в 9 разів перевищував рівень 1913 р.

Створення подібних праць є справою надзвичайно складною. Тому, незважаючи на всі зусилля авторських колективів, на сторінках окремих книг трапляються певні погрішності, про які вже йшлося в ряді наукових видань, у республіканських і місцевих газетах.

Основним недоліком є те, що майже в усіх нарисах недостатньо уваги приділено висвітленню діяльності окремих людей — передовиків і новаторів виробництва, ініціаторів патріотичних починань як у довоєнні, так і в повоєнні роки. Про багатьох з них згадується досить часто, але побіжно. І якщо хтось, особливо з молодих читачів, захоче докладніше довідатись, скажімо, про О. Стаханова, М. Демченко, П. Ангеліну, то в фундаментальному виданні «Історія міст і сіл УРСР» він знайде про них надзвичайно мало відомостей. Великий пролетарський письменник О. М. Горький — ініціатор створення «Історії фабрик і заводів» — у своїй статті-відгуку «Люди Сталінградського тракторного» (перший том «Історії заводів») висловлював своє захоплення нарисом, автором якого були самі робітники: «Всі вони не літератори, однак їм удалося написати свої автобіографії так, що я, літератор і читач, бачу, як вчиться працювати на складному верстаті нацмен Теркул-хан, як плаче від радості, що завод почав працювати, червоний партизан Галушкін, бачу, як Хлопунова навчає дівчат, виховуючи в них бережливість до верстатів, і бачу трагікомічні картини побутового комунізму, який молодь намагалася здійснити в «музично чутливих будинках»⁷. На сторінках же нашого багатотомного видання не завжди можна натрапити на такі яскраво написані образи радянських людей, трудівників промисловості й сільського господарства. З цією метою, очевидно, слід було б написати невеликі нариси про передових виробничників. Цього вони заслужили своєю героїчною працею.

Позитивним у двадцятишеститомнику «Історія міст і сіл УРСР» є те, що в нарисах наводяться імена багатьох народних героїв, особливо учасників революційних подій 1905—1907 рр. і 1917 р., громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Навіть з висвітлення окремих аспектів великої проблеми видно безглуздість і неспроможність антимарксистських тверджень про нібито другорядну роль народних мас в історії. Жодна чесна людина в світі не може заперечувати велич народу. Свідком героїчних звершень трудящого люду є сучасна епоха.

⁷ А. М. Горький. Собрание сочинений, т. 27, стор. 54.

ДОСВІД НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ІСТОРІЇ ЗАВОДІВ І ФАБРИК СРСР

Вивчення і висвітлення історії промислових підприємств (об'єднань, заводів, фабрик, електростанцій, шахт, будов, підприємств транспорту і зв'язку) має велике політичне, наукове і практичне значення.

XXIV з'їзд КПРС вказав на зростання провідної ролі робітничого класу та його авангарду — Комуністичної партії — в житті радянського суспільства. Узагальнення досвіду здійснення цієї ролі в будівництві соціалізму та комунізму, аналіз якісних змін, що відбуваються в робітничому класі, активна й цілеспрямована пропаганда його революційних, бойових і трудових традицій — одне з фундаментальних завдань радянських суспільствознавців, у тому числі й істориків. Істотним внеском у його вирішення є видання, які відображають історію виробничих колективів різних галузевих загонів робітничого класу.

На XXIV з'їзді КПРС підкреслювалося також, що на сучасному етапі зростає роль трудових колективів — головних осередків соціалістичного суспільства. Книжки з історії підприємств узагальнюють і висвітлюють досвід діяльності партійних, профспілкових, комсомольських організацій і господарських керівників, спрямованої на підвищення виробничої та громадсько-політичної активності трудових колективів, планування їх соціального розвитку, формування у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, відносин дружби й товариської взаємодопомоги, соціально-політичної єдності робітників та інженерно-технічної інтелігенції.

Опубліковані праці з історії трудових колективів, а також уся багатогранна робота, яка здійснюється при підготовці таких видань, активно служать справі ідейно-політичного виховання трудящих, пропагуючи яскраві зразки комуністичного ставлення до праці та суспільної власності, наполегливої боротьби за неухильне зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва, виховуючи почуття відповідальності й гордості за успіхи свого колективу. Надзвичайно велике значення має ця література для професійної орієнтації молоді, її виховання на революційних, бойових і трудових традиціях робітничого класу, на прикладах творчих дерзаних новаторів виробництва, на славних ділах робітничих династій.

Книжки з історії підприємств дозволяють на великому фактичному матеріалі розкрити чудові риси трудящої людини соціалістичного суспільства: відданість справі комунізму, соціалістичний патріотизм та інтернаціоналізм, високу виробничу та громадсько-політичну активність, багатий духовний світ.

Створення книжок з історії підприємств дає змогу повніше відобразити основні процеси розвитку й удосконалення соціалістичного виробництва, роль того чи іншого підприємства у зміцненні матеріально-технічної бази соціалізму, а також нові явища у виробничому житті, обумовлені науково-технічним прогресом та економічною реформою.

Книжки з історії підприємств значною мірою сприяють узагальненню й пропаганді досвіду соціалістичного змагання, різних форм творчої ініціативи трудящих СРСР у ході будівництва соціалізму та комунізму.

В постанові ЦК ВКП(б) про створення «Історії заводів і фабрик» (10 жовтня 1931 р.) зазначалося, що книжки з історії підприємств «повинні дати картину розвитку старих і виникнення нових заводів, їх роль в економіці країни, становище робітників до революції, форми і методи експлуатації на старих заводах, боротьбу робітників з підприємцями, побутові умови, виникнення революційних організацій і роль кожного заводу в революційному русі... в зміні відносин на заводі після революції, зміні типу робітника, ударництво, соцзмагання і піднесення виробництва за останні роки»¹. На матеріалах даного підприємства вміло показати соціально-економічні особливості й характерні риси певної епохи чи великого історичного періоду, йдучи від окремого явища до широких наукових узагальнень і висновків,— така кінцева мета автора чи колективу, що пише історію заводу або фабрики.

Широкому розвитку наукової розробки історії підприємств сприяла Постанова ЦК КПРС від 21 жовтня 1958 р. «Про книги з історії фабрик і заводів». В ній зазначалося, що зростання числа подібних видань призвело до деякого зниження наукових і літературних вимог до них. ЦК КПРС зажадав усю роботу, пов'язану з написанням історії заводів і фабрик, поставити під постійний контроль місцевих партійних організацій, широко залучаючи до неї громадськість, ветеранів революції, старих кадрових робітників, інженерно-технічних працівників, письменників та вчених². Важливе методологічне значення для дальшого розвитку роботи в цій галузі мають рішення і матеріали XXIV з'їзду КПРС, Тези ЦК КПРС у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчям від дня народження В. І. Леніна, Постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (1967 р.), «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (1971 р.), «Про участь керівних та інженерно-технічних працівників Череповецького металургійного заводу в ідейно-політичному вихованні членів колективу» (1971 р.), «Про роботу партійної організації Мінського тракторного заводу по підвищенню виробничої та громадсько-політичної активності трудового колективу» (1972 р.), «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», промова Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на XV з'їзді профспілок СРСР та інші партійні документи.

Увага з боку Центрального Комітету КПРС, постійна підтримка місцевих партійних організацій обумовили дальшу активізацію створення праць з історії заводів і фабрик. У 60-ті роки з'являється особливо багато таких видань, і нині склався чималий фонд книжок з історії заводів і фабрик Радянського Союзу — загалом більше 720 назв. У період з 1931 по 1955 р. вийшло 320 праць, з 1956 по 1972 р. — 402. Особливо плідними були 1966—1971 рр., ознаменовані підготовкою до святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. В цей період опубліковано 207 праць.

Література з історії промислових підприємств стає важливим напрямком історичної науки. Тому великого значення нині набирають питання методології і методики дослідження цієї проблеми.

Аналіз видань дозволяє визначити деякі їх спільні риси. Передусім необхідно зауважити, що об'єктами досліджень стали підприємства всіх союзних та автономних республік СРСР. Таким чином, у літературі, присвяченій історії заводів і фабрик, предметно і наочно розкри-

¹ Создадим большевистскую историю заводов и фабрик. Сборник, М., 1932, стор. 46.

² Справочник партийного работника. Выпуск 2, М., 1959, стор. 513—514.

ваються чудові результати здійснення Комуністичною партією ленінської національної політики, яка забезпечила справжній розквіт економіки й культури всіх народів Радянського Союзу, багато з яких до Великого Жовтня перебували в стані надзвичайної відсталості і не мали своєї промисловості.

Друга важлива риса наукової розробки історії заводів і фабрик полягає в тому, що слідом за книжками про підприємства, які існують уже багато десятиліть і навіть століть, з кожним роком усе більше з'являється книжок про заводи й фабрики, які виникли в роки соціалістичного будівництва, про новобудови восьмої та дев'ятої п'ятирічок. Так, з числа книжок на цю тему, виданих у 1968 р., більше третини (21 з 61) висвітлюють роботу саме молодих підприємств³. Отже, дослідження історії заводів і фабрик наочно відображають гігантські зміни, що сталися за роки Радянської влади в економічному розвитку країни.

Нарешті, слід зазначити, що в багатьох нових працях цього характеру значно більше місце, ніж досі, відводиться питанням економіки, техніки, організації виробництва.

Принципово важливим є питання про тип книжок з історії заводів і фабрик. Як і раніше, завдання полягає в тому, щоб створити справді наукові праці, які, водночас, були б доступні широкому читачеві.

Літературу з історії підприємств можна поділити на такі основні види: збірники документальних матеріалів і спогадів; книжки та брошури нарисового характеру, які або висвітлюють окремі періоди історії підприємства, або торкаються окремих сторін чи питань їх історії, в тому числі й діяльності партійних, комсомольських та профспілкових організацій підприємств, розповідають про робітничі династії і т. д.; збірники статей, присвячені переважно ювілейним датам в історії підприємств; науково-художні видання; книжки, що за своїм характером наближаються до монографічних видань і становлять певну наукову цінність.

Кожний з названих видів публікації безумовно має право на існування, хоч їх цінність не рівнозначна. Зокрема, перші три види, являючи певну пізнавальну цінність і містячи часом багату інформацію, мають переважно підготовче значення. Тільки видання монографічного характеру, які збагачують історичну науку новими матеріалами, даними, висновками й спостереженнями, показують сучасне підприємство як складний соціальний організм, аналізують закономірності його становлення і розвитку, є основою фонду наукової літератури з історії заводів і фабрик.

Розробляючи історію підприємств, слід керуватися кількома найважливішими методологічними та методичними принципами. Кожна книжка з історії заводів і фабрик — це історичне дослідження. Тому, як цього вимагає марксистсько-ленінська оцінка ролі народних мас, в центрі уваги авторів мають бути люди — робітники, інженери й техніки, їх праця і громадська діяльність, життя фабрично-заводського колективу. Саме такими історичними дослідженнями є книжки про історію Московського автозаводу ім. І. О. Лихачова, Ленінградської фабрики «Скороход», Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського та ін.⁴ Безумовно, їх високий науковий рівень значною

³ Див. Ежегодник книги СССР. 1968, т. 1, М., 1971, стор. 85—87.

⁴ История московского автозавода имени И. А. Лихачева, М., 1966; История ленинградской государственной ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени обувной фабрики «Скороход» имени Я. Калинина, Л., 1969; И. Н. Кнышев, В. И. Жигулин, В. Ф. Мазов. Лицом к огню. Краткий очерк истории Днепропетровского ордена Ленина металлургического завода имени Г. И. Петровского, Днепропетровск, 1972.

мірою був досягнутий завдяки залученню до роботи висококваліфікованих вчених-істориків.

В багатьох книжках з історії заводів і фабрик знаходять досить повне висвітлення питання техніки, економіки, організації виробництва. Однак розгляд їх у загальному тексті не повинен підмінювати спеціальну літературу з економіки, техніки і т. д. Відчуття пропорцій, доступною формою викладу, органічним зв'язком з висвітленням історичних сюжетів відзначається книжка про московський завод ім. Володимира Ілліча Леніна⁵. Висвітлення питань вузько виробничого характеру добре доповнюють спеціальні додатки про характер продукції, що випускалася підприємством у різні роки, як це зроблено в уже згадуваних працях про московський автозавод ім. І. О. Лихачова та фабрики «Скороход».

Основний принцип викладу — додержання історизму з врахуванням періодизації історії країни та специфічних особливостей розвитку даного підприємства. В середині розділів можливе відокремлення глав і за хронологічним, і за тематичним принципами — це визначається подіями конкретної історії заводу чи фабрики. Дуже вдало, наприклад, виділено розділи у 8-й главі 1-го тому «Истории Путиловского завода», присвячені подіям 1917 р.⁶ Привертає увагу періодизація історії підприємства в книжках про Горьковський автозавод, московський завод «Динамо», Красноярський паровозо-ремонтний завод⁷. Специфічні особливості підприємства, пов'язані з його географічним розташуванням та історичним розвитком, знайшли чітке відображення в структурі книжок про Вуксунський металургійний, Київський авіаційний, Харківський тракторний та інші заводи⁸.

Порушення принципу історизму, відхід від хронології, від чітких наукових оцінок подій і фактів, що відбулися в житті підприємства, неминуче призводить до певних прорахунків і часом позбавляє книгу історичної достовірності, необхідної точності і ясності викладу матеріалу. А цінність і політичне значення книжок з історії заводів і фабрик великою мірою визначаються саме їх науковою достовірністю. Розповідь, що ґрунтується на документах, перевірених даних, критично використаних мемуарах, застосування порівняльного аналізу та оцінки виявлених відомостей забезпечують найвищий науковий рівень видань. Використовуючи літературу, періодичну пресу, слід критично аналізувати матеріали, піддаючи їх ґрунтовній і всебічній перевірці, вносячи необхідні уточнення.

Як показує досвід підготовки книжок з історії підприємств, для висвітлення багатьох важливих подій широко використовуються спогади. Але недосить старанний добір, відсутність перевірки відомостей, наведених мемуаристами, часом призводять до викривлення справжньої

⁵ Имени Владимира Ильича Ленина. Московский электромеханический завод имени Владимира Ильича, М., 1970.

⁶ М. Минтельман, Б. Глебов, А. Ульяновский. История Путиловского завода. 1801—1917, М., 1961, стор. 542—712.

⁷ Горьковский автомобильный. Очерк истории завода, М., 1964; История завода «Динамо» в трех книгах. «Динамо» на путях к Октябрю. История завода. Книга 1. 1961, «Динамо» в годы строительства социализма. История завода. Книга 2. 1964; Традиции зовут вперед. Из истории ордена Трудового Красного Знамени Красноярского паровозоремонтного завода, Красноярск, 1965.

⁸ Славная история. Очерки истории Вуксунского ордена Ленина металлургического завода. 1757—1967, Горький, 1967; В. А. Степанченко, В. С. Петренко. Киевские самолетостроители. Очерки истории Киевского авиационного завода имени 50-летия Великого Октября, К., 1970; П. Н. Анненков, В. А. Родионов. Рожденный дважды. (Документальный очерк о Харьковском тракторном заводе им. С. Орджоникидзе), Харьков, 1971.

історії підприємств, прикрашання її, перебільшення заслуг окремих учасників історичних подій. Тому залучення спогадів потребує надзвичайної обережності і дуже старанної перевірки відомостей, поданих мемуаристами. Хороші результати при цьому дає порівняльний аналіз спогадів і документального матеріалу. Методика історичного дослідження вимагає також обов'язкового з'ясування та оцінки місця і ролі автора мемуарів в описуваних ним подіях.

Прикладом вдалого використання спогадів може бути книжка про «Красный треугольник», у якій на основі живих оповідей дано яскравий, переконливий і достовірний опис участі робітників заводу в демонстрації 9 січня 1905 р. та інших революційних подіях⁹. Вміло введено мемуарний матеріал у книжки про московський завод «Каучук», Златоустовський металургійний завод¹⁰ та ін.

В найкращих книжках з історії фабрик і заводів успішно застосовується художнє літературне відображення встановлених історичних фактів, що дає змогу зробити розповідь ще переконливішою, емоційною. Однак вдаватися до цього методу можна лише в разі, якщо йдеться про цілком достовірні події та факти. Так, «История Путиловского завода» завдяки літературному змалюванню, дуже цікаво і яскраво розповідає про таку значну і не зовсім звичайну подію, як мітинг 3 жовтня 1917 р., на якому обговорювалося питання «Пролетаріат і мистецтво»¹¹. Цей прийом майстерно застосовано й у книжках про історію донецького металургійного заводу ім. В. І. Леніна, Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського¹².

У виданнях подібного характеру поряд з високим науковим рівнем багато важить і високий рівень літературної форми. Але в гонитві за «красивістю» не можна допускати спрощення, відмовлятися заради цього від історичності, документальності, точності у викладі та висвітленні подій. В історичному дослідженні абсолютно недопустимий так званий художній домисел. Часом автори, намагаючись відтворити і висвітлити багато істотних подій, вводять діалоги вигаданих осіб. Це можна кваліфікувати тільки як літературшину найгіршого гатунку, яка згубно позначається на якості наукового видання. Суцільну вигадку являє собою, наприклад, розмова одного з червоногвардійців з інженером на петроградському заводі «Розенкранц» напередодні Жовтневого збройного повстання, наведена в книзі про «Красный выборжец»¹³. Багато подібних діалогів у книжці А. Магіда про завод «Красное Сормово»¹⁴. Автор умисно вдається до спрощеної манери розповіді, і в результаті багата історія відомого заводу виявилася ніби затіненою — її відсунули на задній план безконечні діалоги, забавні історії тощо. А тим часом, у книжках будь-якого жанру з історії підприємств не можна наводити жодного факту, жодного повідомлення, достовірність яких може викликати сумнів у читача.

Якість, а значить і наукова цінність книжок з історії підприємств істотно підвищуються завдяки наявності відповідного довідкового апарату, який не лише засвідчує походження наведених відомостей, а й

⁹ Б. И. Шабалин. Фабрика на Обводном. История завода «Красный треугольник», Кн. 1, Л., 1949.

¹⁰ Завод на Усачевке. История Московского ордена Трудового Красного Знамени завода «Каучук», М., 1970; Б. Мацкевич. Ровесник века, Челябинск, 1971.

¹¹ М. Мительман, Б. Глебов, А. Ульяновский. Назв. праця, стор. 670.

¹² Г. Володин. По следам истории, Донецк, 1967; И. Н. Кнышев, В. И. Жигулин, В. Ф. Мазов. Назв. праця.

¹³ Столетие. 1857—1957. К юбилею завода «Красный выборжец», Л., 1957, стор. 52.

¹⁴ А. Магид. Время и люди, М., 1961.

допомагає читачеві дедалі розширювати знання з історії того чи іншого підприємства. Залежно від характеру видання, цей апарат може бути або підрядковим (хоча це переважніше виклад і утруднює процес читання книги масовим читачем), або винесеним у спеціальний додаток, вміщений наприкінці книжки. Тому буває дуже прикро, коли хороша, багата за змістом і добре літературно написана книжка взагалі не має довідкового апарату, як це сталося, наприклад, з уже згадуваною змістовною працею про московський завод «Каучук». Слід вважати вдалим метод ряду авторських колективів, які включили в книжку з історії підприємств хроніку найважливіших подій¹⁵.

Досвід підготовки найцікавіших книжок з історії підприємств свідчить, що їх якість значною мірою забезпечується завдяки старанній попередній розробці і широкому обговоренню плану майбутнього видання з участю громадськості підприємств, передових робітників, працівників науки, спеціалістів, інженерів і техніків, письменників і журналістів. Практика багатьох авторських колективів дозволяє виробити певну методику підготовки плану-проспекту майбутньої книжки. Спочатку на основі загальної періодизації історії складають коротку попередню, орієнтовну програму книжки. Цією програмою керуються при доборі та систематизації матеріалів. Лише після закінчення цієї роботи складають розгорнуту програму з переліком не лише розділів, глав, параграфів, а й конкретних питань, які висвітлюватимуться у відповідному параграфі. Характер питань, їх постановка визначаються на основі виявленого та зібраного матеріалу. Складаючи розгорнуту програму, слід обов'язково враховувати специфіку, особливості даного підприємства, що дозволить відповідним чином побудувати й остаточний проспект книжки, виділити у викладі те, що є характерним, типовим саме для цього підприємства. Висновки мають закономірно впливати з матеріалів книжки.

Звичайно, особливо багато важить зміст книжки. Необхідно, передусім, підкреслити, що зміст закономірно впливає з самого завдання — створити систематизовану, наукову історію підприємства.

Огляд виданих праць з історії підприємств СРСР свідчить про їх велику нерівноцінність щодо висвітлення багатьох важливих проблем. Здебільшого розділи про дореволюційну історію старих підприємств написані значно цікавіше. Події Великого Жовтня, революційна боротьба робітничого класу, побут старої фабрики в найфундаментальніших працях розкриваються яскраво і ґрунтовно. Певною мірою це стосується й сторінок про боротьбу проти інтервентів та білогвардійців. У більшості книжок наводиться яскравий матеріал про трудовий героїзм робітників у період Великої Вітчизняної війни. Проте ряд дуже важливих питань історії заводів і фабрик часом не знаходить цікавого відображення. Так, дуже сухо, у відриві від конкретного матеріалу даного підприємства, від живих людей висвітлюється участь робітників у соціалістичному змаганні. В більшості книжок майже не зачіпаються дуже важливі питання про чисельність, склад, динаміку робітничих кадрів, про їх підготовку. Подекуди наводяться лише розрізнені ілюстративні відомості про це.

Чимало авторів та авторських колективів зовсім ігнорують надзвичайно важливі питання про заробітну плату робітників, її зміни, динаміку, про форми оплати, реальний зміст заробітку. Цифри, наведені в окремих книжках, подаються без порівнянь і співставлень, без аналізу

¹⁵ Див. Подвиг на Енисее. Из истории строительства Красноярской ГЭС, М., 1972.

реальної заробітної плати і тому майже нічого не можуть дати читачеві.

Рідко зустрічаються й матеріали про культурне зростання і побут робітників.

А проте розробка і ґрунтовне висвітлення всіх цих питань має важливе практичне значення і відіграє велику виховну роль, розкриваючи докорінні зміни в економічному становищі робітничого класу в умовах перемігшого соціалістичного ладу, показуючи величезні переваги нового суспільного устрою, який базується на суспільній власності на засоби та знаряддя виробництва.

Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» звертає увагу істориків на необхідність глибокого вивчення і всебічного висвітлення процесів, що характеризують утворення нової історичної спільності людей — радянського народу. В книжках з історії підприємств ця проблема має зайняти належне місце. Йдеться, передусім, про висвітлення різноманітних форм співдружності (змагання, допомога в підготовці кадрів, участь у кооперованих поставках і т. д.) трудових колективів різних підприємств, про інтернаціональний склад багатьох з них.

Не менш важливе й відображення міжнародних зв'язків радянських підприємств. Однак ці зв'язки робітничих колективів — виробничі, профспілкові, культурні — в працях з історії підприємств висвітлюються лише побіжно.

Зазначені прогалини й хиби часом спричиняють порушення важливого методичного принципу — комплексного дослідження життя робітничого колективу в тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості всіх його компонентів.

Ідеологічне значення книжок з історії підприємств залежить і від того, наскільки повно і яскраво відображено в них роль партійних організацій, провідну роль комуністів у виробничій діяльності та громадському житті підприємства. Істотного значення в цьому зв'язку набуває показ ролі підприємства як основної бази диктатури пролетаріату: його допомога селу, робітниче шефство, відрядження робітників на керівну роботу в колгоспи та радгоспи, проблема підвищення їх ділової кваліфікації та висування, їх участь у державному та господарському управлінні і т. д. Останніми роками увага до цих питань помітно зросла, і в таких, наприклад, книжках, як розповіді про історію Красноярського паровозо-вагоноремонтного заводу, донецького металургійного ім. В. І. Леніна, фабрики «Скороход», читач знайде з цих питань багатий і різноманітний матеріал. У зв'язку з цим треба зазначити, що назріла необхідність створення книжок про історію партійних організацій великих підприємств.

Важливим елементом публікацій історії підприємств є ілюстративний матеріал: документальні фотознімки, фотокопії документів тощо. Використання їх дуже збагачує видання, підвищує інтерес читачів, поліпшує якість книжки, підсилює доказовість, аргументацію викладу.

Успіху в цій роботі можна досягти, послідовно виконуючи вимоги, сформульовані в постанові Головної редакції «Історії заводів» у 1932 р.: «Необхідно добиватися в кожній історії заводу висвітлення основних, найістотніших моментів його розвитку, а не формального викладу окремих подій; зв'язаного, закінченого викладу історії заводу, а не випадкового і довільного монтажу матеріалу, який перетворює книжку на строкату хрестоматію; художньо опрацьованого, картинного і ясного, зрозумілого тексту, а не зібрання сирих матеріалів. Необхідно прагнути створення якомога ціннішої книжки, написаної гранично просто і

захоплююче, доступної й цікавої мільйонам читачів з робітничого середовища, учнівської молоді, колгоспного активу і т. п.»¹⁶.

Невисокий науковий рівень, незадовільна літературна форма багатьох книжок з історії заводів і фабрик знижує попит на них, обмежує можливість їх розповсюдження, змушує скорочувати тиражі, вдаватися до так званих «замовницьких» видань, які не доходять до широких кіл читачів.

Характерно, що тиражі книжок про історію заводів і фабрик дуже різні. В тих порівняно нечастих випадках, коли їх публікацію здійснюють великі — союзні або республіканські — видавництва, тиражі досягають чималих цифр. Місцеві видавництва здебільшого обмежуються скромнішими тиражами — від 1 до 5 тис. примірників, зрідка — трохи більше. Це, природно, обмежує можливість широкого використання даної літератури в пропаганді передових традицій.

Вдосконалюється організаційний бік справи. З ініціативи партійних комітетів створюються спеціальні заводські, а часом і загальноміські комісії або громадські ради з історії підприємств, відкриваються народні музеї тощо.

Проте є ще чимало труднощів і недоліків у справі вивчення та написання історії підприємств. Це призводить до схематизму у викладі фактичного матеріалу. Не знайдено дійових форм співдружності вчених-істориків з письменниками, слабо використовуються можливості соціологічних досліджень.

Авторським колективам, що працюють у галузі історії підприємств, необхідна методична допомога, зокрема в пошуках правильного співвідношення загальноісторичного та локального матеріалу, науковості й художності, у висвітленні виробничо-технічних питань. Незадовільно організовано пропаганду цих книжок. Наукові та літературно-художні журнали дуже рідко вміщують рецензії та розгорнуті анотації на ці твори. Не розроблено систему матеріального та морального стимулювання авторів та інших учасників створення книжок про підприємства СРСР.

Керуючись рішеннями XXIV з'їзду КПРС, вказівками ЦК КПРС, необхідно зосередити зусилля передусім на питаннях підвищення науково-історичного та літературно-художнього рівня видань. Кожний автор історії заводу чи фабрики повинен пам'ятати, що трудовий колектив — це невелика, але важлива ланка суспільства, в якій, ніби в дзеркалі, відбивається вся багатогранна діяльність і боротьба робітничого класу під керівництвом КПРС за побудову соціалізму та комунізму в СРСР.

«Передовий робітник сьогодні, — підкреслив Л. І. Брежнєв у промові на XV з'їзді профспілок СРСР, — це людина, яка має глибокі знання широкий культурний кругозір, свідомо і творчо ставиться до праці. Він відчуває себе господарем виробництва, людиною, відповідальною за все, що відбувається в нашому суспільстві»¹⁷. Яскраво й цікаво розповісти про таких людей — благородне і почесне завдання радянських істориків.

¹⁶ История заводов. Сборник, Выпуск 1, М., 1932, стор. 6.

¹⁷ «Радянська Україна», 21 березня 1972 р.

Повідомлення

З історії робітничого класу України

УЧАСТЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКОМУ БУДІВНИЦТВІ (1959—1965 рр.)

В. П. СИДОРЕНКО, Ю. М. ЖУКОВ

Під час руху за дострокове виконання семирічного плану спостерігалось могутнє піднесення політичної активності робітничого класу, посилення його ролі в усіх галузях господарського, державного та культурного будівництва. Комуністична партія приділяла велику увагу підвищенню ролі робітничого класу в управлінні державою. У резолюції XXI з'їзду КПРС підкреслювалося, що головним у розвитку соціалістичної державності є всебічний розвиток демократії, залучення всіх громадян до участі в керівництві господарським і культурним будівництвом, в управлінні громадськими справами. Цьому питанню велику увагу приділяв ще В. І. Ленін, який, зокрема, вказував: «...У нас є «чудесний засіб» відразу, одним ударом *вдесятеро збільшити* наш державний апарат, засіб, якого ні одна капіталістична держава не мала і мати не може. Ця чудесна справа — залучення трудящих, залучення бідноти до повсякденної роботи управління державою»¹.

Величезне значення для дальшого піднесення активності робітничого класу в державному будівництві мали історичні рішення XXII з'їзду КПРС та положення прийнятої на ньому Програми партії, програми переможної боротьби за побудову комунізму в СРСР: «Держава, що виникла як держава диктатури пролетаріату, перетворилась на новому, сучасному етапі в загальнонародну державу, в орган вираження інтересів і волі всього народу. Оскільки робітничий клас — найбільш передова, організована сила радянського суспільства, — він здійснює свою керівну роль і в період розгорнутого комуністичного будівництва»². В Програмі партії також вказується, що в ході комуністичного будівництва підвищуватиметься роль Рад, які є всеохоплюючою організацією народу, втіленням його єдності. Вони дедалі більше перетворюються на громадські організації, в діяльності яких безпосередню участь беруть широкі народні маси. Тому партія орієнтує трудящих вести справу так, «щоб державний платний апарат скорочувався, щоб навиками управління оволодівали все ширші маси і робота в цьому апараті в перспективі перестала бути особливою професією»³. Виходячи з цих настанов, партійні та радянські органи постійно дбали про посилення ролі широких мас у діяльності всіх органів державної влади і державного управління.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 84.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1968, стор. 89.

³ Там же, стор. 92.

У досліджуваній період представники робітничого класу брали найактивнішу участь у роботі державних органів, зокрема обиралися депутатами Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. Наприклад, до Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання було обрано 457 депутатів, з яких 227 (49,7%) безпосередньо працювали на промислових підприємствах, будовах і в сільському господарстві⁴. Робітники становили більшість серед депутатів Верховної Ради УРСР від великих промислових центрів республіки. Так, з 11 депутатів, обраних трудящими Києва до Верховної Ради УРСР п'ятого скликання, 8 були робітниками, зокрема відомі новатори виробництва В. Семинський, Г. Царик, П. Данчук, П. Степанчук та ін. Серед 42 депутатів від Донецької області 16 були робітниками: один з організаторів руху за комуністичну працю в хімічній промисловості О. Штих, шахтар О. Кольчик, машиніст підйомної машини шахтоуправління № 2 Ново-Економічного району В. Ушаков, машиніст депо ст. Іловайськ М. Щукін, бригадир вибійників шахти ім. Артема М. Кузьменко та інші⁵.

Ще показовішими є результати виборів до Верховної Ради Української РСР у квітні 1963 р. У Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу вказується, що для дальшого поліпшення роботи Рад і залучення трудящих до участі в управлінні державою доцільно оновлювати не менше третини складу депутатів Рад. У зв'язку з цим склад Верховної Ради УРСР шостого скликання оновився більше як на 63%. З 469 депутатів вперше було обрано 297, серед них 130 робітників і 111 колгоспників, тобто 51,4% депутатів Верховної Ради УРСР становили виробничники. Ініціатора руху за комуністичне ставлення до праці К. Северінова було обрано членом мандатної комісії, П. Махоту та В. Семинського — членами комісії по важкій промисловості й машинобудуванню, В. Гургаля, В. Осаулка і О. Штиха — по торгівлі і громадському харчуванню, О. Кольчик і Г. Царик увійшли до складу Президії Верховної Ради УРСР⁶.

Протягом семирічки зростала роль робітників також у діяльності місцевих Рад депутатів трудящих. Помітно зросла роль місцевих Рад у залученні широких мас трудящих до керівництва господарським і культурним будівництвом. У Радах і їх постійних комісіях беруть участь передовики й новатори виробництва, спеціалісти, численний актив. Відповідно до положення постійним комісіям надано широкі права, зокрема ставити перед Радами та їх виконавчими органами найбільш важливі й невідкладні питання. Так, члени більше як 8 тис. постійних комісій місцевих Рад Київської області зробили понад 8 тис. співдоповідей з питань побутового обслуговування населення, зміцнення соціалістичної законності, охорони прав громадян⁷.

Діяльність постійних комісій сприяла різкому поживавленню роботи виконкому Харківської міської Ради. Тільки протягом січня—квітня 1960 р. члени постійних комісій і депутати міськради перевірили виконання більше як 20 рішень виконкому і секцій міськради, вживали рішучих заходів щодо усунення виявлених недоліків.

Постійні комісії місцевих Рад здебільшого очолювали робітники—новатори й передовики виробництва. Так, діяльністю постійної комісії

⁴ Засідання Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання. Перша сесія (15—17 квітня 1959 року). Стенографічний звіт, К., 1959, стор. 176.

⁵ «Радянська Україна», 6 березня 1959 р.

⁶ Засідання Верховної Ради Української РСР шостого скликання. Перша сесія (11—12 квітня 1963 року). Стенографічний звіт, К., 1963, стор. 71, 174, 182, 193—194, 219.

⁷ «Радянське право», 1960, № 3, стор. 33.

у галузі промисловості, транспорту й зв'язку Одеської обласної Ради керував майстер зміни сортувально-прокатного цеху заводу ім. Дзержинського депутат С. Шамонін⁸.

Одним з важливих заходів розширення зв'язків місцевих Рад з масами було створення громадських відділів виконкомів. В Донецькій міській Раді перший відділ на громадських засадах виник у вересні 1961 р., а вже у 1963 р. їх налічувалося 33. Крім того, при штатних відділах виконкомів створювалися групи громадських інспекторів. Усього в громадських відділах і групах позаштатних інспекторів брало участь 672 чол.⁹

Організація відділів на громадських засадах набула значного поширення у міських і районних Радах. Лише при виконкоммах районних і міських Рад Львівської області в 1963 р. працювало у різних галузях державного управління, промисловості, культури, організаційно-масової роботи 105 таких відділів.

В 1965 р. у республіці діяло понад 66 тис. постійних комісій, у діяльності яких брало участь більше 1 млн. депутатів і значний громадський актив¹⁰.

Після ХХІ з'їзду КПРС почали створюватися депутатські групи та депутатські пости, які уже в 1960 р. діяли на промислових підприємствах і будовах Донецької, Луганської, Кримської, Львівської та ряду ін. областей. Вони сприяли піднесенню політичної й виробничої активності трудящих, поліпшенню роботи місцевих органів влади.

У березні 1965 р. відбулися чергові вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. Виняткова увага була приділена добору кандидатів у депутати. Учасники робітничих зборів активно обговорювали ділові й особисті якості кожного і в окремих випадках відмовляли кандидатам у своїй підтримці. Так, учасники зборів Миколаївського заводу ім. Носенка не підтримали кандидатуру заступника голови виконкому Миколаївської міськради Каразеєва, рекомендованого кандидатом у депутати міської Ради який поведився зарозуміло, грубо, по-бюрократичному ставився до відвідувачів. На Україні до місцевих Рад депутатів трудящих і їх виконавчих органів було обрано 419 604 депутати (в 1959 р. — 381 477), з них дві третини — робітників і колгоспників, кращих синів робітничого класу, передовиків та новаторів виробництва — І. Бридка, І. Валігуру, В. Диканя, К. Кислякова, П. Лигуна, Г. Нежевека, П. Синяговського, В. Трухана та багатьох інших. На перших сесіях місцеві Ради утворили 66 316 постійних комісій, до складу яких ввійшло 344 942 депутати, або 82 % їх загального числа¹¹.

Завдяки високій свідомості й політичній активності широких мас трудящих у відання громадських організацій поступово переходили окремі функції, що раніше виконувалися державними органами. ХХІ з'їзд КПРС указував, що це не послабить ролі соціалістичної держави в будівництві комунізму, а розширить і зміцнить політичну основу соціалістичного суспільства, забезпечить дальший розвиток соціалістичної демократії.

Велика увага приділялася участі трудящих у підтриманні правил соціалістичного співжиття, охороні громадського порядку і прав громадян. У цьому значну допомогу подавали народні дружини, товариські суди та інші самодіяльні організації, що, як зазначалося на ХХІ з'їзді

⁸ «Радянське право», 1963, № 5, стор. 42.

⁹ «Радянське право», 1963, № 1, стор. 22.

¹⁰ «Радянське право», 1963, № 2, стор. 19; 1965, № 5, стор. 21.

¹¹ «Радянське право», 1965, № 4, стор. 35.

КПРС, повинні поряд з державними установами виконувати функції охорони громадського порядку і прав громадян, запобігати провині, що завдають шкоди суспільству¹².

В усіх населених пунктах УРСР були створені численні добровільні народні дружини. У Львові їх налічувалося 145 (до них входило 18 тис. чол.), Луганській — майже 1600 (223 тис.), Запорізькій — більше 1000 (близько 75 тис., у тому числі близько 9,5 тис. передовиків виробництва). Лише на заводі «Запоріжсталь» до народної добровільної дружини входило 5,1 тис. чол.¹³

Важливу роль у дотриманні правил соціалістичного співжиття відігравали товариські суди, що були створені на підприємствах, в установах і організаціях республіки. Вони мали активно сприяти вихованню громадян у дусі комуністичного ставлення до праці, соціалістичної власності, додержання правил соціалістичного співжиття, розвитку радянських людей почуття колективізму і товариської взаємодопомоги, поваги до гідності і честі громадян. Але найголовнішим їх завданням було попереджувати правопорушення і вчинки, що шкодять суспільству, виховувати людей переконанням, створювати обстановку нетерпимості до будь-яких антигромадських вчинків. Протягом семиріччя кількість товариських судів на Україні дедалі зростала і на кінець 1965 р. досягла майже 35 тис. (їх членами були 135 тис. робітники, інженерів, техніків, службовців)¹⁴.

У період розгортання комуністичного будівництва підвищення ролі робітничого класу в управлінні державою виявлялося також в інших формах. Наприклад, у боротьбі з прогульниками, порушниками виробничої дисципліни важливу роль відігравали Ради робітничої честі. До їх складу входили найавторитетніші виробничники. Так, на шахті ім. Ілліча тресту «Кадіїввугілля» членами Ради були 40 передовиків і новаторів виробництва, які розглядали конкретні випадки порушення виробничої дисципліни, дбали про виховання у робітників сумлінного ставлення до праці¹⁵. Значного поширення набули селищні й міські збори активу трудящих, на яких розглядалася поведінка порушників трудової дисципліни.

Трудящі брали активну участь також у діяльності органів державного контролю, дбаючи про підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції та поліпшення її якості, раціональне використання внутрішніх резервів тощо. Наприклад, у 1962 р. органи державного контролю за допомогою трудящих перевіряли розстановку спеціалістів сільського господарства в республіці¹⁶.

У 1963 р. на підприємствах, будовах, в організаціях і установах почали створюватися групи сприяння партійно-державному контролю до яких обиралися найбільш кваліфіковані та авторитетні робітники. Так, на київському заводі «Арсенал» до групи сприяння входили майстер «золоті руки», депутат Верховної Ради Української РСР Г. Царик, старий комуніст В. Васильєв, ударник комуністичної праці Д. Резвинов та інші¹⁷. Уже на початку 1964 р. в УРСР діяло 145 тис. груп і постів сприяння комітетам партійно-державного контролю, в яких налі

¹² Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС, К., 1959, стор. 181—182.

¹³ Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 36, спр. 531, арк. 38, 53, 58; спр. 48; арк. 22.

¹⁴ Архів УРРПС. Стенограма VIII Пленуму Української Республіканської Ради Профспілок, 24 січня 1966 р., арк. 13.

¹⁵ Архів УРРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 3591, арк. 7—8.

¹⁶ Там же, арк. 77—78.

¹⁷ Там же, спр. 3589, арк. 37.

чувалося 825 тис. народних контролерів. В комсомольських прожекторах брало участь 300 тис. юнаків і дівчат.

Особливу увагу народні контролери приділяли підвищенню продуктивності праці. В цьому напрямі вони виявляли велику ініціативу. Зокрема, використовувалася така форма, як місячники-огляди. Так, на промислових підприємствах і будовах з ініціативи народних контролерів Запорізького коксохімічного заводу в області було проведено місячник-огляд по вишукуванню і використанню резервів підвищення продуктивності праці. В ньому брали участь в 700 групах і 500 постах сприяння 6 тис. трудящих. Досить вказати, що коли в січні 1963 р. план по підвищенню продуктивності праці було не виконано, то в березні — перевиконано на 3%. Діяльність народних контролерів сприяла швидкій механізації та автоматизації виробничих процесів, запровадженню нової техніки, зменшенню втрат робочого часу, що було важливим резервом підвищення продуктивності праці. Велику роботу в цьому напрямі здійснювали групи народного контролю київського заводу «Більшовик», Чернігівського заводу синтетичного волокна, Запорізького коксохімічного заводу та ін.¹⁸

Досліджуваний період характеризується всебічним розвитком і вдосконаленням соціалістичного демократизму, широким залученням трудящих до активної участі в управлінні державними й громадськими справами. Ще більше зросла роль Рад депутатів трудящих у комуністичному будівництві, міцніла єдність партії і народу — запорука успішного здійснення великої програми побудови комунізму. Про це яскраво свідчили вибори до Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих.

Робітничі маси виявили самовіддане піклування про розвиток промисловості, сільського господарства, науки та культури. Вони з великим інтересом ставилися до питань внутрішньої політики, активно реагували на всі події, що відбувалися в країні.

В 1959—1965 рр. були досягнуті значні результати в справі дальшого піднесення громадсько-політичного життя в Українській РСР, зростання політичної активності робітничого класу.

¹⁸ Архів УРРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 4009, арк. 29, 41.

ЗМАГАННЯ РОБІТНИЧИХ КОЛЕКТИВІВ УКРАЇНИ І МОЛДАВІЇ (1945—1958 рр.)

Г. П. ДОВГАНЮК

У перші повоєнні роки з ініціативи робітничого класу РРФСР по всій нашій неосяжній країні розгорнувся рух за подання шефської допомоги населенню тих територій СРСР, які були тимчасово окуповані німецько-фашистськими загарбниками. Газета «Правда» писала про цей рух як про нову форму соціалістичного змагання. В ході його на Україні та в Молдавії виник ряд патріотичних починів. Одними з перших зобов'язалися достроково виконати четвертої п'ятирічки макіївські металурги. В Донбасі зародився рух лунінців, які запропонували водити залізничні ешелони на підвищених швидкостях. Ці фор-

ми змагання були підхоплені тисячами послідовників у всіх союзних республіках, зокрема в Молдавії. Так, машиністи Бельцівського депо Блохін, Малютін, Денисов, Бутько та ін. доставляли ешелони значно раніше встановленого графіка¹.

Натхненно працюючи над відбудовою народного господарства, трудящі Молдавії та України підтримували кращі починання та прогресивні прийоми праці робітничих колективів Москви й Ленінграда. Причому вони не лише використовували здобутки новаторів виробництва з інших республік, а й самі удосконалювали верстати і механізми, передавали свій досвід друзям. За прикладом москвича П. Бикова і ленінградця Г. Борткевича токар Одеського заводу радіально-свердлильних верстатів ім. Леніна Г. С. Пежевенко вдосконалив процес різання металів, завдяки чому середня швидкість їх обробки зросла майже в 10 разів². На запрошення дирекції Тираспольського механічного заводу ім. Кірова він прибув на це підприємство і протягом кількох днів демонстрував перед робітниками нові прийоми праці. Його метод наслідували більше 50 токарів молдавського заводу, що дало змогу деяким з них, зокрема В. Андрееву, Я. Лужанському, А. Мунтяну, І. Полякову, К. Прокоф'єву, В. Шевченку, О. Шморуку, виконати за п'ятирічку 10—12 річних норм. У свою чергу, новатори виробництва Молдавії побували на Одеському заводі радіально-свердлильних верстатів та інших підприємствах України³.

Одразу після закінчення Великої Вітчизняної війни почали змагатися між собою колективи Одеської та Кишинівської шорно-галантерейних фабрик. Ретельна перевірка виконання взятих зобов'язань сприяла не тільки підвищенню продуктивності праці на обох підприємствах, а й впровадженню передового досвіду, поліпшенню організації праці та якості продукції⁴.

З 1952 р. змагаються робітники та інженерно-технічні працівники Кишинівської трикотажної фабрики «Стяуа Рошиє» і Чернівецької трикотажної фабрики № 1. Рік у рік вони не тільки виконують, а й перевиконують свої зобов'язання. Цьому значною мірою сприяє впровадження передового досвіду. Члени делегації Кишинівської трикотажної фабрики, що приїздили в Чернівці для перевірки наслідків змагання (секретар партійної організації Кишинівської трикотажної фабрики К. П. Васильєва, майстри-трикотажники А. П. Філіпова, А. М. Солошин, бригадир О. М. Кобцева та інші)⁵, запозичували нові прийоми організації праці, знайомилися з роботою пристроїв і апаратів, сконструйованих українськими раціоналізаторами. Використання досягнень чернівецьких новаторів, зокрема спеціального лічильника, що забезпечував рівномірне скидання ниток на основу, розподільного гребеня на вертолочних машинах, який сприяв зменшенню обриву ниток і поліпшенню сортності полотна, тощо, дало змогу молдавським трикотажникам значно підвищити продуктивність праці.

Швеї Ізмаїльської фабрики індопошиву та одного з Кишинівських ательє змагаються між собою з 1953 р. При перевірці ходу змагання в цеху пошиву легкого жіночого плаття увагу ізмаїльців привернула гладильна дошка оригінальної конструкції. За порадою кишинівців такі дошки були встановлені й в Ізмаїлі. А молдаване запозичили в україн-

¹ «Советская Молдавия», 22 травня 1946 р.

² Скоростные методы обработки металлов на заводах станкостроения СССР, М., 1951, стор. 29.

³ «Советская Молдавия», 4 березня 1950 р.

⁴ «Советская Молдавия», 27 квітня 1951 р.

⁵ Поточний архів Чернівецької трикотажної фабрики. Звіт за 1954 р.; «Советская Молдавия», 25 грудня 1955 р.

ців комбіновану колодку для припрасовки та відпарювання плечових швів. Новатори обох підприємств постійно працювали над удосконаленням організації праці. Ізмаїльці застосували у себе бригадний метод, а кишинівці — індивідуальний. Проаналізувавши обидва методи, колеги дійшли висновку, що найраціональнішим є бригадно-індивідуальний, суть якого полягає в тому, що до другої примірки виробу шие вся бригада, а закінчує їх один майстер. Це сприяло не тільки підвищенню продуктивності праці, а й поліпшенню якості виробів⁶.

Майже 20 років дружать взуттєвики Одеської фабрики № 8, Бельцівської № 3 та Кишинівської № 2. Змагання колективів цих підприємств не тільки сприяло зростанню продуктивності праці, впровадженню у виробництво нових моделей взуття, а й посиленню братерських зв'язків між ними. Представники Молдавії побували у своїх одеських колег на святкуванні 300-річчя воз'єднання України з Росією, привітали їх з успіхами, досягнутими в змаганні на честь цієї знаменної дати⁷.

Колектив Кишинівської взуттєвої фабрики ім. С. Лазо освоїв нову технологію і поділився досвідом з одеськими друзями з фабрики № 2, модельно-взуттєвої фабрики № 8 та ін.⁸

Складовою частиною соціалістичного змагання є обмін передовим досвідом. Колективи підприємств, які змагалися між собою, не тільки ділилися досвідом, а й допомагали один одному впроваджувати у виробництво нові винаходи і технологічні прийоми. Особливо великого розмаху набув обмін передовим досвідом між спорідненими підприємствами. Так, херсонські консервники сконструювали пристрій для встановлення ванільних кілець, що дало змогу ліквідувати ручну працю і збільшити її продуктивність на цій операції майже в 10 разів. Креслення нового пристрою були передані тираспольським консервникам, з якими змагалися херсонці⁹.

В свою чергу, українські робітники одержали креслення вакуум-апарата для виробництва варення, сконструйованого на Тираспольському консервному заводі ім. Ткаченка. Завдяки впровадженню його у виробництво Херсонський завод збільшив випуск продукції в 2,5 раза¹⁰. Молдавські консервники вперше застосували й посудомийну машину, механічний наповнювач томатного соку в банки, новий спосіб наклеювання етикеток на банки тощо. Згодом такі самі пристрої було встановлено на підприємствах УРСР.

Працівники Кишинівського олійного заводу запозичили в одеських друзів по змаганню досвід виробництва фосфоридів — цінного продукту для кондитерської промисловості, що сприяло підвищенню якості рафінованої олії. Їх делегації побували також на Дніпропетровському, Полтавському та Вінницькому олійних заводах¹¹.

Тісні контакти підтримували молдавські взуттєвики з київськими, одеськими та чернігівськими колегами, вивчаючи застосовувану ними технологію дублення шкір без застосування рослинних дубителів, шляхи механізації ряду виробничих процесів тощо¹². В ході змагання з колективами українських підприємств кишинівці подвоїли випуск гумового взуття.

Дружили й змагалися між собою швеї Кишинева, Києва, Львова,

⁶ «Чорноморська комуна», 19 вересня 1956 р.

⁷ «Радянська Буковина», 1 жовтня 1957 р.

⁸ С. Афтєнюк. В братской семье народов СССР, Кишинев, 1957, стор. 70.

⁹ В. Туляну. Великая сила нерушимой дружбы, Кишинев, 1962, стор. 49; Очерки истории КП Молдавии, Кишинев, 1964, стор. 401.

¹⁰ «Советская Молдавия», 6 жовтня 1965 р.

¹¹ С. Афтєнюк. Назв. праця, стор. 68—69.

¹² «Советская Молдавия», 6 травня 1956 р.

Харкова й Чернівців. «Впровадження досвіду українських швейників,— писав секретар первинної парторганізації Кишинівської швейної фабрики № 1 І. С. Борисов,— сприяло значному підвищенню продуктивності праці і економії коштів на 544 тис. крб.»¹³ Начальник швейного цеху № 1 Тираспольської швейної фабрики № 4 В. Г. Яроцький зазначав, що їх представники побували на київських фабриках «Україна», ім. Горького, ім. Смирнова-Ласточкина та ін., де запозичили досвід одночасного виробництва кількох видів продукції різних фасонів¹⁴.

Колектив Тираспольської швейної фабрики № 2 першим у Радянському Союзі впровадив у виробництво метод беззалишкового розкрою тканин, що дало змогу зекономити більше 200 тис. м тканини і пошити додатково 100 тис. виробів. У 1955—1958 рр. собівартість продукції підприємства знизилася більше, ніж на 5 млн. крб.¹⁵

Метод нормування, розкладки і комплексного розкрою тканин, вироблений молдавськими раціоналізаторами, обговорювали учасники II Всесоюзної і більше 20 міжреспубліканських нарад, у яких взяли участь представники майже всіх швейних фабрик країни. В Тирасполі побували також численні делегації, які залишили в книзі відгуків схвальні записи. Так, головний інженер Дніпродзержинської швейної фабрики І. Генкін писав: «Ми перебудували в себе систему розрахунку тканин на одиницю виробу, що дало змогу раціональні залишки при розкрої майже повністю ліквідувати, а нераціональні — зменшити вдвоє проти норми. Ми підраховали, що, працюючи за вашими методами, одержимо не менше 450 тис. крб. економії за рахунок скорочення нераціонального лоскуту»¹⁶.

Наприкінці 50-х років у Молдавії поряд з традиційними галузями промисловості — харчовою та легкою почали швидко розвиватися машинобудівна, електротехнічна, приладобудівна, енергетична й хімічна. Цей процес проходив у тісному контакті з спеціалізацією промисловості України. Наприклад, дирекція та інженерно-технічні працівники Харківського тракторного заводу ім. Орджонікідзе передали документацію і допомогли налагодити виробництво садово-виноградного трактора Т-50 В на Кишинівському заводі. Дирекція Харківського електротехнічного заводу надіслала Кишинівському насосному заводі документацію і устаткування для виробництва глибоководних насосів та електродвигунів до них¹⁷.

Аналогічну допомогу Бельцівському електротехнічному заводі подав колектив Львівського заводу автотранспорту. Для налагодження виробництва в Молдавію прибули досвідчені українські майстри. Зокрема, з Ворошиловградського заводу ім. Артема в Молдавію було запрошено П. С. Семеряшка. Він допомагав встановлювати обладнання, розкривав перед молодими робітниками секрети своєї професії. Ряд запропонованих ним удосконалень дав змогу прискорити пуск підприємства. Багато підприємств Молдавії, на яких було встановлено устаткування заводів України, стали найбільшими в країні, а їх виробы здобули високу оцінку¹⁸.

Соціалістичне змагання за самою своєю природою — справа творча, воно постійно розвивається, збагачується новими формами і змістом. І якщо спочатку воно розвивалося в напрямку розширення швид-

¹³ «Коммунист Молдавии», 1958, № 4, стор. 41.

¹⁴ «Советская Молдавия», 28 серпня 1955 р.

¹⁵ «Советская Молдавия», 5 січня 1957 р.

¹⁶ Там же.

¹⁷ А. Гудым, Д. Тонн. Создание тяжелой промышленности Молдавской ССР, Кишинев, 1967, стор. 81—82.

¹⁸ «Советская Молдавия», 3 квітня 1955 р.

кісних методів праці, економії матеріалів і сировини, поліпшення використання виробничих потужностей, то в період завершення побудови соціалізму — збільшення виробництва продукції на одиницю основних коштів, зниження собівартості тощо.

Саме наприкінці 50-х років члени бригади вибійників шахти № 2 «Північна» тресту «Краснодонвугілля» (бригадир М. Мамай) зобов'язалися видавати щодня на-гора кожним шахтарем по одній тонні вугілля понад план. Їх почин підтримали трудящі всієї країни¹⁹. В Молдавії цю форму змагання першими застосували на Кишинівському механічному заводі та заводі «Металіст», орґеївських текстильній і галантерейній фабриках, а згодом на Бендерському шовковому комбінаті, Тираспольській меблевій фабриці, маслозаводі № 2, ремонтно-механічному заводі та інших підприємствах. Загалом 1958 р. на підприємствах і будовах Кишинева працювало більше 20 тис. послідовників почину бригади М. Мамаєв²⁰.

Того ж року виник рух колективів та ударників комуністичної праці, який швидко поширився серед робітничого класу України й Молдавії. Уже в прудні 1958 р. в усіх найбільших промислових центрах України відбулися зльоти та наради зачинателів нової, вищої форми соціалістичного змагання. Першими це високе звання почали виборювати члени бригади К. Северинова з шахти № 5—6 ім. Димитрова тресту «Червоноармійськвугілля» Донецької області, працівники Харківського машинобудівного заводу ім. Малишева, а в Молдавії — бригада М. Тимакової з Кишинівського електромеханічного заводу З. Токаревої з Тираспольської швейної фабрики «40 років ВЛКСМ» та ін.²¹

Трудовий ентузіазм сприяв розвитку міжреспубліканського змагання, яке відіграє величезну роль не тільки в збільшенні виробництва, а й у зміцненні дружби між народами. Особливо широкого розмаху воно набрало на Україні та в Молдавії. Це пояснювалося, насамперед, територіальною близькістю, розвитком в обох республіках споріднених галузей виробництва.

Розвиток соціалістичного змагання між робітничими колективами України та Молдавії можна розділити на три етапи. Під час першого етапу (1945—1950 рр.) розгорнулося змагання за якнайшвидшу відбудову народного господарства. В цей період змагалися колективи Одеської та Кишинівської шорно-галантерейних фабрик, Одеського й Тираспольського плодоконсервних заводів, Одеської та Кишинівської тююнових фабрик та інших підприємств.

На другому етапі (1951—1955 р.) соціалістичне змагання набрало більшого розмаху. В цей час у Молдавії вже випускав продукцію ряд нових фабрик і заводів, зокрема Тираспольський і Бельцівський виноконьячні заводи, Кишинівські кондитерська № 2, швейна і трикотажна фабрики, Тираспольський склотарний завод, шовкомотальна фабрика в Бендерах, стала виробляти промисловий струм Дубоссарівська ГЕС та інші підприємства. Це сприяло розширенню змагання між сусідніми народами. На початку 1951 р. змагалися між собою колективи 18 споріднених підприємств Молдавської РСР та Одеської і Чернівецької областей. На честь 300-річчя возз'єднання України з Росією уклали соціалістичні договори працівники Київської трикотажної ім. Рози Люк-

¹⁹ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 363.

²⁰ Історія Молдавської ССР, т. 2, Кишинев, 1968, стор. 636; «Советская Молдавия», 7 лютого, 12, 29 березня, 9 квітня 1958 р.

²¹ «Радянська Україна», 19 листопада 1958 р.; П. П. Петрик. Движение за коммунистический труд в колхозах и совхозах Молдавии, Кишинев, 1965, стор. 7.

сембург і Кишинівської панчішно-білизняної фабрик, Одеської кондитерської ім. Рози Люксембург і Кишинівської «Букурія», Ізмаїльської фабрики індошвику і Кишинівської швейної. На кінець 1955 р. змагання охопило 26 споріднених промислових підприємств сусідніх республік.

У 1956—1958 рр. стали до ладу діючих Бендерський шовковий комбінат, колектив якого уклав соціалістичний договір з Дарницьким комбінатом. Змагалися Кишинівський з Одеським вино-коньячним заводом, Дрокіївський і Дондюшанський цукрові заводи з Моївським цукрокомбінатом Вінницької області, Бельцівський з Одеським маслозаводом та ін.

Отже, творча співдружність споріднених підприємств України і Молдавії рік у рік охоплювала все нові й нові колективи. З 1958 р. стали змагатися між собою Чорноморський і Молдавський раднаргоспи²². Якщо на перших етапах змагання в основному передовий досвід колективів українських підприємств запозичували молдавани, то в завершальний період будівництва соціалізму вже, навпаки, ряд цінних починань молдавських новаторів виробництва широко застосовували в швейній, консервній, олійній та інших галузях промисловості України.

В процесі розвитку соціалістичного змагання та обміну досвідом зміцнювалися контакти між братніми народами. Під час перевірки наслідків змагання делегації не тільки знайомилися з виробництвом, а й з культурою, звичаями і побутом друзів, що сприяло розвитку дружби і співробітництва між ними. Наприклад, працівники Тираспольського склотарного заводу приїжджали до своїх херсонських колег на святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. Учасники художньої самодіяльності обох підприємств неодноразово виступали з концертами в Херсоні й Тирасполі.

Робітники та інженерно-технічні працівники Могилів-Подільського машинобудівного заводу ім. Кірова часто влаштовують спортивні змагання, зустрічаються на голубих вогниках, вечорах трудової слави.

Соціалістичне змагання й товариська безкорислива взаємодопомога народів нашої країни не тільки сприяють зростанню продуктивності праці, виконанню та перевиконанню зобов'язань, а й згуртовують робітників різних націй. Небувалого розмаху воно набрало після XXIV з'їзду КПРС. В постанові «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання ЦК КПРС вказав, що на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва воно було яскравим виявом нового, свідомого ставлення до праці, могутнім засобом розвитку творчої ініціативи трудящих, і закликав партійні та громадські організації рішуче поліпшити керівництво змаганням, забезпечити його дальше вдосконалення, залучити до нього всіх трудящих, зміцнюючи таким шляхом міжнародні зв'язки між народами СРСР.

Палко схвалюючи рішення XXIV з'їзду нашої партії і постанову ЦК КПРС, трудящі беруть на себе підвищені зобов'язання на честь 50-річчя утворення СРСР і успішно виконують завдання дев'ятої п'ятирічки.

²² «Советская Молдавия», 12 липня 1968 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВКЛАД РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В ЗАВЕРШЕННЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА УКРАЇНІ

І. І. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

Серед всесвітньо-історичних завоювань радянського народу одне з найважливіших місць посідає перемога колгоспного ладу, що дала змогу старі виробничі відносини на селі замінити новими, соціалістичними. Це було наслідком велетенської організаторської і масово-політичної роботи Комуністичної партії серед трудового селянства.

На Україні суцільну колективізацію в основному було здійснено ще 1932 р. Внаслідок цього дрібні власники перетворилися в селян-колгоспників. Виникла нагальна потреба зміцнити (організаційно й політично) щойно створені колгоспи як соціалістичні сільськогосподарські підприємства і водночас завершити процес колективізації.

ЦК КП(б)У і II Всеукраїнська конференція (лютий 1933 р.), що займалася питаннями шефства міста над селом, вимагали від партійних і профспілкових організацій, шефських колективів підприємств подавати партійним і радянським органам на селі систематичну допомогу щодо дальшого розгортання політико-виховної роботи серед селян-одноосібників.

Виконуючи ці вимоги, шефські колективи підприємств республіки головну увагу зосередили на вихованні у селян-одноосібників підвищеної відповідальності за виконання завдань хлібозаготівлі, своєчасного і повного сплачування державних податків і позики, на залученні їх до участі у виконанні загальносільських заходів, що вживалися місцевими радами й правліннями колгоспів.

Створення політвідділів МТС (1933 р.) сприяло організаційно-господарському зміцненню колгоспів, їх очищенню від ворожих елементів, ліквідації прорахунків і помилок у колгоспному будівництві, згуртуванню навколо партії широкого активу селянства, піднесенню політичного рівня мас, роз'ясненню одноосібникам незаперечних переваг колгоспного ладу.

Позитивний вплив на дальший процес колективізації мали також схвалення нового закону про хлібоздачу і звернення I-го Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників до всіх трудящих країни. Так, якщо на початку 1933 р. колективізацією було охоплено 70% селянських господарств республіки, то наприкінці грудня 1934 р. — 87,8%¹.

Цьому також сприяв масовий похід на село (весною 1933 р.) комбінованих і спеціальних пропагандистських робітничих бригад, до складу яких партійні організації підприємств і установ включали працівників, що несли персональну відповідальність за організаторсько-виробничу та агітаційно-масову роботу². Вони рекомендували для вступу в колгоспи тих одноосібників, які чесно виконували перед державою свої зобов'язання. Трудівники передових підприємств, що розгорнули соцзмагання за кращу допомогу колгоспам у проведенні посівної кампанії, брали конкретні зобов'язання і щодо ідейно-виховної роботи серед одноосібників. Так, робітники В. Г. Баранов, який входив до шефської бригади Кременчуцької тютюнової фабрики, за зразкову виробничу й політичну роботу серед одноосібників одержав грамоту від Безборощнянської сільради Кременчуцького району³. Систематичну і все-

¹ УРСР в цифрах. Статистичний довідник, К., 1936, стор. 151.

² «Пролетарська правда», 5 серпня 1933 р.

³ «Агітатор для міста», 1933, № 22, стор. 45.

бічну допомогу заводських бригад одноосібникам підшефних районів під час посівної кампанії організували харківські тракторобудівники⁴.

Важливе значення мали обласні та районні зльоти одноосібників, що проводилися місцевими партійними органами спільно з шефами. 1933 р. такі зльоти в республіці відбулися напередодні жнив. На них одноосібники зобов'язувалися без втрат зібрати врожай і виконати державні поставки. Часто групи делегатів подавали заяви про вступ до колгоспів. Так, у привітанні ЦК ВКП(б) від зльоту одноосібників Харківщини вказувалося, що 540 делегатів висловили бажання вступити до колгоспів⁵.

Шефи організували між одноосібниками соціалістичне змагання.

Жваво проходила масово-політична робота шефів у приміських селах. Наприклад, у Київській приміській смузі 1933 р. налічувалось 10 200 одноосібних господарств, більшість яких була зв'язана з міським ринком. Організований міськкомом партії їх зліт відбувся за участю представників заводів і фабрик міста, які розповіли про свої досягнення, допомогу підшефним колгоспам, що дало змогу успішно провести сільськогосподарські кампанії. Вони також підкреслювали невинне зростання матеріального і культурно-побутового рівня життя колгоспників, які на кожний вироблений трудовень одержали, крім грошей, 5,5—6 кг зернових та 8—9 кг городини. Про це повідомили також колгоспники приміських сіл Гоголева, Лиспільського, Борщагівки. Це справило на одноосібників певне враження і всі вони подали заяви про вступ до колгоспів⁶.

Делегат першого обласного зльоту одноосібників Київщини Ковбасій з Тальнівського району в своєму виступі заявив: «Ми, завтрашні колгоспники, рапортуємо, що до збиральної кампанії з допомогою шефів — колективу київського заводу «Більшовик» — підготувались дуже добре, збиральну кампанію проведемо до 15 серпня. Ми вже тепер усвідомили, що далі лишатись поза колгоспом не можна. Адже ми бачимо ту величезну перевагу, яку має колгоспний лад.

Ми просимо надалі не вважати нас одноосібниками. Ми подали заяви до колгоспів з тим, щоб з усіма колгоспниками-ударниками будувати краще колгоспне життя»⁷.

1933 р. внаслідок активізації політико-масової роботи колективу заводу «Більшовик» у підшефних селах Тальнівського району зростає кількість колективізованих господарств, наприклад, в с. Гордашівці — з 50 до 70%, в с. Мошурові — з 55 до 75%, а в с. Антонівці — з 60 до 99%⁸.

За допомогою київського заводу «Арсенал» підшефний колгосп ім. Петровського (с. Васильків) Шполянського району 1933 р. досяг добрих господарських показників. На кожний вироблений трудовень колгоспники одержали 4,8 кг хліба, достроково виконали план хлібоздачі, збирання і вивезення цукрових буряків. Шефи спільно з місцевими комуністами значну увагу приділяли одноосібникам. Внаслідок великої політичної роботи серед них наприкінці року 70 господарств вступили до колгоспу⁹.

В багатьох селах республіки робітничі колективи підготували чимало одноосібників, які своєчасно виконали зобов'язання перед держа-

⁴ «Труд», 12 квітня 1933 р.

⁵ «Комуніст», 20 липня 1933 р.

⁶ «Пролетарська правда», 20 липня 1933 р.

⁷ «Пролетарська правда», 22 липня 1933 р.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, спр. 202, арк. 17.

⁹ «Пролетарська правда», 26 листопада 1933 р.

вою, до вступу в колгоспи. Так, якщо навесні 1933 р. в колгоспі с. Іот (шеф — Шосткинський завод № 9) налічувалось 160 господарств, то восени, після виконання плану хлібоздачі, — 387. В с. Ображіївці відповідно — 224 і 352, а в с. Паліївці — 26 і 150¹⁰.

За 9 місяців 1933 р. на Харківщині за активною допомогою шефів до колгоспів було залучено 18 тис. селянських господарств. Внаслідок цього наприкінці року артіль володіли 91,7% орної землі¹¹.

Лише протягом січня—листопада 1933 р. в республіці до колгоспів вступило 80 тис. бідняцько-середняцьких господарств¹².

Таким чином, 1933 р. в результаті посиленої роботи, що її проводили робітничі колективи на селі, ліквідації решток куркульства, а також організаційного зміцнення артілей більшість одноосібників пішла в колгоспи.

З осені 1934 р. і до кінця 1935 р. кількість господарств, що вступили до колгоспів, зросла в Чернігівській області на 20,8%, Вінницькій — 16,3%, Київській — 13,2% і Харківській — 11,9%¹³. На 1 січня 1935 р. в колгоспах республіки було 87,8% селянських господарств, а на початок жовтня — уже 93,2%¹⁴. Багато одноосібників вступили до колгоспів після ухвали в лютому 1935 р. примірного Статуту сільськогосподарської артілі, який широко обговорювався. На Харківщині внаслідок широкої пропаганди рішень II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників протягом місяця кількість господарств в артілях зросла на 8,6 тис.¹⁵

Головним показником утвердження соціалістичних виробничих відносин на селі було збільшення посівних площ колгоспів, які, до того ж, перевершували одноосібні господарства за продуктивністю. В 1933—1935 рр. процент усуспільнення посівних площ був значно вищим від проценту колективізації селянських дворів. Уже на 1 липня 1935 р. посівні площі колгоспів республіки становили 98%¹⁶. До того ж, якщо порівнювати витрати праці в колгоспах і в одноосібних господарствах, то побачимо, що 1933 р. на обробіток і догляд одного гектара посіву колгосп витрачав 3,79 людино-дня, а одноосібник — 5,19, на збирання і молотьбу відповідно — 7,53 і 11,55, на 1 ц зерна — 1,18 і 3,64¹⁷.

Наведені факти дають можливість констатувати, що за короткий відрізок часу лєнінський кооперативний план було втілено в життя. Тим самим начисто спростовано ворожі твердження, нібито селянство ніколи не відмовиться від приватної власності і не піде за робітниками, за Комуністичною партією. 1935 р. колгоспний сектор на Україні переміг остаточно, закріпивши свою провідну роль у сільському господарстві. Це зміцнило не лише перемогу соціалістичних виробничих відносин на селі, але й непорушний союз робітників і селян.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, сир. 202, арк. 18.

¹¹ «Зоря», 15 січня 1934 р.

¹² «Пролетарська правда», 26 листопада 1933 р.

¹³ Партархів ІІП ЦК КП України. ф. 1, оп. 0—1, од. зб. 2644, арк. 62.

¹⁴ Народне господарство УРСР. Статистичний довідник, К., 1935, стор. 205; УРСР в цифрах. Статистичний довідник, стор. 151.

¹⁵ «Комуніст», 17 березня 1935 р.

¹⁶ Колхозы во второй сталинской пятилетке, М.—Л., 1939, табл. 3, стор. 3.

¹⁷ Там же, табл. 38, стор. 57.

ВИСВІТЛЕННЯ ПРЕСОЮ УКРАЇНИ ПРОЦЕСУ ЗАЛУЧЕННЯ РОБІТНИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ (1966—1970 рр.)

Г. Ф. НЕМАЗАНІЙ

Надаючи великого значення участі робітничого класу у вирішенні державних і виробничих завдань, В. І. Ленін підкреслював, що єдиний шлях до соціалізму — «навчати робітників практичної справи управління колосальними підприємствами, організації великого виробництва і величезного розподілу»¹. Разом з тим, він зазначав, що «...всілякі кроки до здійснення цього — чим різноманітніші, тим краще, — повинні старанно реєструватися, вивчатися, систематизуватися, перевірятися ширшим досвідом, узаконюватися»².

КПРС постійно дбає про те, щоб трудящі брали активну участь в управлінні виробництвом. «Наш обов'язок — ще повніше перетворити в життя ленінські заповіді, — зазначалося в Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — добитися того, щоб усі робітники, колгоспники, інтелігенція стали свідомими борцями за здійснення економічної політики партії, діяли як державні люди, повною мірою виявляючи свої здібності, ініціативу, господарську кмітливість»³.

Пропагуючи ленінські принципи організації масового управління господарством, преса спрямовує зусилля трудящих на вирішення актуальних питань виробництва, виховує в них почуття господаря підприємства, узагальнює передовий досвід. Однак хід висвітлення нею цього процесу поки що не досліджений істориками. Праць, спеціально присвячених згаданим проблематиці, немає, хоча деяких її аспектів побіжно торкалися автори різних книжок, брошур та статей⁴. Тимчасом вона має не тільки наукове, а й практичне значення. Як підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС, «одне з центральних завдань партії — дедалі ширше залучення трудящих мас до управління виробництвом»⁵. Вирішення його залежить не лише від партійних, радянських і профспілкових організацій, а й від розробки цієї проблематики на сторінках газет.

В якнайширшому залученні трудящих до управління виробництвом важливу роль відіграють робітничі збори. В «Положенні про соціалістичне державне виробниче підприємство» зазначається, що всі найважливіші питання виробництва і життя колективів заводів та фабрик, зокрема проекти виробничих планів, колективних договорів і хід їх виконання, культурно-побутове обслуговування, використання фонду підприємства (фонду ширвжитку) тощо, повинні вирішуватися саме на зборах, де адміністрація доповідає про здійснені заходи щодо виконання рішень попередніх зборів⁶.

Партійні організації республіки надавали й надають робітничим зборам великого значення. ЦК КП України прийняв спеціальну поста-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 264.

² Там же, стор. 237.

³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 81.

⁴ І. М. Тетерук. Преса і трудове виховання, К., 1965; Ш. Ф. Агеев, П. Д. Топілко. Преса Донбасу в боротьбі проти недоліків в організації та розвитку руху за комуністичну працю. — Наукові праці з історії КПРС, вип. 21, К., 1968; Трибуна мільйонів (З досвіду роботи районних газет), К., 1969; Н. В. Тоичкин. Роль печати в экономическом воспитании масс. Автореферат диссертации на соискание ученого звания кандидата исторических наук, М., 1971.

⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 80.

⁶ Положение о социалистическом государственном производственном предприятии. — Справочник профсоюзного работника, М., 1967, стор. 60.

нову «Про практику підготовки і проведення робітничих зборів та роботу постійно діючих виробничих нарад на підприємствах і будовах республіки»⁷. В ній, зокрема, зазначалося, що редакції газет і громадсько-політичних журналів, Комітет по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР зобов'язані висвітлювати підготовку та проведення зборів, діяльність виробничих нарад і впровадження в життя їх пропозицій.

Газети на конкретних прикладах розповідали про значення зборів, знайомили читачів з досвідом їх підготовки та проведення, втіленням у життя накреслених заходів. Наприклад, такий матеріал під назвою «Скликаються збори» з'явився 25 травня 1968 р. в «Робітничій газеті». В ньому підкреслювалося, що цехком і партбюро електролізного цеху Запорізького алюмінієвого заводу ім. С. М. Кірова заздалегідь обговорюють порядок денний наступних зборів, добирають такі питання, котрі хвилювали б усіх — від директора до робітника.

В газетних матеріалах наголошувалося, що для певної категорії робітників саме збори — найдійовіший засіб виховання. Так, багатотиражка Жидачівського картонно-паперового комбінату вмістила статтю про те, що апаратниця змішувальної станції Р. Петрик у четвертому кварталі 1969 р. кілька разів порушувала технологічний режим. Навіть зауваження адміністрації на неї не вплинули. Але після зборів, на яких товариші різко критикували Р. Петрик, апаратниця зрозуміла свої помилки й почала працювати краще⁸.

Аналогічні приклади, про які розповідали журналісти, сприяли встановленню у виробничих колективах обстановки високої вимогливості й відповідальності.

Водночас газети виступали проти формалізму в підготовці зборів, пониження їх авторитету. Зокрема, 15 червня 1967 р. на сторінках «Робітничої газети» було надруковано статтю слюсаря Львівського телевізійного заводу ударника комуністичної праці В. Щербакова, який наголошував на значенні зборів у житті колективу і засуджував формальне ставлення до них.

Позитивним було прагнення газет, особливо фабрично-заводських, брати безпосередню участь в організації та проведенні робітничих зборів. Наприклад, під час обговорення виконання зобов'язань, записаних колективом та адміністрацією в договорі на 1968 р., багатотиражка Одеської джутової фабрики ім. Хворостіна під рубрикою «Запишіть у колективний договір» друкувала пропозиції виробничників, винесені на розгляд зборів⁹.

Преса приділяла велику увагу виступам на зборах окремих робітників. Так, «Деснянська правда» підкреслювала важливість пропозицій щодо поліпшення якості продукції, висунутих робітниками М. Г. Шехтером та Д. І. Куринцем на зборах працівників Чернігівської фабрики музичних інструментів, коли йшло обговорення Листа ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про поліпшення режиму економії в народному господарстві¹⁰.

В полі зору преси постійно перебувала й така важлива форма залучення робітників до управління виробництвом, як постійно діючі виробничі наради (ПДВН). Виникнувши ще в перші роки Радянської влади, вони протягом досліджуваного періоду продовжували відігравати важливу роль у розв'язанні господарських завдань. На початку

⁷ «Радянська Україна», 11 серпня 1968 р.

⁸ «За якість продукції», 25 січня 1969 р.

⁹ «Джутарка», 17 січня 1969 р.

¹⁰ «Деснянська правда», 13 березня 1970 р.

1971 р. в республіці їх діяло близько 29 тис. У роботі ПДВН брали участь більше 10 млн. робітників і службовців¹¹. Про ефективність ПДВН свідчив той факт, що в 1970 р., порівняно з 1969 р., кількість пропозицій, які надійшли від їх учасників, збільшилася на 29 тис.¹² Це пояснювалося посиленням уваги партійних організацій до ПДВН, пропагандою в пресі досвіду їх роботи, дальшим розширенням сфери їх діяльності. Поряд з вирішенням питань впровадження нової техніки і технології, реконструкції виробничих площ, житлового і культурно-побутового будівництва ПДВН брали активну участь у переведенні робітників і службовців на скорочений робочий день, упорядкуванні заробітної плати і, особливо, в комплексному вивченні стану виробництва, що мало велике значення для розробки наукової організації праці.

У Програмі КПРС вказувалося: «Партія сприятиме тому, щоб профспілки посилювали свою діяльність у справі керівництва господарством, перетворюючи постійно діючі виробничі наради в дедалі дієвіші органи, які сприятимуть поліпшенню роботи підприємств і контролю за виробництвом»¹³. Виходячи з цих настанов, газети особливо увагу приділяли організаторським принципам роботи ПДВН, від яких значною мірою залежала участь в них і активність трудящих.

Ще з 1957 р. діє ПДВН на Корюківській фабриці технічного паперу (Чернігівська область). Вона має певний досвід боротьби за поліпшення якості продукції підприємства. Це зацікавило кореспондентів «Робітничої газети», які розповіли читачам, як за позірною буденністю справ фабричної ПДВН постає чітка, раціональна організація її роботи. Після надходження пропозицій і заявок від колективів цехів складався план. Кожному засіданню ПДВН передувала ґрунтовна розробка питань робітниками та інженерами. Потім президія виробничої наради готувала проект рішення і за 5—6 днів до чергового засідання вивішувала об'яву про його порядок денний¹⁴.

Про наступні засідання ПДВН робітників широко інформували фабрично-заводські газети. Так, у 1969 р. багатотиражка Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова вміщувала багато матеріалів під рубрикою «До наступних засідань ПДВН». 5 березня 1969 р. в ній, зокрема, було надруковано статтю голови заводської постійно діючої виробничої наради І. Селищева «Фонд матеріального заохочення». Роз'яснюючи важливість створення і використання фонду матеріального заохочення за новою системою планування та економічного стимулювання, він доводив, що до кожного наступного засідання ПДВН слід глибоко проаналізувати діяльність цехів і служб, виявляти причини зниження рівня рентабельності виробництва, збирати конкретні пропозиції, спрямовані на підвищення його економічної ефективності, широко залучати металургів до обговорення визначених питань.

Такі виступи преси свідчили про її діловий підхід до висвітлення практики ПДВН. Якщо раніше в більшості газет вміщувалися лише переліки заходів і рекомендацій, схвалених виробничими нарадами, то вже у досліджуваній період писалося про те, як треба будувати роботу, розглядати «...питання праці в їх безпосередньо практичній постановці»¹⁵.

¹¹ Поточний архів Української республіканської Ради профспілок. Довідка про роботу УРПС після X з'їзду профспілок України, арк. 7.

¹² О. О. Валуцький. Робітничий клас і управління виробництвом, К., 1969, стор. 19.

¹³ Матеріали XXII з'їзду КПРС, К., 1962, стор. 378.

¹⁴ «Робітничая газета», 8 лютого 1968 р.

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 173.

Важливими засобами піднесення народного господарства партія вважала економію сировини, матеріалів, палива, трудових ресурсів, широку участь кожного робітника в боротьбі за ощадливість. Пропагуючи рішення грудневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПРС, преса підкреслювала велике значення ПДВН і робітничих зборів у здійсненні народногосподарських завдань. Газета «Правда України» присвятила один із своїх виступів засіданню ПДВН Ніжинського механічного заводу. Обговорювалися питання економії та дбайливого ставлення до соціалістичної власності¹⁶. Газета виклала суть матеріалів, прийнятих ПДВН, рекомендації учасників наради дирекції та інженерним службам розробити заходи щодо підвищення коефіцієнта використання матеріалів, раціонального розкрою листових матеріалів. Перед адміністрацією порушувалося також питання про необхідність доповнити положення про матеріальне заохочення розділом, де б чітко визначалися розміри винагороди за зниження норм витрачання матеріалів і сировини на одиницю продукції. Завкомові було рекомендовано внести до програми шкіл комуністичної праці тему: «Як ми ставимося до народного добра?» Це допомагало ПДВН зосереджувати увагу робітників на основних питаннях управління виробництвом.

ЦК КП України зобов'язав партійні та профспілкові організації активізувати роботу ПДВН, ширше залучати до участі в них передовиків і новаторів, спрямовувати діяльність нарад на виконання й перевиконання планів та соціалістичних зобов'язань, повніше використання внутрішніх резервів, створення умов для високопродуктивної праці всіх робітників. Засідання ПДВН повинні відбуватися в заздалегідь визначені строки, а про їх роботу мають знати всі робітники та службовці¹⁷.

Проте на деяких підприємствах не завжди дотримувалися цих вимог. Подекуди засідання ПДВН відбувалися нерегулярно. Ці недоліки викривалися на сторінках газет. Так, «Робітнича газета» піддала гострій критиці трест «Ровнохімбуд», Ворошиловградський автоскладальний завод, Докучаївський флюсодоломітний комбінат, де на засіданнях ПДВН, що проводилися рідко, обговорювалися другорядні питання¹⁸.

В 1966—1970 рр. значно збільшилася кількість різних творчих об'єднань робітників і службовців, які брали активну участь у вирішенні питань технічного прогресу. Це насамперед громадські конструкторські бюро, бюро технічної інформації, комісії, ради, лабораторії та науково-дослідні інститути технічного прогресу, комплексні творчі бригади, ради новаторів тощо¹⁹. Висвітлюючи їх діяльність, преса виходила, по-перше, з того, що на сучасному етапі господарського і культурного будівництва, коли зусилля трудящих зосереджені на вирішенні основних, кардинальних проблем створення матеріально-технічної бази комунізму, ініціатива робітничого класу спрямовується передусім на впровадження наукової організації праці, вдосконалення машин, механізмів, технології тощо; по-друге, з ефективності колективної технічної творчості робітників, їх професіонального зростання, неупинного потягу до знань; по-третє, із завдань, пов'язаних з інтелектуалізацією праці, як того вимагав від робітників сучасний технічний рівень виробництва.

¹⁶ «Правда України», 27 лютого 1970 р.

¹⁷ «Радянська Україна», 11 серпня 1968 р.

¹⁸ «Робітнича газета», 21 листопада 1968 р.

¹⁹ Н. П. Остапенко. О состоянии изучения проблемы участия рабочего класса в управлении производством в 50—60-е годы.— Вопросы историографии рабочего класса СССР, М., 1970, стор. 286.

Не випадково акцент у таких публікаціях робився на безпосередній залежності характеру праці робітника від його участі в діяльності творчих об'єднань. Так, у статті про новатора металургійного заводу «Запоріжсталь» В. С. Кобилка, надрукованій в газеті «Индустриальное Запорожье», розповідалося, як він створив у цеху комплексну творчу бригаду. Її члени — робітники, інженери, майстри — допомагали адміністрації підприємства розв'язувати складні технічні проблеми, зокрема сконструювали машину для ремонту доменної печі²⁰.

Велику роль у поширенні передового досвіду, залученні робітників до вирішення питань технічного прогресу відіграли ради новаторів, створені на Україні за прикладом ленінградців²¹. Преса всебічно висвітлювала їх діяльність. Зокрема, в «Робітничій газеті» було вміщено кореспонденцію про Харківську раду новаторів, очолювану токарем турбінного заводу ім. С. М. Кірова, лауреатом Державної премії, Героєм Соціалістичної Праці В. Дрокіним. Створена на початку 60-х років, у 1967 р. вона об'єднувала 5 тис. чол.²²

Особливу увагу преса приділяла наслідкам роботи громадських творчих об'єднань. Так, на засіданні Бердянської ради новаторів було порушено питання про низьку ефективність праці раціоналізаторів морського порту і рибокомбінату. Завдяки допомозі ради становище в цих колективах було виправлене²³. Як відзначала Українська республіканська рада ВТВР, матеріали «Робітничої газети», присвячені цьому питанню, сприяли ширшій популяризації досягнень науково-технічного прогресу²⁴.

Серед інших форм участі робітничого класу в управлінні виробництвом газети виділяли групи і пости народного контролю. Виходячи з ленінських настанов про те, що треба «...*всю* трудящу масу, і чоловіків і жінок особливо, провести через участь в Робітничо-селянській інспекції», а «...облік і контроль повинні здійснюватися спочатку робітничими організаціями, потім *поголовно* всім населенням»²⁵, преса не лише постійно інформувала читачів про справи народних контролерів, а організовувала рейди, поширювала досвід кращих.

У грудні 1965 р. Пленум ЦК КПРС ухвалив перетворити органи партійно-державного контролю в органи народного контролю. Як зазначалося в доповіді Л. І. Брежнєва, попередня назва не досить повно відображала той факт, що контроль у нашій країні є народним²⁶. Рішення Пленуму сприяли не тільки розвитку органів контролю, а й кращому висвітленню їх діяльності засобами комунікації, серед яких газета посідає провідне місце.

Аналіз публікацій республіканської та місцевої преси за роки, що минули після грудневого Пленуму ЦК КПРС, свідчить про активізацію роботи народних контролерів, яка постійно перебувала в полі зору журналістів. У республіканських газетах «Радянська Україна», «Правда Украины», «Робітнича газета», «Сільські вісті», молодіжних, а також обласних — «Социалистический Донбасс», «Південна правда», «Вільна Україна», «Индустриальное Запорожье» та ін. регулярно вміщувалися сторінки народного контролю. Так, у 1966—1967 рр. «Київська правда» опублікувала 24 тематичні сторінки, значну кількість матеріалів за підсумками рейдів, проведених редакцією разом з органами

²⁰ «Индустриальное Запорожье», 13 листопада 1970 р.

²¹ Рабочий класс СССР (1951—1966 гг.), М., 1969, стор. 452.

²² «Робітнича газета», 15 лютого 1966 р., 2 лютого 1967 р., 10 вересня 1969 р.

²³ «Робітнича газета», 10 вересня 1969 р.

²⁴ «Робітнича газета», 22 лютого 1970 р.

²⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 271; т. 27, стор. 128.

²⁶ «Радянська Україна», 7 грудня 1965 р.

народного контролю. В газеті за цей час виступило більше 50 голів комітетів і груп*.

Редакції газет постійно дбали про урізноманітнення тематики матеріалів. У 1967 р. «Південна правда» надрукувала 12 «Листків народного контролю», з них половину — тематичних. Так, грудневий «Листок народного контролю» вийшов під аншлагом «Боротьба за високу якість — справа кожного», жовтневий — «На перевірці підготовки до зимівлі худоби», вересневий — «Пускові об'єкти здати в строк». У травні 1968 р. було опубліковано сторінку під заголовком «480 хвилин робочого часу — виробництву»²⁷.

В 1969 р. «Правда Украины» разом з редакціями деяких обласних газет та органами народного контролю виступила ініціатором проведення громадського огляду резервів п'ятирічки. В ньому взяло участь 1,5 млн. робкорів і народних контролерів. Тільки у Львівській області було реалізовано 7,5 тис. пропозицій учасників огляду з річним економічним ефектом 11 млн. крб.²⁸ У 1967 р. народні контролери й робсількори «Південної правди» провели близько 200 масових рейдів перевірки витрачання електроенергії на підприємствах, використання вантажного транспорту тощо²⁹.

В огляді ефективності виробництва, проведеному за ініціативою журналістів «Социалистического Донбасса», взяли участь сотні тисяч робітників і спеціалістів. Тільки в Донецьку до цієї справи було залучено 60 тис. трудящих, які висунули 8450 пропозицій. А всього за час огляду в штаб, що його очолював, надійшло 36 350 пропозицій, з них 20 021 впроваджено у виробництво. Загальний економічний ефект становив 20 985 тис. крб. на рік³⁰.

«Всією своєю діяльністю органи народного контролю,— зазначається в «Положенні про органи народного контролю»,— повинні розвивати в радянських людей почуття господаря країни, почуття високої відповідальності кожного за справи всього суспільства»³¹. В зв'язку з цим особливого значення набуло прагнення партійних організацій республіки залучити до участі в народному контролі якомога більшу кількість трудящих, особливо робітників. Представники робітничого класу входили до складу груп і постів народного контролю.

Так, у загальнозаводській групі Дніпровського алюмінієвого заводу було 57 чол., розподілених по відповідних секторах. До сектора контролю за економічним витрачанням енергетичних ресурсів входило 9 чол., у тому числі 4 інженери і 5 робітників³². Про діяльність робітників — активістів народного контролю алюмінієвого заводу постійно розповідала багатотиражна газета «За алюминий» у добірках «Під контроль мас». 27 березня 1969 р. вона надрукувала статтю електро-слюсаря, голови групи народного контролю електроливарного відділення В. Дутова, в якій порушувалося питання про прискорення монтажу пневматичної пошти до центральної заводської лабораторії, виготовлення калібрів для прокатного стану.

* Підрахунки автора.

²⁷ Інформаційний бюлетень комітету народного контролю Української РСР, спеціальний випуск, К., 1968, стор. 19—20.

²⁸ Поточний архів комітету народного контролю Української РСР. Матеріали наради редакторів газет у ЦК КП України 21 лютого 1969 р., арк. 11, 20.

²⁹ «Південна правда», 2 січня 1968 р.

³⁰ Інформаційний бюлетень комітету народного контролю Української РСР, 1966, № 4, стор. 20—21.

³¹ Народний контролер. Справочник, М., 1970, стор. 25—39.

³² Інформаційний бюлетень комітету народного контролю Української РСР, спеціальний випуск, стор. 27.

Преса приділяла багато уваги зв'язкам груп і постів народного контролю з трудящими. Робітники й службовці жваво обговорювали роботу народних дозорців. Як повідомляла багатотиражна газета 6-Київської взуттєвої фабрики ім. 50-річчя Радянської України, під час перевиборів у групах народного контролю цехів та відділів виступило 2 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців³³. Багатотиражка Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова «Кировець» присвятила один із своїх матеріалів трудовим будням голови групи народного контролю, бригадира електрослюсарів М. Д. Скоблякова та його товаришів³⁴.

У газетних статтях підкреслювалося, що партійні, профспілкові та комсомольські організації підприємств повинні постійно підтримувати ініціативу народних контролерів. Так, на Бориславському фарфоровому заводі група народного контролю запропонувала впровадити метод безкапсульного випалу виробів. Партійна організація схвалила цінну ініціативу і вжила заходів до впровадження її в життя. Завдяки цьому продуктивність праці на випалі виробів зросла на 1,3%³⁵.

Беликого значення надавала преса реагуванню на критичні зауваження народних контролерів. 1969 р. в «Робітничій газеті» було надруковано близько 30 відповідей господарських органів на матеріали, вміщені під рубрикою «Пост народного контролю»*. На тематичних сторінках народного контролю газет «Радянська Україна», «Київська правда», «Социалистический Донбасс» та ін. також систематично публікувалися повідомлення про вжиті заходи.

Висвітлюючи форми участі робітників в управлінні виробництвом преса показувала, як трудящі активно готувалися до того, коли, за висловом В. І. Леніна, праця на виробництві й управління ним поєднуютимуться, і кожний після виконання свого виробничого завдання переходить до виконання державних обов'язків щодо управління³⁶. А прискорення цього процесу значною мірою залежить від партійних та громадських організацій.

Однак у ході висвітлення пресою фактів залучення робітників до управління виробництвом були й деякі недоліки. Робітничі збори, діяльність ПДВН, груп і постів народного контролю, а також різних творчих об'єднань робітників і службовців не завжди перебували в полі зору журналістів. Справа не в кількості публікацій, а в різнобічному показі пресою явищ, які мали місце в самодіяльних творчих об'єднаннях. Повідомлення про виконання адміністрацією та відповідними органами заходів, розроблених на робітничих зборах і ПДВН, про діяльність виступів робітників на зборах, реагування на критичні зауваження мають зайняти належне місце на сторінках газет.

У 1966—1970 рр. в пресі широко висвітлювалася діяльність органів народного контролю. Проте досі немає певної системи в друкуванні тематичних сторінок. Наприклад, 1968 р. газета «Радянська Україна» вмістила 6 таких сторінок, тоді як «Правда» — 19, а «Известия» — 21³⁷. На них опубліковано мало (15%) виступів про досвід роботи груп народного контролю, а також нарисів, присвячених робітникам — народним контролерам**.

³³ «За честь фабричної марки», 19 червня 1969 р.

³⁴ «Кировець», 15 січня 1969 р.

³⁵ «Львовская правда», 26 квітня 1970 р.

* Підрахунки автора.

³⁶ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 237.

³⁷ Поточний архів комітету народного контролю Української РСР. Матеріали наради редакторів газет в ЦК КП України 21 лютого 1969 р., арк. 22—23.

** Підрахунки автора.

На деяких підприємствах до складу різних громадських організацій інколи висувають робітників, які за своїм освітнім рівнем не можуть виконувати доручених їм функцій, а обрання так званих «почесних» членів не сприяє залученню робітників до управління виробництвом. Преса повинна виступати проти подібних явищ.

Немає певної системи й у висвітленні газетами досвіду партійних комітетів щодо керівництва громадськими організаціями, підтримки їх починань. Це значно звужує тематику виступів преси. Розкриття форм і методів партійного впливу на діяльність громадських організацій — неодмінна умова поживлення їх роботи.

Залучення робітничого класу до управління виробництвом свідчить про зростання його керівної ролі на сучасному етапі комуністичного будівництва. Закономірності та особливості посилення його впливу на вирішення важливих виробничих і громадських справ, відображені в пресі, дають змогу зробити висновок про зростаючу активність робітників у здійсненні завдань восьмої п'ятирічки. Це розвінчує концепції ревізіоністів про «творчу еліту та інертну масу»³⁸ і підтверджує послідовне виконання пресою ленінських вимог: «Якнайбільше уваги найпростішим, але живим, з життя узятим, життям перевіреним фактам комуністичного будівництва...»³⁹

³⁸ «Рабочий класс и современный мир», 1971, № 2, стор. 26.

³⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 372.

КУЛЬТУРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ З НДР, УНР, СРР

І. М. КУЛИНИЧ

Одним з дуже важливих завдань працівників ідеологічного фронту і, в першу чергу, істориків є всебічне сприяння зміцненню дружби і співробітництва між країнами соціалістичної співдружності.

Виступаючи на XXIV з'їзді КПРС, Л. І. Брежнев сказав: «Комуністична партія Радянського Союзу вважала і вважає своїм інтернаціональним обов'язком всіляко сприяти дальшому зростанню могутності світової системи соціалізму. Ми стоїмо за те, щоб співробітництво братніх країн ставало все більш різнобічним і глибоким, охоплювало б дедалі ширші маси трудящих, щоб ґрунтовніше вивчався конкретний досвід один одного на всіх рівнях державного, громадського, господарського і культурного життя. Ми хочемо бачити кожна братню країну процвітаючою державою, яка гармонійно поєднує швидке економічне і науково-технічне зростання з розквітом соціалістичної культури, з піднесенням матеріального добробуту трудящих. Ми хочемо, щоб світова система соціалізму була дружною сім'єю народів, які разом будують і захищають нове суспільство, взаємно збагачують один одного досвідом і знаннями, — сім'єю згуртованою і міцною, в якій люди землі бачили б прообраз майбутньої світової співдружності вільних народів»¹.

У сузір'ї рівних і вільних республік розквітла буйним цвітом Українська Радянська Соціалістична Республіка — складова і невід'ємна

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 15—16.

частина великого, багатонаціонального Радянського Союзу. Історичний розвиток українського народу відбувався в тісному зв'язку з суспільними процесами в інших країнах, в різноманітних взаємовпливах з іншими національними і державними об'єднаннями людей.

Зближення та єднання народів відбувалося різними шляхами і в різноманітних формах. Особливо активно і плідно розвивалися зв'язки України з сусідніми слов'янськими народами, яких об'єднують спільність походження, мовна спорідненість і культурна та територіальна близькість. Різні частини українського народу, в силу історичних обставин, у різні часи належали до одних державних угруповань з польським, чеським, словацьким, а також з румунським і угорським народами (Річ Посполита, Австро-Угорська монархія, буржуазні Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія). «Поки різні нації живуть в одній державі,— відзначав В. І. Ленін,— їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру»².

Культурне спілкування українського народу з неслов'янськими сусідніми народами Європи позначене багатьма особливостями. Внаслідок шовіністичної політики правлячих реакційних урядів Німеччини, Австрії, Угорщини щодо слов'янських народів культурні надбання українського, як і інших слов'янських народів, не доходили в цих країнах до широких мас населення. Ними цікавились тільки спеціалісти-фахівці та прогресивно настроєні інтелігенти. В умовах буржуазного ладу цьому спілкуванню значною мірою заважала відмінність мов.

Якісно новий етап в історії культурних зв'язків українського народу з іншими народами Європи розпочався після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Комуністичні партії зарубіжних країн, керуючись великим вченням марксизму-ленінізму і твердо стоячи на ґрунті пролетарського інтернаціоналізму, робили все можливе, щоб ознайомити свої народи з культурою першої в історії людства багатонаціональної робітничо-селянської держави. В міру здійснення і поглиблення соціалістичної перебудови народного господарства та культурної революції в Радянському Союзі посилювався вплив СРСР на капіталістичні країни. В цей період значно розширилися інтернаціональні зв'язки між трудящими СРСР та капіталістичних країн, зросла кількість робітничих делегацій, які приїжджали до Країни Рад, щоб ознайомитися з життям радянських людей. Починаючи з 1925 р., СРСР, в тому числі й Україну, відвідали десятки робітничих делегацій з Англії, Франції, Німеччини, Чехословаччини, Бельгії, Швеції, Болгарії, Норвегії, Данії та інших країн. Повернувшись на батьківщину, вони правдиво розповідали про будівництво соціалізму в Радянському Союзі, викривали брехню й наклепи буржуазної пропаганди.

Відома німецька письменниця Анна Зегерс писала: «Вперше я була в Радянському Союзі на Харківському конгресі (мається на увазі Міжнародна конференція революційних письменників у Харкові в 1930 р.— І. К.). Там я на власні очі побачила те, про що раніше тільки читала,— а це зовсім не те, що книжки, навіть такі, як «Цемент» та багато інших... Було таке почуття, немов ось це — живий герой «Цементу», та сама людина, яку я бачила в тому або іншому фільмі. Ще на мене величезне враження справила поїздка на Україну. Я побувала на Дніпрі, де будувалась велика електростанція Дніпрогес, яку потім, перед приходом німецьких військ, росіяни самі підірвали, щоб не потрапила до рук фашистів, а потім знову відбудували; там я побачила таке, що надзвичайно мене схвилювало, та не лише мене одну, але й усіх, хто

² В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 444.

був зі мною в поїзді: змагання між двома бригадами. Кожний берег заповнював цементом дерев'яну опалубку, щоб закріпити схил. І вночі, в темряві, з'являлися світлові цифри. Було видно, який берег перемагав у цьому змаганні. Крім того, я була здивована, коли мені показали вже перекладену українською мовою мою книжку «Повстання рибалок». Мені її подарували комсомольці, я була дуже схвильована і рада»³.

Радянський письменник і митець, журналіст і спортсмен, їдучи за кордон, репрезентували там не тільки свою професію, але й, передусім, новий соціалістичний світ. Кожний радянський кінофільм, який демонструвався за кордоном, привертав увагу багатьох тисяч людей. Вони хотіли знати правду про першу в світі робітничо-селянську державу. «Я гадаю, все моє покоління... бачило такі фільми, як, наприклад, «Броненосець «Потьомкін», чи «Нащадок Чингісхана», «Путівка в життя». Ці книги й фільми справили на мене величезне враження. Нічого подібного я ніколи не бачила і не чула» — писала А. Зегерс⁴.

Під час демонстрації українських фільмів у Німеччині газета «Берлінер тагесблатт» писала: «Європа несподівано відкриває нову країну кіно — Україну, що характеризується дуже високою кінематографією»⁵. А в одному з номерів органу Комуністичної партії Німеччини — газеті «Роте Фане» була надрукована велика стаття про роботу Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) та розвиток української кінематографії.

Справжнього розквіту культурні зв'язки українського народу з німецьким, угорським, румунським народами набули після розгрому німецького фашизму в другій світовій війні і створення співдружності соціалістичних країн. Соціалізм породив якісно нові, невідомі досі відносини між народами соціалістичних держав. На зміну політичній ізольованості й національному егоїзмові, що панували за часів капіталізму, прийшли братерська дружба, довір'я, взаємна допомога. В основу широкого культурного співробітництва між країнами соціалістичної співдружності була покладена ідея В. І. Леніна про те, що «не «національна культура» написана на нашому прапорі, а *інтернаціональна* (міжнародна), яка зливає всі нації у найвищій соціалістичній єдності»⁶.

Після утворення першої на німецькій землі робітничо-селянської держави — Німецької Демократичної Республіки — були відкриті шляхи для найтіснішого культурного єднання між українським і німецьким народами. Продовжуючи традиції прогресивних сил минулих століть, трудящі НДР щедро черпають надбання з багатой скарбниці слов'янських культур, в тому числі й української.

Ще в другій половині XVIII ст. відомий німецький філософ і письменник Йоган-Готфрід Гердер, ідеолог відомої в Німеччині літературно-суспільної течії «Буря і натиск», пророкуючи Україні блискуче майбутнє, писав: «Україна стане новою Грецією; чудове небо над головою цього народу, його весела вдача, музикальність, родючість його земель і т. д., — все це коли-небудь прокинеться»⁷.

Справжнє знайомство німецького народу з матеріальними багатствами і духовними надбаннями України розпочалося після розгрому

³ «Иностранная литература», 1970, № 11, стор. 205.

⁴ Там же.

⁵ «Комуніст», 25 грудня 1927 р.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 485—486.

⁷ Е. И. Дружинина. Значение русско-немецких научных связей для хозяйственного развития Южной Украины в конце XVIII в.— Международные связи России в XVII—XVIII вв., М., 1966, стор. 220.

фашизму в другій світовій війні і створення співдружності соціалістичних країн.

Вірний друг Країни Рад, німецький революційний поет Еріх Вайнерт, який у Радянському Союзі знайшов свою другу батьківщину, багато робив для зміцнення зв'язків між радянським і німецьким народами. В грізні роки другої світової війни, в окопах Сталінграда, Вайнерт вів велику пропагандистську роботу серед гітлерівських солдатів. Як згадує Є. Долматовський, «над окопами ворога гриміла крута і колюча віршована мова Еріха Вайнерта. Я ніколи не чув драматичнішого звучання поезії, ніж у ті ночі»⁸.

Еріх Вайнерт був великим шанувальником радянської культури високо цінував сучасних радянських поетів і великих класиків минулого. Німецький пролетарський поет вважав надзвичайно важливим зробити для німецького народу доступним чисте, багате джерело культури народів Радянського Союзу. «Невідкладне завдання прогресивних німецьких видавців, літераторів та перекладачів,— говорив він у своїй доповіді перед трудящими Берліна в 1946 р.,— забезпечити широкий доступ в Німеччину класичної і сучасної літератури народів Радянського Союзу». Вже тяжко хворий, Е. Вайнерт багато працював над перекладом і виданням у Німецькій Демократичній Республіці творів наших поетів, зокрема Великого Кобзаря⁹. В 1951 р. в перекладах Е. Вайнерта були опубліковані твори Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка¹⁰.

Того ж року в Москві вийшла найповніша збірка німецьких перекладів Т. Г. Шевченка за редакцією Альфреда Курелли¹¹. Відомий німецький письменник і промадський діяч соціалістичної культури НДР Альфред Курелла — автор оригінальних праць про Т. Г. Шевченка, один з організаторів і учасників шевченківських наукових конференцій і ювілейних торжеств в НДР. «Тарас Шевченко не має собі рівних у світовій літературі,— говорив він, відкриваючи засідання Німецької Академії мистецтв у Берліні, присвячене 100-річчю з дня смерті Кобзаря.— Жодна країна не висунула такого поета, поета народного в істинному розумінні цього слова, поета, який так повно, так правдиво і так безпосередньо передав настрої та думки широких мас поневоленого народу»¹².

У 1964 р. вчені й письменники НДР брали участь у міжнародному форумі, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка¹³.

Добре відомі німецькому читачеві твори І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших класиків української літератури. В НДР перекладаються і публікуються твори М. Рильського, В. Василевської, О. Бойченка, О. Гаврилюка, М. Трублаїні, В. Некрасова, С. Журавича та багатьох інших письменників Радянської України¹⁴. У видавництві м. Веймара, наприклад, вийшли німецькою мовою «Прапорonoсці» та інші твори О. Гончара, «Переяславська Рада» і «Помилка Оно-

⁸ О. А. Ми ро но в. В гостях у друзей.— Чтобы зеленели березы Третьего парка, Харьков, 1969, стор. 166.

⁹ Там же, стор. 167, 168.

¹⁰ Taras Schewtschenko. Die Heidamaken und andere Dichtungen. Aus dem ukrainischen von Erich Weinert. Verlag Volk und Welt. Berlin. 1951; Iwan Franko. Ich seh ohne Grenzen die Felder liegen. Aus dem ukrainischen von Erich Weinert. Verlag Kultur und Fortschritt, Berlin, 1951.

¹¹ Taras Schewtschenko. Der Kobsar. I. und II. Band, Moskau. 1951.

¹² «Neues Deutschland», 1 квітня 1961 р.

¹³ «Neues Deutschland», 10 березня 1964; «Літературна Україна», 19 березня 1963 р.; «Радянська Україна», 6 жовтня 1964 р.

¹⁴ «Літературна Україна», 9 жовтня 1964 р.

ре де Бальзака» Н. Рибак. Романи М. Стельмаха «Велика рідня», «Кров людська — не водиця» та інші перекладалися в НДР кілька разів.

Активним дослідником і популяризатором української літератури є Карл Рунге — доцент Грайфсвальдського університету, редактор і видавець найповнішої німецької антології українського оповідання, де вміщені твори Шевченка, Франка, Коцюбинського, Стефаника, Кобилянської, Федьковича, Мартовича, Черемшини, Марка Вовчка, Васильченка, Тесленка, Грінченка, Первомайського, Галана, Козланюка, Збанацького, Донченка, Стельмаха, Ткача, Яновського, Вільде, Загребельного, Гончара¹⁵.

В дослідженні та популяризації української культури, і зокрема літератури, чималий доробок групи берлінських славістів, згуртованих свого часу лауреатом Національної премії НДР академіком Едуардом Вінтером — автором численних праць з історії Центральної та Східної Європи та їх літератур, зокрема творчості українського філософа Г. Сковороди та І. Франка.

В галузі українського літературознавства особливо плідно працює доктор Петер Кірхнер. Його дослідження, рецензії і популяризаторські статті відзначаються свіжістю думки, науковою об'єктивністю і сумлінністю в опрацюванні матеріалу¹⁶. Так, у 1967 р. він опублікував велику літературно-критичну розвідку про українську поезію. В статті «Поетичний Дніпро — глибокий і рівний» Кірхнер зробив огляд української радянської поезії останніх десятиріч, простеживши в ній деякі характерні тенденції і новаторські відкриття. Йому належать також цікаві літературно-критичні розвідки про Ломоносова, а також про досягнення української прози («Література світового значення»), статті «Нові аспекти франкознавства», «Звіт з наукової конференції з нагоди 100-річчя з дня смерті карпато-українського будителя Олександра Духновича», «Студенти з Лівобережної України в німецьких університетах у другій половині XVIII століття». Завдяки Кірхнерові німецька громадськість ознайомилася з матеріалами V з'їзду письменників України, який, на його думку, «слід оцінити як одну з найвидатніших культурно-політичних подій останнього часу на Україні»¹⁷.

Петер Кірхнер опрацював і переклав німецькою мовою працю В. О. Голобуцького «Історія українських козаків» і спільно з Еберхардом Рейснером — автором статей про світове значення драматургії Лесі Українки — написав «Малу історію української літератури». Обидва німецькі літературознавці читають лекції в Берлінському університеті про українську літературу¹⁸.

З кожним роком в НДР ширшає коло перекладачів української прози і поезії. Так, подружжя Трауте і Гюнтер Штайн переклали твори Ю. Шовкопляса «Людина живе двічі» і С. Голованівського «Тополя на тому березі»; Лариса Робіне — «Правду і кривду» М. Стельмаха. Десятки кращих творів О. Гончара, М. Стельмаха, Ю. Збанацького, В. Собка переклали німецькою мовою Е. Заловський, О. Бельц, К. Зегер, М. Буш, К. Рунге, А. Вагнер, Й. Ельперін, Н. Дрекслер, М. Лянге-Вайнерт та ін.

Менше відома німецькому читачеві українська поезія. Проте останнім часом сталися певні зрушення. Зокрема, підготовлено до друку першу збірку поезій Миколи Бажана.

¹⁵ Ukrainische Erzähler. Verlag Neues Leben, Berlin, 1963.

¹⁶ Українська література в критиці НДР, Львів, 1969, стор. 10.

¹⁷ «Наше слово», 31 травня 1970 р.

¹⁸ «Наше слово», 14 червня 1970 р.

У формуванні сучасного прогресивного театру в НДР визначну роль відіграють п'єси українських драматургів: «Майстри часу» І. Кочерги, «Загибель ескадри», «Макар Діброва», «Платон Кречет» і «Калиновий гай» О. Корнійчука. В п'єсі «Прага залишається моєю» Ю. Буряківського в ролі Фучіка виступав Ернст Буш — відомий виконавець антифашистських революційних пісень¹⁹. З приводу постановки п'єси М. Зарудного «Веселка» театральний критик В. Пфеллінг писав, що вона є «взірцем сучасної радянської драматургії»²⁰.

З успіхом демонструються в НДР фільми українських кіностудій, серед них — «Богдан Хмельницький», «Тарас Шевченко», «Щорс», «Павло Корчагін», «Педагогічна поема», «Мати» і багато ін.²¹

У 1963 р. в Німецькій Демократичній Республіці було проведено Тиждень творчості видатного українського кіномитця О. Довженка. В берлінському кінотеатрі «Камера» демонструвались кращі його твори — «Земля», «Арсенал», «Щорс», «Мічурін», а також ранні кінострічки — «Сумка дипкур'єра», «Звенигора», «Іван». «Довженко — один з найоригінальніших і пайсвоєрідніших майстрів екрану, — писала газета «Берлінер цайтунг». — Його ім'я називають поряд з іменами Ейзенштейна і Пудовкіна. Це ті три титани, які надали світового значення радянському кінематографу»²².

Останнім часом почали налагоджуватися зв'язки між українськими радянськими істориками та спеціалістами в галузі історичної науки в НДР. Першою спільною працею істориків України і НДР є збірник матеріалів конференції, яка проходила в Берліні, і була присвячена викриттю загарбницької політики німецького імперіалізму щодо України²³.

Велику роль у зміцненні культурного співробітництва Української РСР та НДР відіграє книгообмін. Щороку в жовтні у десяти великих містах Радянського Союзу, в тому числі й у Києві, проводиться «Декада книг НДР». У 1971 р. виставка-продаж німецьких книжок була представлена творами 600—800 назв²⁴.

Активно сприяє зміцненню дружніх зв'язків між Радянською Україною та Німецькою Демократичною Республікою Українське відділення Радянського товариства дружби з НДР, очолюване академіком АН УРСР І. К. Білодідом. Воно встановило тісні контакти з Товариством німецько-радянської дружби в НДР²⁵. Важливу роль у взаємному пізнанні духовної культури обох народів відіграє радіо і телебачення.

Є ще цілий ряд потенціальних можливостей для активізації і поглиблення співробітництва в галузі духовної культури між УРСР і НДР. Так, наприклад, ще трапляється, що німецькі автори роблять «переклад з перекладу», тобто не з українського оригіналу, а з російського видання. Одна з причин цього — відсутність великого, сучасного німецько-українського словника. Необхідність якнайшвидшого створення його давно назріла.

¹⁹ «Сучасне і майбутнє», 1952, № 10, стор. 49; «Літературна Україна», 9 жовтня 1964 р.; «Радянська культура», 4 жовтня 1959 р.

²⁰ «Всесвіт», 1959, № 10, стор. 138; 1962, № 1, стор. 60.

²¹ «Радянська Україна», 8 жовтня 1964 р.

²² «Мистецтво», 1963, № 3, стор. 23.

²³ Zur Ukraine-Politik des deutschen Imperialismus. Protokoll einer Arbeitstagung am 23.9.1967 in Berlin. Wissenschaftliche Redaktion: Dr. Claus Reimer, Jena, 1963.

²⁴ «ГДР», 1971, № 9, стор. 24.

²⁵ І. К. Bilodid. Zur Tätigkeit der Ukrainischen Sektion der Gesellschaft für Sowjetisch-Deutsche Freundschaft. — Deutschland — Sowjetunion. Aus fünf Jahrzehnten kultureller Zusammenarbeit. Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, 1966, стор. 54—63.

Звичайно, виданий у 1967 р. в НДР словник-довідник «Література народів Радянського Союзу»²⁶ сприятиме поширенню української літератури в братній країні, проте його бажано було б доповнити довідками про таких українських письменників, як Є. Гребінка, Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, П. Грабовський, В. Стефаник, О. Кобилянська, О. Вишня, П. Панч, І. Ле, М. Куліш, І. Микитенко та ін.

Українським видавництвам слід випускати німецькою мовою кращі твори української класики та сучасних майстрів слова. Дуже корисно було б, у порядку обміну між університетами, надіслати українських фахівців до НДР для організації вивчення української мови групами студентів, а в українських вузах для німецької молоді влаштувати стажування з української мови.

Українським та німецьким історикам і літературознавцям конче необхідно взятися спільно за ґрунтовне дослідження таких цікавих і важливих тем, як виступ В. І. Леніна в Лейпцігу перед українцями-емігрантами напередодні першої світової війни, перебування О. П. Довженка в Німеччині у 1923 та 1930 рр., діяльність відомого українського революціонера П. Ю. Дятлова в Німеччині у 1922—1924 рр., відвідання Німеччини О. Вишнею, І. Микитенком та іншими діячами української культури. Ці заходи сприятимуть зміцненню духовного єднання українського та німецького народів.

Коріння духовних взаємин між українським і угорським народами сягає в глибоку давнину. Першу зустріч угорців з народами Київської Русі згадує «Повість временних літ», так само, як і перший угорський літописець XIII століття Анонімус²⁷.

В наступні століття, крім династичних, дипломатичних і військових зв'язків, між обома народами починають розвиватися і поглиблюватися культурні взаємини. В середині XIX ст. з'явилися перші переклади творів української літератури угорською мовою. Збагаченню духовного спілкування українського й угорського народів значною мірою прислужилася діяльність І. Я. Франка, який познайомив громадськість Угорщини з історією літературного процесу на Україні, а в останні роки свого життя займався перекладами творів угорських авторів українською мовою.

Той факт, що частина українського населення разом з угорцями свого часу входила до Австро-Угорської монархії, звичайно, певним чином позначився на культурних зв'язках між обома народами. Характерним явищем, наприклад, було видання в Угорщині у 1837 р. Маркіяном Шашкевичем та іншими членами руської трійки альманаха «Русалка Дністровая». В кінці минулого століття відбулося знайомство угорців з творами Т. Г. Шевченка, а приблизно в цей же час популяризатором угорської поезії в Росії був відомий український поет Павло Грабовський.

Якісно новий етап у взаєминах між українським та угорським народами почався після другої світової війни, коли Угорщина стала на соціалістичний шлях розвитку. Видавництва Угорської Народної Республіки за період з 1945 по 1968 рр. випустили в перекладах угорською мовою 50 творів української художньої літератури, а на Україні протягом 1959—1968 рр. було видано близько 30 книг угорських авторів загальним тиражем 847,4 тис. примірників. Трилогія О. Гончара «Прапороносці» у 1950—1955 рр. витримала в Угорщині чотири ви-

²⁶ Literaturen der Völker der Sowjetunion. Herausgeber Prof. Dr. Harri Jünger. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1967.

²⁷ Дьєрдь Радо. Угорсько-українські літературні зв'язки. — Міцніє братня співдружність, К., 1970, стор. 86.

дання. Угорською мовою були перекладені чотири романи М. Стельмаха — «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль», «Правда і кривда».

Бурхливо розвиваються культурні зв'язки Радянської України з народною Угорщиною в галузі мистецтва, освіти, кіно, театру, радіо, телебачення, науково-технічне співробітництво²⁸.

Зміцненню і поглибленню цього процесу значною мірою сприяє діяльність Українського відділення Товариства радянсько-угорської дружби: поїздки делегацій і спеціалізованих туристських груп, взаємний обмін діячами науки і культури, організація виставок, концертів, вечорів, лекцій, Днів і Декад культури, листування, обмін інформаційними матеріалами тощо²⁹.

Особливо активним є процес культурного взаємозбагачення між двома братніми народами в Закарпатській області України, де проживає певна кількість населення угорської національності, а багато місцевих українців досконало володіє угорською мовою. Ці фактори, надзвичайно сприятливі для розширення культурних взаємозв'язків між українським та угорським народами, використовуються, на нашу думку, ще недостатньо.

Давні традиції культурних взаємин існують і між Україною та Румунією. В українсько-румунських культурних зв'язках певну роль відіграє й те, що на території Румунії живе чимало українців.

В галузі україністики в Румунії найбільше зроблено у вивченні українських говірок, які привертали увагу дослідників ще в минулому столітті. Так, І. Верхратський, І. Зіменський, І. Панькевич написали спеціальні наукові розвідки про деякі діалектні явища окремих закарпатських, гуцульських та буковинських говірок в Румунії. З румунських дослідників-мовознавців перші спроби дослідження українських говірок зробив ще в 1936—1937 рр. Е. Петрович, зібравши значний матеріал в селах Нісіпіш, Кунунське, Егріште та Садеу, де проживали гуцули. Першою значною працею про українські говірки в Румунії була монографія славіста Клужського університету І. Петруца, яка вийшла у 1957 р. в Бухаресті під назвою «Фонетика гуцульського говору долини Сучави».

За останнє десятиріччя коло мовознавців Румунії, яких цікавлять проблеми україністики, помітно розширилося. Так, в Інституті мовознавства СРР у відділі славистики працюють три наукові співробітники — І. Робчук, К. Регуш, А. Регуш, які з 1962 р. систематично збирають і записують українські говірки на території Румунії. Магнітофонні записи зберігаються у фонограмному архіві Інституту. На підставі цих записів та інших матеріалів було опубліковано цілий ряд цікавих статей, серед яких, наприклад, і така праця, як «Нарис фонологічних систем українських говірок в Румунії», надрукована в «Рев'ю румен де ленгуістик» (Бухарест, 1965, № 6). В ній охарактеризовані найважливіші фонологічні риси українських говірок в Румунії.

Збирання діалектних і фольклорних матеріалів в українських селах на території Румунії провадиться також колективом українського відділення Інституту іноземних мов та літератури при Бухарестському університеті.

Такий інтерес до українських говірок на території Румунії пояснюється, насамперед, тим, що протягом тривалого часу вони розвивали-

²⁸ Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1971, стор. 127—146.

²⁹ К. Ф. Москалець. Радянсько-угорській дружбі квітнути і розвиватись.— Міцніє братня співдружність, стор. 9—12.

ся ізольовано від загальнонародної української мови і зберегли риси, властиві різним стадіям еволюції мовних явищ. Дослідження цих рис може дати багато цінного матеріалу для історичної граматики української мови.

Значну увагу румунські україністи приділяють проблемі мовних контактів двох наших народів. Серед таких праць можна назвати «Вплив румунської мови на українську» Е. Вrabіє («Романославика», Бухарест, XIV, 1967), «Румунсько-українські фонетичні інтерференції» І. Робчука («Студії до славістики», Бухарест, 1969). Про деякі лексичні елементи в українській мові писали К. Регуш, Д. Мазілу та ін.

Поряд з окремими роботами і статтями в Румунії опубліковано дві дуже цінні лексикографічні праці — «Румунсько-український словник» та «Українсько-румунський словник» — корисні посібники для учнів середніх шкіл, викладачів української мови, перекладачів.

Педагогічним видавництвом СРР випущено в світ ряд підручників з української мови. Так, студентам відділення україністики при Бухарестському університеті дуже прислужився «Курс історичної граматики української мови» М. Павлюка (1964 р.). В розділі про українську діалектологію автор вказує й на належність всіх українських говірок на території Румунії до говіркових груп, а самих цих груп — до українських наріч. В початкових та середніх школах Румунії викладається українська мова. Авторами підручників для шкіл є працівники румунських університетів М. Павлюк, Г. Яцентюк, М. Ласло, І. Рибущапка³⁰.

Історія становлення і розвитку співдружності соціалістичних країн є одночасно історією безперервного вдосконалення форм і методів їх співробітництва, так би мовити, соціалістичною інтеграцією в галузі духовного життя народів. Набутий більш як за чверть століття досвід культурних взаємин між соціалістичними країнами дає змогу глибше зрозуміти важливість співробітництва в галузі духовного життя, вживати необхідних заходів для розширення і поглиблення цього співробітництва з метою збагачення національних культур, зміцнення світової соціалістичної системи.

³⁰ «Наше слово», 14 червня 1970 р.

III ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД — ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

І. А. ГРОМОВА

Виникнення української радянської державності, її становлення і розвиток нерозривно пов'язані з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, послідовним здійсненням більшовицькою партією ленінської програми з національного питання. Визначне місце в історії радянського будівництва на Україні займає III Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який відбувся 6—10 березня 1919 р. в Харкові. Значення цього з'їзду полягає, насамперед, у тому, що він, прийнявши першу Конституцію Української РСР, поклав початок новому важливому етапові героїчної боротьби трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та воєнної інтервенції, за утвердження і зміцнення органів Радянської влади на всій території України.

Аспекти роботи з'їзду і деякі його рішення висвітлювалися в монографіях радянських істориків¹, а також у ряді колективних досліджень з історії громадянської війни та воєнної інтервенції на Україні². Однак роботі з'їзду в цілому ще не присвячено жодного спеціального дослідження.

Скликанню III Всеукраїнського з'їзду Рад передувала велика підготовча робота, яка проходила в умовах громадянської війни та воєнної інтервенції. Обстановка ускладнювалась тим, що в результаті австро-німецької окупації органи Радянської влади на Україні тривалий час не діяли. Їх відновлення в республіці було першочерговим і невідкладним завданням. Цим питанням і почав займатися Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, створений 28 листопада 1918 р. за ініціативою ЦК РКП(б).

Вже на своєму першому офіційному засіданні, яке відбулося 28 листопада 1918 р. в Курську*, він обговорив ряд важливих питань державного будівництва і затвердив «Тимчасове положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях»³. У цьому Положенні підкреслювалось, що основною метою повстанського руху трудових мас України є відновлення органів Радянської влади на засадах, встановлених Конституцією РСФРР. Але з огляду на конкретні умови, що склалися тоді на Україні, і через неможливість цілковитого додержання конституційних вимог, у «Тимчасовому положенні» вказувалось, що спочатку «на місцях негайно організуються невеликі рухомі військово-революційні комітети, а в селах — комітети бідноти. Вся влада на місцях знаходиться в їх руках». 17 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України розробив і опублікував «Тимчасове положення про утворення волосних і сільських комітетів бідноти»⁴.

На основі цих положень наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. проводилася вся організаційно-політична робота, спрямована на відновлення органів революційної влади і створення нового державного апарату в містах і селах республіки, що звільнялися від петлюрівських військ та інтервентів.

Комуністична партія і Радянський уряд вважали як військово-революційні комітети, так і комітети бідноти надзвичайними і тимчасовими органами влади. В міру віддалення фронтів і наведення належного порядку на звільненій від ворога території ревкоми і комбіді, виконавши свої основні функції, поступово замінювалися постійними органами влади — Радами робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Зміст і характер цієї роботи визначався «Тимчасовим положенням про організацію місцевих органів Радянської влади і про по-

¹ Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), М., 1966; І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні, Харків, 1957; Б. М. Бабій. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917—1920 рр., К., 1956; П. К. Стоян. Перша Конституція Української РСР.— «Наукові записки Інституту історії Академії наук УРСР», т. 5, 1953; А. П. Таранов. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки, К., 1957; Л. М. Стрельцов. Конституція Української РСР 1919 року, Одеса, 1962.

² Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. II, К., 1967; Історія держави і права Української РСР. 1917—1936 рр., т. I, К., 1967; Історія національно-державного будівництва в СРСР. 1917—1936 гг., М., 1968; Історія Української РСР, т. II, К., 1967; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971.

* В деяких працях місцем першого засідання уряду невірно названо м. Суджа.

³ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 1, од. зб. 13, арк. 7 зв.

⁴ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). Збірник документів і матеріалів, К., 1962, стор 45, 52—55.

рядок управління», яке було затверджене Раднаркомом УСРР 5 лютого 1919 р.⁵

Робітничо-селянський уряд України в Маніфесті від 29 листопада 1918 р., підкреслюючи свої тимчасові, надзвичайні повноваження, всенародно заявив, що, «впоравшись з контрреволюцією і відновивши Радянську владу на місцях, він скличе Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, якому і передасть всю повноту влади в країні»⁶.

Вірний даній обіцянці, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 10 січня 1919 р. прийняв рішення підготувати скликання III Всеукраїнського з'їзду Рад на час, коли буде завершено визволення Лівобережної України⁷, а в Декларації від 25 січня 1919 р. вже було встановлено дату скликання з'їзду Рад — 1 березня 1919 р.⁸ Через два тижні після цього — 10 лютого 1919 р. — Раднарком УСРР затвердив Положення про вибори на III Всеукраїнський з'їзд Рад⁹, опублікувавши його в пресі¹⁰.

«Рада Народних Комісарів України, — говорилося в Положенні, — зважаючи на важкі й складні завдання, покладені на Радянську владу в момент її відновлення, визнала за необхідне скликати Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, не чекаючи остаточного очищення території республіки від ворожих контрреволюційних банд... З'їзд усіх Рад України, як найвища влада республіки, повинен складатися лише з представників міської та сільської бідноти»¹¹.

Положенням визначалися норми представництва і порядок обрання делегатів на з'їзд. Кожна волосна Рада мала обрати одного делегата. Міські Ради, фабрично-заводські й рудничі селища — одного делегата від 10 тис. жителів, військові з'єднання Червоної Армії — одного делегата від кожного полку чи окремої частини. Право обирати і бути обраним на з'їзд надавалося всім громадянам, які досягли 18-річного віку і добували засоби до життя суспільнокорисною працею, а також особам, які зайняті в домашньому господарстві й забезпечують повнолітнім членам сім'ї можливість продуктивної праці¹².

Для підготовки III Всеукраїнського з'їзду Рад і організації виборів делегатів на з'їзд Раднарком України 12 лютого 1919 р. утворив Центральну виборчу комісію в складі голови Ф. А. Сергєєва (Артема), та членів — К. Є. Ворошилова, С. Н. Власенка, П. Л. Ровнера, Р. Б. Фарбмана. Відповідні виборчі комісії були створені також при губернських і повітових ревкомах та виконкомах Рад¹³.

З метою кращої підготовки з'їзду Раднарком УСРР 21 лютого прийняв рішення перенести відкриття його на 5 березня 1919 р.¹⁴

⁵ ЦДАЖР УСРР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 15, арк. 62; 29 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України було перейменовано в Раду Народних Комісарів УСРР і розширено її склад.

⁶ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, стор. 41.

⁷ ЦДАЖР УСРР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 13, арк. 31.

⁸ Радянське будівництво на Україні, стор. 62.

⁹ ЦДАЖР УСРР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 15, арк. 79.

¹⁰ «Известия Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 13 лютого 1919 р.; «Вестник НКВД УССР», № 1, 23 лютого 1919 р., стор. 8.

¹¹ «Вестник НКВД УССР», № 1, 23 лютого 1919 р., стор. 8.

¹² Там же, стор. 8—9.

¹³ ЦДАЖР УСРР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 15, арк. 84 зв.; ф. 5, оп. 1, од. зб. 53, арк. 27, 28; «Известия Полтавского Совета рабочих депутатов», 5 березня 1919 р.

¹⁴ ЦДАЖР УСРР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 15, арк. 141 зв.; «Правда», 2 березня 1919 р.

З третьої декади лютого розпочався найвідповідальніший період підготовки до III Всеукраїнського з'їзду Рад. Ця робота проходила під безпосереднім керівництвом ЦК КП(б)У і місцевих більшовицьких партійних організацій.

Переважна більшість делегатів була обрана на волосних з'їздах Рад і пленумах міських Рад. Так, за даними 1666 анкет делегатів з'їзду підраховано, що волосні Ради обрали на з'їзд 1053 делегати, міські — 330, повітові й губернські — 283¹⁵.

Більшовицьким організаціям довелося докласти немало зусиль для подолання опору лівих есерів (борьбистів) та інших дрібнобуржуазних партій, які намагалися протягти своїх представників. У ряді місць боротьба з лівоесерівськими агітаторами була особливо гострою і запеклою. Про це повідомляли в своїх інформаціях інструктори НКВС УСРР, які брали участь у проведенні волосних з'їздів Рад. Докладну інформацію з цього питання було надіслано, зокрема, з Мглинського повіту Чернігівської губернії. Антирадянській агітації лівих есерів давалася рішуча відсіч¹⁶. У багатьох повітах України делегатами були обрані переважно представники більшовицької партії¹⁷.

На багатьох з'їздах Рад делегати одержували накази від своїх виборців. З'їзд Рад Риківської волості Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії наказав своєму делегатові «захищати інтереси пролетаріату і трудового селянства; відстоювати закон про соціалізацію землі і націоналізацію промисловості; вимагати ведення рішучої боротьби з контрреволюцією». З'їзд селянських депутатів Петрівської волості Гадяцького повіту Полтавської губернії у своєму наказі записав, щоб обраний ними делегат «в усіх відношеннях підтримував лише прагнення партії більшовиків і ні в якому разі не пішов би за іншими...»¹⁸

В складних умовах боротьби з буржуазно-націоналістичними партіями проходили також вибори делегатів на пленумах міських Рад робітничих депутатів. Про зміст і характер цієї боротьби нерідко сповіщалося на сторінках періодичної преси того часу¹⁹.

Київській міській Раді за нормами представництва належало обрати 100 делегатів. Після палких дискусій було прийнято пропозицію фракції більшовиків, внесену М. М. Майоровим (Біберманом), — послати на з'їзд 80 комуністів, 10 українських есерів (боротьбистів), 6 представників від Комуністичного Бунду, 3 — від Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, 1 — від українських соціал-демократів незалежників. Персональний склад обраних делегатів було затверджено Київською Радою робітничих депутатів 22 лютого 1919 р.²⁰, а 25—27 лютого 1919 р. в Києві відбувся губернський з'їзд Рад, який прийняв рішення, щоб усі його учасники стали делегатами Всеукраїнського з'їзду Рад²¹.

¹⁵ III Всеукраїнський з'їзд Рад. Стенографічний звіт, Харків, 1932, стор. 248.

¹⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 5, оп. 1, од. зб. 17, арк. 32.

¹⁷ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 183, арк. 7; ЦДАЖР УСРР, ф. 5, оп. 1, од. зб. 17, арк. 9, 25 зв., 31; «Известия Полтавского Совета рабочих депутатов», 26 лютого 1919 р.; Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917—1919 гг.). Сборник документов и материалов, Чернигов, 1957, стор. 293.

¹⁸ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, стор. 352, 400; ЦДАЖР, ф. 5, оп. 1, од. зб. 17, арк. 31 зв.; «Голос коммуниста», 27 лютого 1919 р.

¹⁹ «Известия Полтавского Совета рабочих депутатов», 25 лютого 1919 р.; «Голос коммуниста», 27 лютого 1919 р.; «Известия Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Лубен», 23 лютого 1919 р.

²⁰ «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 20, 23 лютого 1919 р.

²¹ Київський обласний державний архів, ф. Р-111, оп. 1, од. зб. 1, арк. 127; «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 28 лютого 1919 р.

Меншовики та представники інших угодовських партій зазнали повної поразки й на пленарному засіданні Харківської Ради робітничих депутатів 3 березня 1919 р. Від імені фракції комуністів Я. Б. Гамарник заявив, що «меншовики нічому не навчилися за революцію, вони не розуміють історичного моменту і навіть не усвідомлюють того, що доживають останні дні». Далі оратор зазначив, що від деяких дрібнобуржуазних партій у Харківській Раді залишилося тільки по одному чоловіку, які втратили підтримку мас і нікого не представляють²².

Особливо велику роль у визначенні чергових завдань радянського військового, господарського і культурного будівництва республіки відіграв III з'їзд КП(б) України, який відбувся в Харкові з 1 по 6 березня 1919 р. У своїх резолюціях він підкреслив необхідність всебічного вивчення і використання досвіду соціалістичного будівництва братньої Радянської Росії, рекомендував в основу Конституції УСРР покласти Конституцію РСФРР, «допускаючи її зміни в залежності від місцевих умов»²³.

У день заключного засідання III з'їзду КП(б)У (6 березня 1919 р.) відкрився III Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який працював до 10 березня. В його роботі взяло участь 1719 делегатів з ухвальним голосом і 68 делегатів — з дорадчим. На з'їзд прибуло від Харківської губернії 375 делегатів, Катеринославської — 326, Полтавської — 311, Чернігівської — 237, Київської — 197, Херсонської — 118, Таврійської — 18, Волинської — 3, від діючих частин Червоної Армії — 134. Невелика кількість делегатів від Волинської і Таврійської губерній і відсутність їх від Подільської пояснюється тим, що ця територія на той час була ще окупована, і радянські війська вели бої за її визволення²⁴.

Склад делегатів за їх партійною належністю характеризувався такими даними: комуністів і співчуваючих їм — 1435 (80,03%), українських есерів (боротьбистів) — 150, лівих есерів — 100. Решта делегатів були представниками Комуністичного Бунду, анархістів, меншовиків-інтернаціоналістів, есерів-максималістів, Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, Єврейської комуністичної партії — по-лей-ціон, українських соціал-демократів, українських соціал-демократів незалежників, а також безпартійними, а партійну належність певної частини не було визначено. Таким чином, на III Всеукраїнському з'їзді Рад була міцна і стійка більшість делегатів-більшовиків та їх прихильників. В основному це були робітники й селяни-бідняки²⁵.

На з'їзд прибули кращі представники трудового народу. Значна частина делегатів пройшла сувору школу класової боротьби. Як свідчать 1666 делегатських анкет, 1170 чоловік були підпільниками під час австро-німецької окупації, 1552 мали певний досвід революційної роботи серед мас, 1354 — працювали в місцевих радянських органах²⁶.

На початку роботи III Всеукраїнського з'їзду Рад було заслухано ряд привітань, у тому числі й від I Конгресу Комінтерну, ЦК КП(б)У, Реввійськради Червоної Армії України, від Рад робітничих депутатів Харкова, Києва, Катеринослава та ін. З словами братнього привіту звернулися до з'їзду представники Радянської Латвії та Естляндської Радянської Республіки (Естонії).

²² «Известия Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 4 березня 1919 р.

²³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918—1956, К., 1958, стор. 33.

²⁴ III Всеукраїнський з'їзд Рад, стор. 223—224.

²⁵ Там же, стор. 227—229, 231.

²⁶ Там же, стор. 230; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, од. зб. 8, арк. 95.

Після привітальних промов делегати приступили до формування робочих органів з'їзду. За пропозицією М. О. Скрипника, який виступив від фракції комуністів, президію було обрано в складі 15 чол., серед них члени Тимчасового робітничо-селянського уряду України К. Є. Ворошилов, В. П. Затонський, Е. І. Квірінг, голови губернських виконкомів: Харківського — П. А. Кін, Київського — А. С. Бубнов, Катеринославського — В. К. Аверін, член Київського губвиконкому — А. В. Іванов та ін.* Почесним головою з'їзду було обрано В. І. Леніна.

Уже при обговоренні регламенту фракція лівих есерів (100 чол.) зробила спробу ускладнити роботу. Регламент надавав можливість широкого обговорення всіх питань порядку денного, а постанови передбачалося приймати, як правило, відкритим голосуванням. Таємне або поіменне голосування допускалося за рішенням президії з'їзду або за вимогою не менше як третини всього складу делегатів. Ліві есери запропонували таємне або поіменне голосування проводити за вимогою лише 100 делегатів. Проте більшість делегатів з'їзду домагання фракції лівих есерів були відхилені, внаслідок чого вони, як відзначив у своєму виступі М. О. Скрипник, були позбавлені змоги «з будь-якого питання... вимагати і проводити поіменне голосування і таким чином здійснити принцип саботажу»²⁷.

З'їзд затвердив такий порядок денний: 1) доповідь уряду; 2) військове питання; 3) продовольче питання; 4) земельне питання; 5) Українська Радянська Конституція; 6) вибори ЦВК Рад України.

У звітній доповіді уряду України було охарактеризовано внутрішню і зовнішньополітичну обстановку. Відзначалося, що хоч за останні місяці й було здобуто ряд важливих перемог на фронтах громадянської війни, проте становище на Україні залишалося ще напруженим. Петлюрівські війська, які неодноразово зазнавали значних поразок, спираючись на допомогу імперіалістів Антанти, чинили жорстокий опір. На півдні України точилися запеклі бої з англо-французькими інтервентами. Донецькому басейнові загрожували денікінці. Від Бендер до Роздільної не припинялися сутички частин Червоної Армії з військами боярської Румунії. Тому на перший план висувалося завдання підпорядкувати все народне господарство республіки, всю діяльність державних установ і громадських організацій інтересам захисту Радянської України.

Делегати з'їзду дали рішучу відсіч лівим есерам та представникам інших дрібнобуржуазних партій, їх наклепницьким нападкам на внутрішню і зовнішню політику Радянського уряду України. Цілковито були відкинуті безпідставні заяви лівих есерів про нібито неконституційний спосіб формування Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Вони не хотіли бачити і не розуміли, що цей уряд виражав волю робітників і селян України, яка була виявлена не голосуванням, а їх збройною боротьбою за владу Рад.

За пропозицією більшовницької фракції III Всеукраїнський з'їзд Рад висловив Тимчасовому робітничо-селянському уряду України своє повне довір'я, схвалив його внутрішню і зовнішню політику, постановив, що «Радянський уряд України перестає бути тимчасовим і іменується надалі: «Робітничо-Селянський Уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки»²⁸.

Значне місце в роботі III Всеукраїнського з'їзду Рад зайняли питання — військове, продовольче, земельне.

* Крім цього, до складу президії входили Ян Гамарник, Сербиченко і Харченко

²⁷ III Всеукраїнський з'їзд Рад, стор. 24.

²⁸ Там же, стор. 78.

В резолюції з військового питання, де було відзначено успіхи, досягнуті в будівництві радянських збройних сил, підкреслювалася необхідність продовження роботи з метою створення та зміцнення регулярної Червоної Армії України; накреслено ряд заходів щодо поліпшення матеріального постачання військ, посилення політичного виховання бійців, запровадження у військах міцної дисципліни. Виходячи з завдань дальшої боротьби за остаточне визволення української землі від ворожих сил, з'їзд визнав за необхідне «проголосити Україну озброєним табором, все державне і господарське життя України підпорядкувати вимогам, що висуваються війною, ліквідуючи поділ її на фронт і тил»²⁹.

З метою розв'язання назрілих продовольчих проблем III Всеукраїнський з'їзд Рад, виходячи з досвіду Радянської Росії, зробив важливий крок по шляху здійснення на Україні політики воєнного комунізму. Була запроваджена продрозверстка, державна монополія на заготівлю інших важливих продовольчих продуктів, а також на розподіл промислових товарів першої необхідності. В резолюції наголошувалося, що «проведення цих заходів у життя може бути забезпечено лише продовольчими органами класової боротьби, побудованими на чітко витриманих принципах диктатури пролетаріату і селянської бідноти»³⁰.

При розгляді земельного питання основна увага була приділена обговоренню розробленого Урядом УСРР проекту «Положення про соціалістичне землевпорядження і про заходи переходу до соціалістичного землеробства». Прийнятим Положенням передбачалося, що, поряд з розподілом певної частини поміщицьких та інших конфіскованих земель між безземельними і малоземельними селянами, органи влади мають всіляко сприяти організації на основі добровільної згоди селян товариств спільного обробітку землі — комун, артільей тощо, а також утворенню радянських господарств — радгоспів. З'їзд пропонував Наркоматові землеробства «негайно приступити до організації курсів інструкторів у земельному питанні, які після навчання зможуть вийти на місце і детально роз'яснити положення про комуни, а також приступити до їх організації...»³¹.

В останній день своєї роботи — 10 березня 1919 р. — III Всеукраїнський з'їзд Рад розглянув питання про Українську Радянську Конституцію. Нарком юстиції О. І. Хмельницький доповів, що проект Конституції УСРР розроблено відповідно до постанови III з'їзду КП(б)У. В основу проекту були покладені ленінські принципи радянського демократизму та інші найважливіші положення Конституції Російської Федерації, прийнятої V Всеросійським з'їздом Рад у липні 1918 р. Проект закріплював соціалістичні завоювання робітників і селян України, створену ними систему органів державної влади в особі Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, враховував національні особливості державного будівництва на Україні.

Перша Конституція Української СРР мала 4 розділи, які містили в собі 35 статей. Ці розділи називались так: 1. Основні положення; 2. Конструкція Радянської влади; 3. Декларація прав і обов'язків трудящого та експлуатованого народу України; 4. Про Герб і Прапор УСРР³².

²⁹ Там же, стор. 103.

³⁰ Там же, стор. 144.

³¹ Там же, стор. 191—192.

³² История Советской Конституции. Сборник документов 1917—1957, М., 1957, стор. 113—118.

Найважливіші принципи Конституції Української СРР були викладені в її першому розділі. Провідною ідеєю Конституції УСРР, як і Конституції Російської Федерації 1918 р., що визначала її зміст і характер, було утвердження диктатури пролетаріату у формі Республіки Рад. «Завданням цієї диктатури,— зазначалось в статті 2 Конституції УСРР,— є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму шляхом проведення соціалістичних перетворень і систематичного придушення всіх контрреволюційних замірів з боку існуючих класів»³³.

Трудащі маси України розуміли, що побудувати соціалістичне суспільство можна тільки на основі тісного союзу і взаємодопомоги з іншими радянськими республіками і, в першу чергу, з братньою Радянською Росією. Тому Конституція УСРР, виражаючи волю робітників і бідних селян України, законодавчо закріпила принцип соціалістичного інтернаціоналізму. «Рішуче пориваючи з минулим, прагнучи знищити разом з поділом суспільства на класи також і національний гніт і національну ворожнечу, Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє про свою тверду рішучість увійти до складу єдиної Міжнародної Соціалістичної Радянської Республіки, як тільки утворяться умови для її появи; водночас Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже радянськими республіками та про своє рішення вступити з ними в найтісніше політичне об'єднання... і в найтісніше співробітництво в галузі комуністичного будівництва»³⁴.

Другий розділ Конституції УСРР закріплював вироблену в ході соціалістичного будівництва структуру центральних і місцевих органів державної влади України, їх компетенцію на основі принципу демократичного централізму.

Декларація прав і обов'язків трудящого та експлуатованого народу України законодавчо оформила нову радянську соціалістичну демократію, демократію для трудящих мас, надаючи їм «всю повноту прав і можливостей в галузі суспільного і політичного життя»³⁵. Конституція УСРР, як і Конституція РСФРР 1918 р., не тільки проголошувала права і свободи трудящих громадян, але вперше в історії людства гарантувала ці права тим, що передавала в руки робітничого класу і селянської бідноти матеріальні засоби, потрібні для практичного здійснення цих прав і свобод.

Проти основних, принципових положень Конституції Української СРР при обговоренні її проекту на III Всеукраїнському з'їзді Рад виступили ліві есери та представники інших дрібнобуржуазних партій. Вдаючись до властивої їм демагогії, вони на словах нібито підтримували проект у цілому, але під виглядом різних поправок до окремих статей намагалися вихолостити соціалістичну суть Конституції УСРР. Так, ліві есери пропонували назвати Конституцію не радянською, а народною³⁶, що не відповідало класовому характерові Радянської Конституції і на ділі вело до заперечення Рад як державної форми диктатури пролетаріату.

Виступаючи за «надання широких повноважень місцевим Радам»³⁷, ліві есери по суті прагнули підірвати принцип демократичного централізму і в законодавчому порядку закріпити децентралізацію управління. Прийняття такої пропозиції в умовах громадянської війни

³³ Там же стор. 113.

³⁴ Там же, стор. 113—114.

³⁵ Там же, стор. 116.

³⁶ III Всеукраїнський з'їзд Рад, стор. 209.

³⁷ Там же, стор. 208.

і розрухи було б особливо шкідливим, бо саме в цей час життя вимагало посилення централізації управління країною.

Рішуче заперечення з боку делегатів з'їзду викликала й пропозиція лівих есерів про виключення Ради Народних Комісарів з переліку центральних органів державної влади республіки, даного в статті 7 Конституції УСРР. Обґрунтовуючи свою пропозицію, представники дрібнобуржуазних партій посилались на те, що Раднаркомові не слід надавати законодавчих функцій, бо ними мають бути наділені тільки Всеукраїнський з'їзд Рад і обраний ними Центральний Виконавчий Комітет³⁸. Прибічники цієї точки зору ігнорували той факт, що за Конституцією УСРР законодавчі функції надавалися Раднаркомові в обмеженому обсязі. В статті 16 проекту Конституції УСРР зазначалося, що Рада Народних Комісарів має право видавати законодавчі акти лише «за спеціальним повноваженням Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад; при відсутності такого повноваження рішення Ради Народних Комісарів подаються на затвердження Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад»³⁹.

Саме такого вирішення питання про повноваження Раднаркому вимагала обстановка того часу, коли кожного дня потрібно було оперативно розв'язувати багато складних і невідкладних державних, військових і господарських завдань. З цими завданнями міг впоратися тільки такий постійно діючий орган, яким був Раднарком, а не ВУЦВК, оскільки скликання його пленарних засідань вимагало більше часу і не завжди було можливим.

Про необхідність і правильність зазначеного вище конституційного положення щодо повноважень Раднаркому УСРР свідчить і той факт, що зразу ж після з'їзду Рад ВУЦВК на своєму першому засіданні 14 березня 1919 р. став на шлях ще дальшого розширення компетенції уряду, прийнявши постанову «Про тимчасове надання Раді Народних Комісарів прав у галузі законодавства і загального управління»⁴⁰. За прикладом Російської Федерації цією постановою Раднаркому УСРР надавалось «право розв'язувати своєю владою всі питання, що стосуються загального управління країною, а також усі питання законодавства, за винятком перелічених у статтях 10 і 11 Конституції»⁴¹. Розширення повноважень уряду підвищувало його дійовість, сприяло утвердженню революційного порядку на місцях.

Не знайшли підтримки на з'їзді й поправки лівих есерів до статті 9 проекту Конституції УСРР щодо визначення порядку обрання делегатів на Всеукраїнський з'їзд Рад та встановлення однакових виборчих норм для міського й сільського населення⁴². Такою поправкою представники лівих есерів намагались заперечити керівну роль робітничого класу в радянському суспільстві і, по суті, виступали проти диктатури пролетаріату. «Організація пролетаріату,— як відзначав В. І. Ленін,— йшла далеко швидше, ніж організація селянства, що робило робітників опорою революції і давало їм фактично перевагу»⁴³.

Ліві есери виступали також проти позбавлення виборчих прав нетрудових елементів та інших осіб, які користувалися найманою працею⁴⁴. Домагання рівних виборчих прав для всіх класів і соціальних

³⁸ Там же, стор. 206—207.

³⁹ История Советской Конституции, стор. 115.

⁴⁰ Сборник узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины, 1919, изд. 2-е, № 19, ст. 207, стор. 282.

⁴¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, од. зб. 9, арк. 2.

⁴² III Всеукраїнський з'їзд Рад, стор. 207—208.

⁴³ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 157.

⁴⁴ III Всеукраїнський з'їзд Рад, стор. 210.

груп вони прикривали лицемірними заявами, про так звану «чисту» демократію, що, як відомо, в класовому суспільстві не існує.

Ліві есери, побачивши, що всі поправки, внесені ними до проекту Конституції УСРР, були рішуче відхилені з'їздом, вдалися ще до одного підступного маневру, запропонували не затверджувати Конституцію на з'їзді, а передати її для розгляду і схвалення волосним Радам⁴⁵. Але й ця спроба зазнала поразки.

В питанні про Українську Радянську Конституцію III Всеукраїнський з'їзд Рад більшістю голосів прийняв запропоновану більшовиками резолюцію, в якій зазначалося: «Конституція в цілому затверджується і передається для остаточного редагування до редакційної комісії Центрального Виконавчого Комітету»⁴⁶.

На заключному засіданні, яке відбулося ввечері 10 березня 1919 р., з'їзд Рад розглянув питання про обрання Центрального Виконавчого Комітету Рад України. Належало обрати 100 членів ВУЦВК. Тут знову розгорілася боротьба між партійними фракціями. Від більшовиків А. В. Іванов запропонував обрати до складу ВУЦВК 89 членів і 22 кандидати. Українські есери (боротьбисти) внесли пропозицію обрати від їх партії 29 членів ВУЦВК. Ліві есери (борьбисти) не виставили свого списку, але виступили з вимогою забезпечити їм кілька місць у ЦВК⁴⁷.

При обговоренні внесених пропозицій фракція комуністів запропонувала обрати членами ВУЦВК 89 комуністів і 10 українських есерів (боротьбистів), кандидатами в члени — 22 комуністи і 5 українських есерів (боротьбистів), а представників партії лівих есерів не обирати зовсім, оскільки ця партія все більше й більше ставала центром контрреволюційних сил і не заслуговувала того, щоб мати своїх представників у вищих органах робітничо-селянської влади. Пропозиція фракції комуністів була прийнята переважною більшістю делегатів⁴⁸.

Таким чином, на III Всеукраїнському з'їзді Рад знайшла своє законодавче закріплення перемога українського народу в боротьбі за своє соціальне і національне визволення, яку він здобув під керівництвом Комуністичної партії, при постійній і всебічній допомозі братнього російського народу.

⁴⁵ Там же, стор. 209.

⁴⁶ Там же, стор. 215.

⁴⁷ Там же, стор. 218—219.

⁴⁸ Там же, стор. 219, 220.

Замітки

С. А. МЕДВЕДЬОВ,
В. В. ТИМЧЕНКО
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПАРТІЙНА
РОБОТА НА ПРОМИСЛОВИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ ДОНБАСУ
В РОКИ СЕМИРІЧКИ

Питання організаційно-партійної роботи на Україні широко висвітлене в історико-партійній літературі¹. В більшості праць розглядається, головним чином, діяльність Комуністичної партії України щодо дальшого розвитку промисловості, нау-

ки й техніки, трудової активності робітничого класу, висвітлено деякі сторони організаційно-партійної роботи — прийом до партії, добір і підготовка кадрів, виховання молодих комуністів. Один з розділів монографії В. І. Полуреза присвячений діяльності первинних партійних організацій на промислових підприємствах республіки в перші роки семирічки. Особливо слід відзначити працю Р. О. Сліпенського, який на великому фактичному матеріалі показав роботу партійних організацій вугільної промисловості, спрямовану на підвищення політичної і трудової активності вчених, конструкторів, інженерно-технічних працівників, новаторів виробництва. Ці праці, безперечно, внесли певний вклад у наукову розробку питань партійного будівництва.

«Головне в діяльності Комуністичної партії — вироблення генеральної перспективи розвитку суспільства, правильної політичної лінії і організація трудящих з метою втілення її в життя»², — говорив Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді на XXIV з'їзді КПРС.

Комуністична партія, приступивши до виконання завдань семирічки, особливо наголошувала увагу на питаннях організаційно-партійної роботи первинних парторганізацій, їх керівництва господарським і культурним будівництвом.

Відповідальні завдання стояли в досліджуваній період і перед комуністами Донецької партійної організації. За семиріччя (1959—1965 рр.) планувалося збільшити виплавку чавуну на 41,5%, сталі — на 26,5, виробництво прокату — на 26,7%. Значний вклад у здійснення цих планів повинні були внести джановські металурги. Передбачалося збільшити на заводі ім. Ілліча виробництво чавуну на 113,6%, на «Азовсталі» — на 67,7%, сталі — 74,6%. Гірники Донецького басейну мали збільшити видобуток вугілля на 27,5%³.

¹ В. І. Полурез. Комуністична партія України — організатор трудової активності робітничого класу, К., 1969; Р. А. Сліпенський. Партійні організації Донбаса в боротьбі за оснащення углидобуваючої промисловості новою технікою (1959—1965), К., 1968; О. Хабло. Про деякі риси ленінського стилю роботи, К., 1964; Н. П. Пинегин, С. И. Журавлев. Главные в организационной работе, Харьков, 1963; Будни партійних груп, Донецьк, 1967; Инициатива и ответственность, Донецьк, 1968; К. Головки. Подбор и воспитание кадров, Донецьк, 1970; А. И. Луценко. Діяльність партійних організацій України по прийому в партію та вихованню молодих комуністів (1961—1966 рр.). — «УЛЖ», 1968, № 3.

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К. 1971 стор. 104.

³ Наша семилетка, Донецьк, 1969, стор. 12, 23.

Партійні організації Донецчини в досліджуваній період неухильно проводили курс на дальший розвиток внутріпартійної демократії, додержання ленінських норм партійного життя, підвищення активності комуністів. Вони уважніше ставилися до прийому в партію найбільш гідних представників робітничого класу й інтелігенції. Для Донецької обласної парторганізації це було одним з найголовніших завдань ще і тому, що в 1962 р. число комуністів серед робітників становило 9,6%, На машинобудівних підприємствах робітників членів КПРС було 10,1%, на металургійних — 10,4, на коксохімічних і хімічних — 11,9%⁴.

Досвід діяльності партійної організації найбільшого в Українській РСР металургійного заводу «Азовсталь» показав, що після XXII з'їзду КПРС вона спрямувала свою діяльність на посилення авангардної ролі комуністів, поліпшення якісного складу своїх рядів.

Удосконалення партійного керівництва всіма ділянками виробництва, піднесення рівня організаторської та ідеологічної роботи були в центрі уваги заводського партійного комітету. Протягом семирічки партком неодноразово обговорював роботу партійних організацій щодо вимогливого індивідуального добору в ряди КПРС кращих виробничників, узагальнив досвід парторганізацій мартенівського, доменного, прокатного, рейкобалочного цехів, систематично подавав їм допомогу. За період між XXII і XXIII з'їздами КПРС партійна організація прийняла в партію 669 чол., з них 550 — виробничників. Треба зазначити, що ріст відбувався рівномірно. 1962 р. серед прийнятих до партії робітники становили 83,3%, 1963 р. — 84,2, 1964 — 84,1, 1965 — 82,2%⁵. Поповнення заводської партійної організації дало їй змогу успішно розв'язувати завдання семирічного плану. Якщо 1964 р. прибутки заводу склали 15,5 млн. крб., то 1965 р. — 18,5 млн. крб.⁶

Виконуючи рішення XXII з'їзду КПРС, наступних пленумів і постанов ЦК КПРС, зокрема «Про серйозні недоліки в роботі Харківської обласної партійної організації по прийому в партію і вихованню молодих комуністів» (1965 р.)⁷, парторганізації промислових підприємств Донбасу прийняли до своїх лав здебільшого робітників провідних професій — сталеварів та їх підручних, конверторників, операторів станів, слюсарів-верстатників, розливальників, машиністів кранів, шахтарів.

У роки семирічки Макіївська міська партійна організація значно поповнила свої ряди. Серед 5 тис. новопринятих комуністів переважали робітники провідних професій — горнові, сталевари, вальцювальники, машиністи коксовиштовхувачі⁸. На Ждановському заводі ім. Ілліча 1964—1965 рр. у кандидати партії прийнято 14 вальцювальників, 7 конверторників, 8 операторів, 27 машиністів кранів, тобто 30% з числа всіх прийнятих⁹.

Значно більше вступило до лав комуністів жінок. На Ворошиловградському тепловозобудівному заводі 1964 р. серед прийнятих до партії жінки становили 25%, а 1965 р. — 28%¹⁰.

⁴ ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 214, од. зб. 648, арк. 24.

⁵ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 562, оп. 14, од. зб. 144, арк. 202; од. зб. 226, арк. 157; оп. 204, од. зб. 226, арк. 158; ф. 693, оп. 12, од. зб. 200, арк. 8.

⁶ Черная металлургия СССР, М., 1967, стор. 249.

⁷ Справочник партийного работника, вып. 6, М., 1966, стор. 383.

⁸ Будни партийных групп, стор. 19.

⁹ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 658, оп. 15, од. зб. 87, арк. 47.

¹⁰ Партархів Ворошиловградського обкому КП України, ф. 7, оп. 2, од. зб. 838 арк. 28.

Піднесення організаторської та ідеологічної роботи партійних організацій серед трудящих посилило їх вплив у кожній ланці складного механізму підприємств, позитивно позначилося на результатах їх виробничої діяльності. Трудящі Донецчини достроково виконали семирічний план 1965 р., дали 90% республіканського видобутку вугілля і половину виплавленого металу, майже $\frac{1}{5}$ частину чавуну, сталі, прокату¹¹

Кількісний і якісний ріст лав партії значно сприяв удосконаленню внутрішньої структури партійних організацій, їх дальшому зміцненню. В. І. Ленін писав: «Чим міцніші будуть наші партійні організації..., тим ширшим, різностороннішим, багатшим і плодотворнішим буде вплив партії на оточуючі її, керовані нею елементи робітничих мас»¹².

Партійні органи Донецчини постійно тримали в полі зору діяльність первинних парторганізацій, дбали про вивчення і поширення їх досвіду. Бюро Донецького обкому КП України, наприклад, у травні 1963 р. проаналізувало, як Єнакіївський міськком партії керує первинними партійними організаціями й партгрупами. На пленумі обкому було заслухано звіти секретарів Великоновоселівського РК КП України І. З. Кряжа з цього питання й Краматорського міськкому партії Р. М. Лядова. Партійні комітети, як відзначав пленум, дедалі зміцнювали і вдосконалювали структуру партійних організацій. 1964 р. на промислових підприємствах Краматорська було створено 10 партійних комітетів. Це сприяло підвищенню організаційної роботи, успішному виконанню виробничих завдань¹³.

У Донецькій області в досліджуваний період число первинних парторганізацій зросло з 3921 до 4466; 1254 цеховим партійним організаціям надано права первинних. Треба зауважити, що нові парторганізації створювалися в результаті їх кількісного зростання. Так, 1961 р. первинних партійних організацій з кількістю комуністів від 50 до 100 налічувалось 300, а в 1965 р. — 503; число організацій з кількістю комуністів від 100 до 300 зросло за цей же час на 74%¹⁴.

Донецька обласна партійна організація в роки семирічки пильно дбала про підвищення загальноосвітнього і політичного рівня партійних працівників. Кількість секретарів первинних парторганізацій області з вищою, незакінченою вищою і середньою освітою зроста на 16% і в 1965 р. становила близько 90%, а в промисловості — 96,1%¹⁵.

Треба відзначити ще одну особливість в організаційно-партійній роботі того часу — все частіше жінки обиралися на керівну партійну роботу. 1965 р. в області 1190 жінок очолило первинні парторганізації, а до кінця семирічки число жінок-секретарів парторганізацій уже становило майже 40%¹⁶.

В. І. Ленін учив: «Треба поставити справу так, щоб ті комуністи, які у нас є, були правильно розміщені»¹⁷. Керуючись цією ленінською настановою, Донецька обласна партійна організація приділяла особливу увагу доборові, розстановці та вихованню кадрів. За семирічку в басейні було введено в експлуатацію 21 нову шахту, сюди партійні органи направили з діючих шахт більше 3 тис. комуністів¹⁸.

¹¹ Матеріали научної конференції історії КПСС. Донецький госуніверситет, Донецьк, 1969, стор. 189.

¹² В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 229—230.

¹³ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 7200, оп. 1, од. зб. 30, арк. 11, 12.

¹⁴ Донецька область в семилетке, Донецьк, 1966, стор. 4, 14, 15.

¹⁵ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 214, од. зб. 634, арк. 17.

¹⁶ Донецька область в восьмій п'ятилетке, Донецьк, 1971, стор. 17.

¹⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 390.

¹⁸ Вопросы партийного руководства развитием народного хозяйства, М., 1966, стор. 57.

Партійна організація Куйбишевського району Донецька добилася значних успіхів у розстановці комуністів на головних виробничих ділянках. У січні 1963 р. в районі почала діяти шахта «Новоцентральна». Райком партії направив туди 55 комуністів, створивши первинну партійну організацію.

В березні 1964 р. загальні партійні збори шахти обговорили питання про авангардну роль комуністів у боротьбі за рентабельну роботу і прийняли відповідне рішення. «З метою поліпшення економічних показників шахти, — записано в резолюції, — збори зобов'язують партійне бюро до 10 квітня переглянути розстановку комуністів таким чином, щоб були охоплені партійним впливом всі бригади і дільниці»¹⁹.

Виконуючи наказ комуністів, партійне бюро направило 210 членів партії [з 229, які стояли на обліку] на підземні роботи: машиністами комбайнів — 8 чол., електрослюсарями — 38, робітниками очисного забою — 40, прохідниками — 37, горновими майстрами, начальниками й механіками дільниць — 43 і т. д. В результаті за 2 роки було створено 12 цехових парторганізацій в середньому по 19 комуністів у кожній, а в змінах і бригадах — 17 партійних груп. Партійна організація переглянула склад агітаторів, пропагандистів, редакторів стіннівок; 32 комуністам, які мали ґрунтовну теоретичну підготовку, доручили вести партійне навчання, 72 затвердили агітаторами.

Значні зрушення відбулися й у виробничих показниках. Якщо на початку 1963 р. за 2 місяці шахта заборгувала державі більше 4 тис. т вугілля, то за 10 місяців 1964 р. дала понад план 15 406 т, а державний план виконала на 108,1%, значно низивши собівартість вугілля і зекономивши в 1964 р. більше 91 тис. крб. В авангарді змагання гірників йшли комуністи²⁰.

Ще один приклад з досвіду партійної організації шахтоуправління № 19 тресту «Торезантрацит». 1964 р. підприємство недодало державі 18 тис. т палива. Партійна організація направила членів бюро та активістів на виробничі ділянки, щоб проаналізувати стан справ, ознайомитися з масово-політичною роботою, вислухати думки комуністів, безпартійних робітників, інженерно-технічних працівників. Свої висновки й рекомендації вони передали партійному бюро, яке встановило, що однією з причин відставання підприємства є нераціональна розстановка комуністів: з 138 членів партії лише 48 працювали на дільницях, в бригадах не було партгруп.

Партбюро направило на вирішальні ділянки комуністів. Бригадиром швидкісної прохідницької бригади, наприклад, було призначено члена партійного бюро А. Челишева, прохідниками — К. Данилова і В. Кравченка, начальником дільниці № 1 — П. Охріменка, на підземних роботах почали працювати більше 30 членів партії. В результаті всіх цих заходів було досягнуто надійної ритмічності, за 8 місяців 1965 р. колектив підприємства дав понад 300 т твердого палива.

Обласна партійна організація, проводячи кадрову політику, зуміла розставити основні сили комуністів на відповідальних ділянках виробництва. Якщо 1963 р. у вугільній промисловості налічувалося 35 тис. комуністів, то 1965 р. — понад 38 тис. Наприкінці п'ятирічки з 64 тис. комуністів вугільної промисловості Луганської та Донецької областей 45 тис.

¹⁹ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 7359, оп. 1, од. зб. 2, арк. 3.

²⁰ Там же, од. зб. 3, арк. 119; Вопросы партийного руководства развитием народного хозяйства, стор. 58.

чол. працювало безпосередньо на підземних дільницях²¹. Це дало свої результати: план 1965 р. гірники басейну виконали на 103,5²².

Партійні організації Донецчини, вивчаючи досвід передовиків, підтримували починання новаторів, робили їх надбанням цілих робітничих колективів. 1964 р., наприклад, на шахті № 5-біс «Трудівська» м. Донецька першою почала працювати наскрізна добова бригада комуніста І. Стрельченка, яка, виконуючи власними силами всі процеси виробничого циклу, на комбайні К-52 видобула за місяць 50 320 т вугілля і встановила всесоюзний рекорд²³.

У лютому 1964 р. ЦК КП України схвалив постанову про поширення досвіду бригади І. Стрельченка серед гірників республіки. Першими цей почин підхопили колективи бригад М. Гринди та М. Телитченка, гірники шахт № 10 «Чекіст», «Жовтнева». За видатні заслуги у виконанні семирічного плану і високі техніко-економічні показники Указом Президії Верховної Ради СРСР І. Стрельченку, Н. Гринді, М. Телитченку присвоєно звання Героїв Соціалістичної Праці²⁵.

Готуючись гідно відзначити славний 50-річний ювілей утворення Союзу РСР, трудящі Донецького басейну стали на передсвяткову трудову вахту. Досвід роботи партійних організацій, набутий в роки семирічки, нині взято на озброєння комуністами області, які очолюють боротьбу трудящих Донецчини за виконання завдань, накреслених Директивами дев'ятого п'ятирічного плану. «Щоб успішно виконати цю програму,— говорив Л. І. Брежнєв,— потрібна буде мобілізація усіх сил партії і народу. Необхідно, щоб форми і методи організаторської і політичної діяльності партійних організацій, їх керівництва господарським і культурним будівництвом якнайповніше відповідали духові нашого часу...»²⁶.

На підвищення рівня господарської, ідейно-політичної, партійної та організаційної роботи спрямовані зусилля всіх партійних організацій Донбасу.

²¹ Вопросы партийного руководства развитием народного хозяйства, стор. 66; «Правда», 13 березня, 10 листопада 1965 р.; Р. А. Слипенький. Назв. праця, стор. 1.

²² «Социалистический Донбасс», 2 березня 1966 р.

²³ Развитие народного хозяйства области за годы Советской власти, Донецк, 1967, стор. 39.

²⁴ Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, К., 1970, стор. 112.

²⁵ «Социалистический Донбасс», 15 лютого 1965 р.

²⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 105.

Н. І. МАЛОЛЕТОВА
МІЖНАРОДНИЙ КНИГООБМІН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ
БІБЛІОТЕКИ АН УРСР.
1919—1971 рр.

(До Міжнародного року книги)

За пропозицією Радянського Союзу XVI конгрес ЮНЕСКО проголосив 1972 р. Міжнародним роком книги. У зв'язку з цим на Україні створено Республіканський оргкомітет, який розробив різноманітну програму заходів, спрямованих на пропаганду марксистсько-ленінської ідеології, досягнень республіки в розвитку народного господарства, науки, техніки й культури, на зміцнення зв'язків з народами зарубіжних країн, розповсюдження української книги за кордоном тощо.

Зокрема, в плані передбачено: комплектувати 30 бібліотечок і на-

діслати їх до представництв Української РСР за кордоном; провести декади пропаганди й розповсюдження літератури соціалістичних країн (НРБ, НДР, ПНР, УНР, ЧССР) у Києві, Львові, Одесі, Ужгороді, Харкові; провести Декаду української книги в Пряшеві (ЧССР) та Варшаві (ПНР); провести літературні вечори, присвячені українсько-польським, українсько-болгарським, українсько-югославським літературним зв'язкам зі участю гостей з братніх країн; для рекламування українських видань активно використовувати друковані органи товариства «Україна» — «Вісті з України», «News from Ukraine» та ін.

На Центральну наукову бібліотеку АН УРСР покладено завдання здійснювати наукову інформацію про досягнення радянського книгодрукування, його зв'язки з міжнародним книгодрукуванням та міжнародним книгообміном.

З самого початку свого існування (1919 р.) Центральна наукова бібліотека АН УРСР (тоді вона мала назву «Всенародна бібліотека України») надавала великого значення міжнародному книгообмінові, як одній з важливих форм наукових і культурних зв'язків між народами.

У 1923 р. бібліотека в порядку обміну надіслала за кордон періодичне видання «Книжний вісник» та книгу С. Постернака «Національна бібліотека України». Проте регулярного книгообміну з жодною зарубіжною науковою бібліотекою не провадилося.

З метою його активізації ВБУ розіслала повідомлення про свою діяльність багатьом зарубіжним бібліотекам. В 1924—1925 рр. пропозиції про встановлення книгообміну надіслали Нью-Йоркська публічна бібліотека, Прусска державна бібліотека (Берлін), Товариство сприяння німецькій науці (Берлін), Саксонська національна бібліотека та ін. У 1926 р. до них приєдналися Національна бібліотека в Парижі, в 1927 р. — Американська бібліотечна асоціація в Чикаго, Слов'янська бібліотека в Празі, а в 1928 р. — Національна бібліотека ім. Сечені в Будапешті, Інститут слов'янознавства в Парижі, Національна бібліотека у Відні та ін. Почалося листування з Британським музеєм у Лондоні та Бібліотекою Конгресу у Вашингтоні.

В 1928 р. Всенародна бібліотека України вже провадила книгообмін майже з 100 бібліотеками країн світу, в тому числі з Бібліотечною асоціацією в Лондоні, Бібліотекою Державного університету в Токіо, Народною бібліотекою в Софії, Королівською бібліотекою в Стокгольмі, Німецькою бібліотекою в Лейпцігу, Швейцарською національною бібліотекою в Берні та ін.

Для розширення міжнародного книгообміну на початку 30-х років велике значення мала видавнича діяльність ВБУ. За кордон надсилалися «Бібліографічні вісті», «Бібліотечний журнал», «Журнал з бібліотекознавства та бібліографії» та ін., в яких вміщувалися резюме статей однією з іноземних мов, а також анотувалися українські та російські дореволюційні й пореволюційні видання. Але чіткій організації справи перешкоджала недосконалість обліку (не існувало навіть точної цифри закордонних установ, з якими встановилися контакти, не було визначено кількість надходжень зарубіжної літератури), невпорядкованість обмінного фонду тощо.

Справа почала налагоджуватися лише в 1934 р., після переходу бібліотеки з системи Народного комісаріату освіти до Всеукраїнської Академії наук. 1 лютого 1934 р. було організоване Бюро міжнародного обміну. Як самостійна структурна одиниця Бюро почало роботу з 150 науковими установами — партнерами бібліотеки — та незначною кількістю організацій, переданих їй Видавництвом ВУАН, що

здійснювало до того часу централізований обмін для наукових установ академії.

Передусім Бюро повинне було поглибити існуючі зв'язки з зарубіжними організаціями. На 1 лютого 1935 р. бібліотека вже співробітничала з 570 науковими установами 47 країн світу.

В 1936 р. міжнародний книгообмін зазнав докорінної реорганізації, починаючи з самої структури Бюро, яке було перетворене на Відділ іноземного комплектування, й кінчаючи методами роботи.

За останні роки перед війною кількість установ, з якими провадився книгообмін, збільшилася до 1700. Це було надзвичайне явище в практиці книгообміну з закордоном, особливо в умовах тогочасного міжнародного становища. Надходження літератури в 1940 р. майже в 3 рази перевищило кількість видань, передплатених за валютні асигнування (відповідно, 13 889 та 4992 кн. од.). До того ж, у порядку обміну одержували рідкісні видання, які не завжди можна було придбати на книжковому ринку.

Значною мірою цих успіхів було досягнуто завдяки допомозі визначних учених Академії наук УРСР, які давали багато корисних порад і брали активну участь у пошуках нових організацій-партнерів. Особливо слід відзначити діяльність О. О. Богомольця, М. М. Крилова, О. В. Палладіна, Є. О. Патона, Л. М. Славіна, О. І. Смирнової-Замкової, Б. І. Чернишова та багатьох ін.

Під час війни і тимчасової окупації Києва безпосередній обмін з закордоном фактично припинився; частково його провадило — з моменту евакуації до середини 1943 р. — Всесоюзне товариство культурних зв'язків з закордоном у Москві. Під час окупації було пограбовано цінну підручну бібліотеку, спеціальне зібрання довідників, адресних книг і документів. Вже наприкінці 1940 — на початку 1941 рр. близько 800 обмінних точок у Європі припинили свою діяльність. Таким чином, на початку 1943 р. ВБУ при АН УРСР втратила майже всіх партнерів.

З другої половини 1943 р. книгообмін для ВБУ при АН УРСР провадив спеціальний відділ Державної ордена Леніна бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна. В 1944 р. було відновлено контакти з найбільшими бібліотеками США, Англії, Франції та деяких інших країн.

Після закінчення другої світової війни взаємозв'язки СРСР з іншими країнами зміцнилися, посилювався інтерес зарубіжних науково-дослідних установ до радянських, зокрема українських видань. Відновилися контакти з 82 закордонними установами. Уже в 1945 р. зарубіжною літературою комплектувалися 28 інститутів АН УРСР, а в 1946 р. почалося організоване, планове відновлення міжнародного книгообміну. В 1948 р. бібліотеку було реорганізовано в Державну публічну бібліотеку Української РСР і покладено на неї також функції фундаментальної бібліотеки АН УРСР та державного книгосховища. Державна ордена Леніна бібліотека СРСР імені В. І. Леніна, яка здійснювала міжнародний книгообмін для ДПБ АН УРСР, відправила багато листів зарубіжним партнерам, оповіщаючи їх про відновлення діяльності ДПБ Української РСР. На її адресу 252 зарубіжні наукові установи надіслали 4978 видань і, відповідно, одержали 3408.

З 1950 по 1956 р. ДПБ АН УРСР провадила міжнародний книгообмін через Бібліотеку АН СРСР у Ленінграді.

Важливим позитивним фактором дальшого розвитку справи був дозвіл академіям наук союзних республік встановлювати безпосередні контакти з закордонними адресатами. У 1955 р. надходження зарубіжної літератури в порівнянні з 1946 р. майже подвоїлося.

В 1955 р. бібліотека взаємодіяла вже з 260 науковими установами 32 країн світу. Президія АН УРСР того ж року затвердила «Положення про міжнародний книгообмін Академії наук УРСР» (в 1961 р. його було перероблено й доповнено).

Протягом 16 років (з 1956 по 1971 рр.) кількість зарубіжних партнерів зросла більше, ніж у 6 разів. Закордонним науковим установам було надіслано близько 3000 пропозицій щодо встановлення зв'язків. На 1 січня 1972 р. ЦНБ АН УРСР здійснювала книгообмін з 1582 бібліотеками і науковими установами 67 країн світу, в тому числі з 577 бібліотеками та організаціями 13 соціалістичних країн. Серед її партнерів 64 академії наук, 166 університетів, 73 національні бібліотеки, а також 1279 різних організацій (науково-дослідних інститутів, товариств, редакцій журналів, музеїв і т. д.).

Найвизначніші з цих установ такі: Народна бібліотека СФРЮ (Белград), Національна бібліотека Флоренції, Національна центральна бібліотека ім. Віктора Еммануїла в Римі (Італія), Національна бібліотека Нової Зеландії (Веллінгтон), Королівська бібліотека Бельгії (Брюссель), Національна бібліотека Люксембургу, Національна бібліотека Туреччини (Анкара); Академія сільськогосподарських наук в Болгарії (Софія), Австралійська академія наук (Канберра), Академія сільськогосподарських наук Франції (Париж), Академія наук в Або (Фінляндія); Реферативний центр (СФРЮ), університети — 17 листопада (Прага), в Дебрецені (УНР), Загребі (СФРЮ), Кіншасі (Республіка Заір), Австралійський національний університет (Канберра), університет Васеда (Токіо), університети в Денвері, Піттсбургу, Чикаго (США), Бірмінгемі, Ланкастері (Англія); великі науково-дослідні установи — Європейське товариство з атомних досліджень (Брюссель), Державний комітет з науки й техніки (Софія), Центральний інститут технічної інформації та документації (Берлін), Національний інформаційно-документаційний центр АРЄ (Каїр) тощо.

Активізація давніх зв'язків і встановлення нових зумовили перетворення міжнародного книгообміну на головне джерело надходження і комплектування зарубіжної літератури. Якщо в 1956 р. у порядку обміну надійшло 11 145 примірників видань, то в 1971 р. — 50 989, тобто 4,5 раза більше. В 1971 р. надходження з-за кордону становили 54,4% загальної кількості літератури.

ЦНБ та бібліотеки наукових установ АН УРСР у порядку міжнародного книгообміну одержали сотні видань енциклопедичного, довідкового та бібліографічного характеру, цінні монографічні праці з науки, техніки, культури.

У червні 1968 р. при відділі комплектування іноземної літератури було створено групу бібліографічного розшуку, яка здійснює перегляд основних бібліографічних матеріалів з метою відбору нових видань за профілем наукової діяльності АН УРСР. Для забезпечення науково обґрунтованого комплектування бібліотек системи АН УРСР при ЦНБ АН УРСР створено 10 експертних комісій трьох Секцій АН УРСР. До них увійшли видатні вчені — академіки АН УРСР М. Ф. Гулий, В. Н. Єременко, А. І. Кіпріанов, Є. К. Лазаренко, О. С. Парасюк, Р. В. Чаговець, члени-кореспонденти АН УРСР С. М. Бібіков, Ф. Г. Борзак, Д. В. Затонський, В. М. Малиновський, К. М. Ситник та ін.; доктори наук П. І. Багрій, Р. Г. Симоненко, М. А. Жовтобрюх та інші — всього 42 чол.

Протягом 1956—1971 рр. було одержано додатково більше 2000 річних комплектів журналів, 1300 з яких надійшло з Англії, Канади, США, Франції, ФРН та інших капіталістичних країн. Загалом на 1 січня

1972 р. до ЦНБ та наукових установ АН УРСР в порядку міжнародного книгообміну надійшло 4863 комплекти журналів та 2475 комплектів періодичних видань.

На замовлення наукових установ АН УРСР одержано значну кількість комплектів зарубіжних періодичних видань за минулі роки. Наприклад, для Інституту радіофізики та електроніки — «Science abstracts» за 1930—1940 рр., «Electrical engineering» за 1940—1953 рр., «Physics abstracts» за 1941—1951 рр.; для фізико-технічного інституту в Донецьку — «Physical review» за 1955—1963 рр.; для Інституту фізики — «Technical report of the Institute for solid state physics. Ser. A.» за 1964—1971 рр.; для Філіалу Інституту механіки в Дніпропетровську — «Annual reports of the National laboratory of aeronautics» за 1960—1968 рр., для Інституту геохімії та фізики мінералів — «Bulletin of the British museum of natural history» Ser. Mineralogy за 1950—1968 рр. та багато інших.

Значний вплив на зростання міжнародного книгообміну справляє видавнича діяльність АН УРСР. Протягом останніх 15 років у 4 з лишком рази збільшилася загальна кількість видань, відсланих за кордон (у 1956 р. було відправлено 12 035 видань, а в 1971 р. — 55 451).

Якщо в довоєнні роки бібліотека надсилала академічні журнали лише 8 назв, а в 1956 р. — 17, то в 1971 р. зарубіжні партнери вже одержували журнали 32 назв — видавництва «Наукова думка», 53 — інших видавництв УРСР, а також тематичні збірники — близько 40 назв.

В порядку міжнародного книгообміну розсилаються такі журнали видавництва «Наукова думка»: «Украинский математический журнал» — 193 прим., «Український ботанічний журнал» — 173 прим., «Доповіді АН УРСР. Серії А. Б» — 166 прим., «Український історичний журнал» — 163 прим., «Украинский физический журнал» — 145 прим., «Вестник зоологии» — 135 прим., «Прикладная механика» — 128 прим., «Кибернетика» — 116 прим., «Народна творчість та етнографія» — 105 прим.

Широким попитом користуються за кордоном тематичні збірники АН УРСР «Археологія» (розсилається 201 прим.), «Биология моря» (136 прим.), «Астрометрия и астрофизика» (86 прим.), «Збірник праць Зоологічного музею» (80 прим.) тощо.

Щорічно у видавництві «Наукова думка» виходять з друку і надсилаються за кордон шляхом міжнародного книгообміну монографії 300—350 назв. В 1971 р. зарубіжним партнерам відправлено 18 460 книг (у 1956 р. — 3909). Дедалі популярнішими стають за рубезем дослідження вчених Академії наук УРСР. До 43 країн світу відправлено загалом 160 прим. першої енциклопедії українського народу — 17-томного видання «Українська Радянська Енциклопедія», 94 прим. 3-томного видання «Український радянський енциклопедичний словник», — 55 прим. «Енциклопедії народного господарства Української РСР» (тт. 1—3) і т. д.

Зарубіжні організації виявляють великий інтерес до видань, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, працям провідних українських вчених. Наприклад, 26-томне видання «Історія міст і сіл Української РСР» надсилається за кордон у 55 прим., «Історія Академії наук УРСР. Кн. 1—2» — в 68, «Історія української літератури. Тт. 1—8» — у 56, «История отечественной математики. Тт. 1—4» — у 50, «Ленін і Україна». Кн. 1—4» — в 42 прим. і т. д.

До ЦНБ АН УРСР надходить чимало листів з подякою за надіслані видання.

Усе це свідчить про велике значення книги та міжнародних книгообмінних зв'язків, як джерела взаєморозуміння між народами, інструменту боротьби за гуманізм і соціальний прогрес, за зміцнення миру в усьому світі.

О. Г. ЗАЙЧЕНКО
 ПЕРШІ КРОКИ ДІЯЛЬНОСТІ
 ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
 «КРАММАШБУДУ»
 (1929—1931 рр.)

Основною ланкою ленінського плану побудови соціалізму в СРСР є індустріалізація країни, створення важкої промисловості як матеріальної бази соціалізму. «Єдиною матеріальною основою соціалізму,— зазначав В. І. Ленін,— може бути ве-

лика машинна промисловість, здатна реорганізувати і землеробство»¹.

Краматорський і Уральський заводи важкого машинобудування стали технічною базою виробництва найскладнішого устаткування для чорної та кольорової металургії, хімічної промисловості, енергетики і виробництва потужного пресового устаткування².

Проект підприємства в основному був виконаний колективом інженерів Українського державного інституту проектування машинобудівних заводів («Укрдіпромах») під керівництвом Л. Х. Коппа. На площі в 160 га розмістилося 13 основних цехів, кожний з яких дорівнював самотійному заводу.

Історія «Краммашбуду» — це історія боротьби й перемог партійної організації, яка з маленького первинного осередку виросла у великий згуртований заводський партійний колектив.

Значну роботу виконала Донецька партійна організація під час спорудження машинобудівного велетня. На чолі будівництва стояв комуніст, талановитий організатор І. Т. Кирилкін, голова правління Краматорських заводів, до складу якого входила організована на початку 1929 р. контора «Краммашбуд», а генеральним підрядчиком був «Індубуд», який споруджував тоді в Краматорську електростанцію і доменну піч № 4.

У жовтні 1929 р. шоста діляниця «Індубуду» розпочала роботи. Будова завжди була в центрі уваги Артемівського окружкому і Краматорського райкому партії.

14 грудня того ж року на пленумі райкому партії обговорювалося питання про організацію робіт на «Краммашбуді»³. Країна переживала в той час великі труднощі: не вистачало кваліфікованих кадрів, матеріалів, не було механізмів. Основним знаряддям праці на ритті котлованів були лопата і тачка, а тільки для спорудження цеху металевих конструкцій (ЦМК) необхідно було виконати близько 6 тис. куб. м земляних і більше 4 тис. куб. м бетонних і залізобетонних робіт. Замість 7 тис. чол. необхідних «Краммашбудові», у грудні 1929 р. тут працювало тільки 1200 чол.⁴ Ці люди прийшли переважно з села, не мали ніякої кваліфікації, були малограмотні або й зовсім неграмотні. І саме їм випало монтувати найскладніше устаткування. Перший час новоприбулим доводилося жити в холодних бараках. Нестача відчувалася в усьому,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 422.

² ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1807, арк. 67.

³ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 3372, оп. 1, од. зб. 400, арк. 1.

⁴ Будівництво Крамашбуду в фактах і цифрах. Краматорськ, 1934, стор. 16; Партархів Донецького обкому КП України, ф. 902, оп. 1, од. зб. 1, арк. 14.

особливо в харчуванні. Це призводило до великої плінності робочої сили, що доходила часом до 40%.

Відповідальне і невідкладне завдання постало перед комуністами будови — виховати нові, сталі кадри кваліфікованих, свідомих робітників.

Першою партійною організацією на будівництві був осередок «Індубуду» (секретар Р. М. Гранкін). Для зміцнення його Краматорський райком партії направив сюди кращих комуністів міста А. Г. Романенка, Н. Е. Германова, В. І. Конькова, І. П. Сераша та ін. Свою діяльність партосередок розпочав зі зміцнення трудової дисципліни, підвищення авангардної ролі комуністів⁵. Ці питання обговорювалися на відкритих партійних і виробничих зборах дільниць, цехів і бригад. Комуністи вивчали генеральний план будівництва, організували широке обговорення його серед трудящих міста. Запалені грандіозністю масштабів будови, робітники інших заводів Краматорська влаштовували суботники, щодня після роботи на риття котлованів приходило по 150—200 чол.

На початку 1930 рр. бюро осередку обговорило звіт адміністрації про хід робіт у зимовий період 1929/30 рр.; велику тривогу викликало зниження асигнувань з 10 млн. крб., відпущених «Краммашбудові» на 1929/30 господарський рік, до 2,85 млн. крб., а також відставання робіт на окремих об'єктах на 1—2 місяці, погана організація соцзмагання. Бюро розробило заходи, спрямовані на усунення недоліків, і зажадало від членів партії взяти активну участь у дальшому розгортанні соцзмагання та ударництва.

В перші дні квітня партосередок «Індубуду» провів рейд перевірки підготовки до весняних будівельних робіт і виявив серйозні недоліки: матеріалами об'єкти забезпечені лише на 20—25%, а проектною документацією на 40% і т. п. Наслідки рейду обговорювалися на партбюро, були накреслені заходи для усунення недоліків і вчасного виконання виробничих завдань. Бюро партосередку подбало про залучення робітників провідних ділянок до підготовки виробничих нарад, на яких обговорювався хід будівництва. Це значно допомогло в налагодженні ритмічної роботи, виявленні внутрішніх резервів, виконанні виробничої програми. Завдяки активній участі комуністів у соцзмагання включилося 36% робітників «Індубуду».

До кінця року партосередок значно поповнився: до партії було прийнято 70 найкращих робітників і службовців будівництва, крім того, на будову прибували комуністи з інших підприємств міста. На той час організація вже налічувала 159 чол. Ось чому в жовтні бюро партосередку ухвалило утворити кілька партгруп⁶.

Під безпосереднім керівництвом парторганізації працював комсомольський осередок «Індубуду», який на початку 1930 р. складався з 87 членів ВЛКСМ, об'єднаних у чотирьох групах.

У 1929/30 господарському році великого розмаху набрало капітальне будівництво. Тільки на промислових об'єктах обсяг робіт за рік збільшився до 4 млрд. крб. Проте окремі новобудови не виконали планів, у тому числі й «Краммашбуд». Це пояснювалося затримкою проектів і креслень, несвоєчасною доставкою матеріалів, незабезпеченістю робочою силою та ін. ЦК ВКП(б) організував перевірку стану робіт на ряді найбільших новобудов і, зокрема, на «Краммашбуді». Виявилося, що в колективі не знали обсягів виробничого плану, а значить, і своїх

⁵ Будівництво Краммашбуду в фактах і цифрах. Краматорськ, 1934, стор. 16; Партархів Донецького обкому КП України, ф. 902, оп. 1, од. зб. 1, арк. 27.

⁶ Там же, арк. 13, 26, 29, 72—73, 78, 89, 92; ф. 1515, оп. 1, од. зб. 6, арк. 34; од. зб. 32, арк. 34.

завдань, робочий день був тут на 1,5—2 години коротший, ніж перед бачено законом, адміністрація «Краммашбуду» приділяла більше уваги допоміжним ділянкам, ніж основним⁷.

Оскільки роботи виконували одночасно кілька організацій — «Краммашбуд», «Індубуд» і 9 підрядних організацій, виникали труднощі в плануванні та виконанні робіт. Квартальні плани здебільшого затверджувались несвоєчасно. Не було налагоджено госпрозрахункових відносин між дільницями, а це нерідко приводило до безвідповідальності. Один механізм часом використовували по черзі три організації, кожна з яких виділяла свого працівника. Тому, по суті, такі механізми власне не мали господаря.

В січні 1931 р. комісія ЦК перевірила стан робіт і внесла пропозицію створити єдине керівництво в особі «Крамкомбінату» і єдину партійну організацію, замість трьох, які були на «Краммашбуді» (головним чином, комуністи контори), «Індубуді» (комуністи, які працювали на земляних і теслярських роботах усього міста) та «Металобуді» — (теж загальноміський осередок).

Наприкінці березня Краматорський райком створив єдиний партком «Краммашбуду», до складу якого увійшло 8 партосередків («Металобуду», лісокомбінату, ЦМК, «житлобуду», два осередки «Промбуду», «Коксобуду» та відділу постачання) — загалом 202 члени і кандидати партії.

До складу будпарткому були обрані А. Г. Романенко (секретар), В. І. Коньков, В. І. Зоненко, Г. Г. Коротиш, І. Т. Кирилкін. Парторганізація дедалі зростала і на кінець року налічувала вже 784 члени ВКП(б), з них 392 — новоприйнятих. За період з 1 квітня по 1 жовтня 1931 р. із загального числа прийнятих у партію — 96,4% становили робітники, з них 31,8% — вихідці з селян⁸.

У квітні того ж року будпартком обговорив результати робіт за зимовий період 1930/31 рр., врахував критичні зауваження, висловлені комісією ЦК ВКП(б), накреслив заходи до ліквідації прориву. Особливо велика потреба була в кваліфікованих кадрах. У розв'язанні цієї проблеми значну допомогу надав ЦК ВКП(б), ухваливши постанову (квітень 1931 р.) про мобілізацію на «Краммашбуд» досвідчених робітників і ІТР. Незабаром з Харківського тракторобуду на «Краммашбуд» приїхала група керівних працівників: начальник управління «Індубуду» В. К. Кронов, головний інженер А. В. Манучаров, заступник головного інженера по цивільному будівництву Я. А. Букштейн, головний механік П. А. Аксьонов, інженер А. П. Некрасов, начальник планово-виробничого відділу П. Д. Клочковський, виконроби по будівництву механічних цехів № 1 і № 2 А. В. Воловельський, пресованих цехів № 1 і № 2 та механічного цеху № 3 Г. М. Теплов, виконроб С. Д. Радько та ін.

Краматорський райком партії, підтримуючи ініціативу будпарткому, оголосив дводекадник ліквідації прориву на «Краммашбуді». На партійних зборах осередків ухвалили: кожному робітникові з 25 березня по 15 квітня 1931 р. відпрацювати один вихідний день на будівництві. З приводу цього 16 квітня 1931 р. «Краматорська правда» писала: «На «Краммашбуді» працювало 11 тис. ударників-штурмовиків. Було вирито 7 тис. кубометрів землі, перенесено і перекинуто 10 тис. тонн матеріалів, проведено планування ділянки, прокладено вузькоколіяку, що в переводі на гроші становило 14 тис. 500 крб.».

Крім того, систематично проводились суботники, в яких брали

⁷ Там же, ф. 3372, оп. 1, од. зб. 486, арк. 238: «Партійное строительство». 1931, № 2, стор. 16—18.

⁸ Там же, ф. 902, оп. 1, од. зб. 32, арк. 34—35.

участь не тільки робітники та жителі Краматорська, а й робітники та колгоспники району. Основний об'єкт будівництва — цех металевих конструкцій — було здано достроково, за 11 місяців. Уже в лютому цех приступив до випуску продукції. В 1931 р. було освоєно 25 млн. крб. (проти 7 млн. крб. у 1930 р.) з них тільки на житлобудівництво — 3,1 млн. крб.⁹⁻¹⁰

У тому ж році спорудили клуб на 600 місць у районі Шлакової гори, де містилася більшість робітничих бараків і восени 1932 р. учасники художньої самодіяльності показали свій перший спектакль «Наталка-Полтавка».

На початку 1931 р. ввели в експлуатацію цех металоконструкцій, а наприкінці року — кузню, бетонний завод, ще згодом — завод крупних блоків.

У 1931 р. почалось, а наступного року широко розгорнулось будівництво всіх основних цехів нового заводу. На той час на 30 % виросла й парторганізація «Краммашбуду» і в квітні 1932 р. налічувала 1154 члени і кандидати в члени партії, які внесли гідний вклад у спорудження Уральського і Краматорського заводів важкого машинобудування¹¹.

⁹⁻¹⁰ «Правда», 25 вересня 1934 р.

¹¹ «За технический прогресс» (орган парткому, ЗК профспілки і дирекції НКЗМ), 5 вересня 1959 р.; Партархів Донського обкому КП України, ф. 902, оп. 1, од. зб. 14, арк. 27.

І. Є. ГРОМЕНКО

ЗЕМЕЛЬНІ ГРОМАДИ УКРАЇНИ (1927—1929 рр.)

В. І. Ленін неодноразово наголошував на необхідності поступового прищеплювання селянину почуття колективізму, переконання його в перевагах колективних форм гос-

подарювання шляхом запровадження найпростіших форм кооперування. «Лише коли практично, на досвіді,— зазначав він,— близькому для селян, буде доведено, що перехід до товариського, артільного землеробства необхідний і можливий, лише тоді ми матимемо право сказати, що в такій величезній селянській країні, як Росія, по шляху соціалістичного землеробства зроблено серйозний крок»¹. Керуючись цими положеннями ленінського кооперативного плану, а також рішеннями XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП України, в реконструктивний період Комуністична партія та уряд України, кооперативні й земельні органи шукали та випробовували на практиці різні форми виробничого кооперування. Саме вирішенню цього завдання була підпорядкована земельна, кредитна і податкова політика партії та Радянської держави, зокрема створення земельних громад.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції селянство України одержало 16 млн. дес. землі, яка раніше належала експлуататорам. При проведенні землевпорядкувальних робіт бідняцько-середняцькому прошарку села надавалися значні пільги. Водночас вживалися заходи, що сприяли створенню земельних громад, запровадженню в них спільних сівозмін, використанню спільного реманенту тощо. Для цього їм відводили спільні ділянки землі, виділяли державні кредити, надсилали сільськогосподарські машини, а також спеціалістів.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 172.

У циркулярі Наркомзему УРСР, Укрсільбанку, Укрколгоспу та ВЦКНС про роботу земорганів та системи сільськогосподарської кооперації в справі колективізації від 3 травня 1928 р. роз'яснювалося, що «земгромади, що стали на шлях усупільнення, ...мають обслуговуватися фахівцем по колективізації РЗВ на таких же підставах, як і первісні колгоспи», а також вказувалося на необхідність проведення масової агітаційно-пропагандистської діяльності, роз'яснення населенню переваг колективного господарства над індивідуальним. Для цього Наркомзем України рекомендував виділяти при земгромадах особливий земельний фонд сприяння колективізації².

Партійні організації України розглядали земгромади як одну з найпростіших форм залучення селянства до колективного обробітку землі. В рішеннях квітневого Пленуму ЦК КП(б)У (1925 р.) зазначалося: «Правильна організація земгромади, коли 80 процентів селянських господарств обробляють землю супрягами, створює умови і можливості до широкого розвитку земельної кооперації і колективізації»³. А в резолюції II конференції КП(б)У на доповідь про п'ятирічний перспективний план розвитку народного господарства України записано: «...широка масова колективізація, що йде по лінії усупільнення виробництва цілих земельних громад і населених пунктів на базі тракторизації і контракції машин, заслуговує особливої уваги і заохочення з боку всієї системи кооперативних та державних заходів»⁴.

За даними окрземвідділів, у 1927 р. на Україні було 3200 земгромад, з них 30% мали статuti. Кількість громад швидко зростала. Так, на 1 жовтня 1927 р. в Миколаївському окрузі працювало 118, а через рік — 576. Вони обробляли 16% земель округу. 878 земгромад створено в Херсонському окрузі, в 210 з них запроваджено спільні сівозміни⁵. Таке саме становище було й в інших округах України.

В процесі створення земгромад мобілізувалися кошти населення, формувалися суспільні капітали, а також з'являлися можливості для планового виробництва та збування сільськогосподарської продукції. В передових земгромадах мало місце певне усупільнення виробництва, властиве й тсозам. При земгромадах діяли різні об'єднання по спільному використанню машин, прокатні пункти, організовувалися супряжні групи.

Досвід земгромад, землі яких були об'єднані для спільного обробітку, свідчив про доцільність використання в них тракторів та складних сільськогосподарських машин. Наприклад, у 1926 р., після проведення землевпорядкувальних робіт, у земгромаді с. Костянтинівки Миколаївського округу, що складалася з 270 дворів — 122 безкінних, 60 — однокінних і 88 мали двох і більше коней, було вирішено спільно обробляти землю й купити трактори. Це дало змогу значно підвищити культуру виробництва й збільшити врожайність. Чистосортним насінням озимої пшениці та жита засівалися тепер більші площі, поліпшилося становище бідняків, зміцнювався їх союз з середняками⁶.

Позитивним у діяльності земгромад було спільне використання не тільки тракторів, а й селянського тягла, хоча воно й не усупільнювалося.

² Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 2, К., 1965, стор. 38—39, 73.

³ «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 1, стор. 8.

⁴ КП України в резолюціях з'їздів і конференцій, К., 1958, стор. 447.

⁵ Стан та форми усупільнення селянських господарств. Доповідь ВУЦВКУ та Раднаркомом, Харків, 1928, стор. 29, «Комуніст», 12 лютого 1929 р.; 3 історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, Херсон, 1957, стор. 205.

⁶ «Коллективист», 1927, № 8, стор. 17.

На ланах земгромад працювали тракторні колони, створені при радгоспах та сільськогосподарській кооперації. Як відомо, радгосп ім. Т. Шевченка (Одеський округ) першим у країні уклав договори з 24 земгромадами на обробіток тракторами 30 тис. дес. земель.

Створення і діяльність земгромад сприяли звільненню бідняків від куркульської кабали. Адже в цей період 30—40% селянських дворів, які не мали реманенту та тягла, вимушені були здавати свою землю в оренду куркулям. Розгортання роботи земгромад спричинило припинення цього процесу. Земгромади Миколаївщини виступили ініціаторами конфіскації куркульського реманенту. 31 трактор, який раніше належав глитаєм, у 1929 р. працював на ланах бідняків⁷. Уже в жовтні 1928 р. 30% колгоспів цього округу створено на базі колишніх земгромад⁸.

Початок переходу селян до колективних форм господарювання, писав С. П. Трапезников, було покладено на Україні. На 1 жовтня 1928 р. лише в 6 округах республіки на колективний шлях господарювання перейшло 108 земельних громад⁹. Цей процес посилювався на Україні в 1929 р. «Масова колективізація, — зазначалося в доповідній записці Укрколгоспцентру (червень 1929 р.), — розвивається переважно у степу, досягла значних розмірів і в інших районах України. У першому півріччі на статуті колгоспів перейшли 113 земгромад». 3 вересня 1928 р. до 1 квітня 1929 р. статут товариських форм землекористування прийняли члени 236 громад, зокрема в Шевченківському округу — 38, Шепетівському — 10¹⁰. У матеріалах до звіту ЦК КНС за 1929 р. говорилося, що на колективні форми виробництва перейшли 3900 земгромад¹¹.

Більшість земгромад перетворювалася в тсози, лише деякі — в комуни й артілі. Так, з 10 громад Шепетівського округу одна — с. Індики, що налічувала 127 дворів і мала 728 га землі, стала комуною, а с. Остропіль — 614 дворів та 3094 га землі — артілью.

Перехід селян до колективних форм господарювання свідчив про дієвість і ефективність багатогранної роботи Комуністичної партії. Про це говорили самі селяни. Зокрема, делегатка окружної конференції селянок Томашівського району Запорізького округу Клеванова заявила: «Для бідноти держава йде назустріч. Ми повинні всі йти до колективу. Я служила все життя куркулям, світу не бачила. А в колективі я можу вчитися і стати людиною»¹².

Певну роль у переконанні селян в необхідності створення колективних господарств відіграли й земгромади. Високо оцінив їх діяльність ЦК ВКП(б). Так, у постанові ЦК ВКП(б) від 9 листопада 1928 р. «Про роботу Полтавського окружного по проведенню в життя рішень XV з'їзду ВКП(б) вказувалося: «...Враховуючи значну господарську роль земельних громад на Полтавщині та позитивний досвід їх роботи в інших районах (тракторні колони в Одеському окрузі) по усупільненню виробничих процесів цілих селищ на основі машинної обробки землі та контрактації, приступити до здійснення поставленого ЦК завдання переходу окремих земельних громад до спільної обробки землі»¹³. Визначний діяч Комуністичної партії О. Г. Шліхтер писав: «...Земельна громада своєю соціальною природою зовсім не має нічого спільного з

⁷ «Комуніст», 12 лютого 1929 р. .

⁸ Колхозы СССР, М., 1929, стор. 16.

⁹ С. П. Трапезников. Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинского кооперативного плана, М., 1965, стор. 85.

¹⁰ Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 2, стор. 171, 176, 178, 202.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1012, арк. 88.

¹² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 118, арк. 68.

¹³ «Известия ЦК ВКП(б)», 1929, № 33, стор. 21.

колективом... Але земгромада, що вже має об'єктивні умови до переходу на рейки усупільнення, це є форма, яку ми не можемо і не повинні відкидати, це є форма, яку нам треба використати в інтересах колективізації»¹⁴.

Отже, в період переходу селянства до масової колективізації парт-організації України нагромадили великий досвід використання найпростіших форм виробничого кооперування, зокрема земельних громад. Діяльність останніх була однією з передумов масової колективізації сільського господарства СРСР.

¹⁴ О. Г. Шліхтер. Вибрані твори, К., 1959, стор. 453.

Л. Г. ЧИГОВСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИКІВ
УКРАЇНИ
СЕРЕД ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
В СІЧНІ — СЕРПНІ 1905 р.*

В марксистсько-ленінській теорії класової боротьби, провідна роль в якій належить пролетаріатові, важливе місце також посідає проблема інтелігенції. Великої ваги ця проблема набула в період першої російської революції 1905—1907 рр., коли більшовики, прагнучи згуртувати всі демократичні сили країни під керівництвом пролетаріату, успішно здійснювали тактику «лівого блоку». В. І. Ленін, партія визначили місце і роль основних верств інтелігенції в буржуазно-демократичній революції у відповідності з тим, інтереси якого класу ці верстви висловлювали. Напередодні 1905 р., вказував Ленін, опозиційна царизмові інтелігенція остаточно розпалася на ліберальну, революційно-буржуазну та соціал-демократичну¹. Найреволюційнішою була соціал-демократична, пролетарська інтелігенція, яка несла в маси соціалістичну свідомість, твердо і послідовно вела боротьбу в рядах робітничого класу. Ліберальну інтелігенцію В. І. Ленін характеризував як зграю «кар'єристів і найманців буржуазії»², яка добивалася від царизму лише ліберальних реформ. Завдання більшовиків полягало в тому, щоб постійно викриваючи буржуазну класову суть цієї інтелігенції, нейтралізувати її вплив на дрібнобуржуазну інтелігенцію, зв'язану, за висловом В. І. Леніна, тисячами ниток з масами безправного, забитого, темного, голодного народу³. Саме цю частину інтелігенції Володимир Ілліч називав революційно-буржуазною, демократичною, радикальною⁴. Відзначаючи велику роль діяльності співчуваючого інтелігента, готового зробити соціал-демократії ті чи інші послуги «дрібні» окремо і неоціненні в сумі...»⁵, В. І. Ленін вимагав постійно «підтримувати ліве крило і тягти його до себе... Радикальна інтелігенція простягла нам палець,— хапай її за руку!»⁶,— учив він.

Більшовики докладали багато зусиль, щоб перетворити демократично настроєну інтелігенцію на активного союзника пролетаріату і селянства в демократичній революції. У звіті А. А. (Ганни) III з'їздов

* Підється про діяльність більшовиків України серед інтелігенції в широкому понятті цього терміну, включаючи й ті верстви населення, які В. І. Ленін відносив до напівінтелігентів, маючи на увазі менш освічену і найменш забезпечену матеріально частину інтелігенції. Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 12, стор. 311; В. І. Ленін. ПСС т. 22, стор. 302—303.

¹ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 9, стор. 239.

² В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 284.

³ Див. В. І. Ленін. ПСС, т. 22, стор. 303.

⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 10, стор. 343; т. 12, стор. 142.

⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 122.

⁶ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 11, стор. 190.

РСДРП «Про постановку роботи серед інтелігенції» ставилося завдання залучати й готувати з лав інтелігенції свідомих працівників для партії, використовувати революційно настроєних інтелігентів для поширення соціал-демократичних ідей серед непролетарських верств суспільства; мобілізувати маси інтелігенції на організацію технічного і матеріального сприяння партії⁷.

Значний досвід роботи в цьому напрямку нагромадили більшовицькі організації України, де була зосереджена значна частина інтелігенції країни: 22,7% вчителів, 19% — медичних працівників, 18% — службовців пошти й телеграфу, 22,5% — адвокатів і нотаріусів, 13,6% — діячів науки, літератури й мистецтва⁸. Керуючись ленінськими настановами, більшовики України прагнули «в потрібну хвилину» продиктувати позитивну програму дій і студентам, що хвилюються, і невдоволеним земцям, і обуреним сектантам, і скривдженим народним учителям...»⁹.

Діяльність більшовиків України серед інтелігенції та участь передової її частини в революційному русі частково висвітлено в історико-партійній літературі й дисертаціях. Про окремі групи інтелігенції написано на загальноросійському матеріалі¹⁰. Перші узагальнюючі праці з даної проблеми в масштабі всієї країни належать історикам Л. К. Єрману та В. С. Оніані¹¹. Боротьба більшовиків України за вплив на широкі кола демократичної інтелігенції посідає в них значне місце. В працях дослідників першої російської революції на Україні — Ф. Є. Лося, П. М. Шморгуна, В. І. Астахова, Ю. Ю. Кондуфора, М. Р. Донія, М. Н. Лещенка, О. Г. Михайлюка та інших є значний фактичний матеріал про участь передової інтелігенції України в боротьбі проти самодержавства, про її солідарність з прогресивною інтелігенцією Росії, з усім трудовим народом. Учасі в революції видатних діячів науки й культури, окремих професійних груп інтелігенції, демократичного студентства України присвячені спеціальні праці¹².

⁷ Третий съезд РСДРП. Протоколы, М., 1959, стор. 638—648.

⁸ Підрахунки зроблені за матеріалами: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г., т. II, Спб., 1905.

⁹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 81.

¹⁰ К. В. Базилевич. Очерки по истории профессионального движения работников связи (1905—1906 гг.), М., 1925; В. Н. Лебедев. Участие работников связи в революционном движении России, М., 1967; И. М. Пушкарёва. Железнодорожники России — активные участники октябрьской политической стачки 1905 года. — «Вопросы истории», 1958, № 12; Н. Ростов. Железнодорожники в революционном движении 1905 г., М.-Л., 1926; И. Зильберг. Профессиональное движение служащих фармацевтов. Период первой русской революции, М., 1930; И. А. Слонимская. Медицинские работники в революции 1905—1907 гг., М., 1955; В. М. Федченко. Участие передовой медицинской интеллигенции в революции 1905—1907 гг. — Труды Киевского государственного медицинского института им. А. А. Богомольца, выпуск I, 1956.

¹¹ Л. К. Єрман. Интеллигенция в первой русской революции, М., 1966; В. С. Оніані. Большевицкая партия и интеллигенция в первой русской революции, Тбилиси, 1970.

¹² І. О. Пшук. Участь народних вчителів і учнів середніх шкіл в революції 1905—1907 рр. — Матеріали наукової сесії Вінницького державного педагогічного інституту, присвяченої 50-річчю першої російської революції, Вінниця, 1955; Л. Пархоменко. Революція 1905—1907 гг. и украинская музыка начала XX ст. — Научно-методические записки (Киевская консерватория). Сборник, К., 1956; О. Г. Дзевєрін. Боротьба більшовиків за народну освіту в період першої російської революції. — «Радянська школа», 1955, № 12; О. Г. Кравченко. З історії руху учнівської молоді на Україні в час революції 1905—1907 рр. — «Наукові записки» Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, т. XVIII, 1955; Г. М. Деренковский. Узловое бюро РСДРП Юго-Западных железных дорог в 1906—1908 гг. Из истории рабочего класса и революционного движения, М., 1958; М. П. Просяник. З

Діяльність більшовицьких організацій України серед інтелігенції в 1905—1907 рр. ще не була предметом окремого дослідження. В даній замітці робиться спроба узагальнити зміст, форми, методи діяльності більшовиків серед прогресивної інтелігенції України, її участь у революційному русі в перші місяці революції 1905—1907 рр.

З перших днів революції на чолі демократичних сил країни виступив пролетаріат. У січні—березні 1905 р. по всій Росії страйкувало 810 тис. робітників, у тому числі на Україні—близько 170 тис.¹³ Слідом за пролетаріатом піднімалося селянство, революційні настрої охопили демократичну інтелігенцію.

У відповідь на «Криваву неділю» відкрито заявили про свою готовність словом і ділом підтримати боротьбу народу проти царизму О. М. Горький, художники В. О. Серов і В. Д. Поленов, композитори М. А. Римський-Корсаков, О. К. Глазунов, А. К. Лядов, С. І. Танєєв, учені Д. І. Менделєєв, К. А. Тімірязєв та багато інших¹⁴. Роз'яснюючи суть подій 9 січня, поведінку в ці дні прогресивної інтелігенції Росії, більшовики України закликали інтелігенцію підтримати робітничий клас. «Всі учбові заклади закриті,—писали одеські більшовики.—Студенти висловлюють свою єдність з робітниками... В ніч з 10-го на 11-е заарештовано 40 найкращих російських письменників. Серед заарештованих Горький... повстали зараз всі верстви суспільства..., об'єднаймося і дружною сім'єю підемо на приступ проти самодержавства!»¹⁵.

На заклик більшовиків проти кривавої бойні в Петербурзі були організовані студентські демонстрації, сходки в усіх вищих учбових закладах України. «Ми гадаємо,—говорилось у відозві студентів Київського політехнічного інституту,—що робітникам не доведеться розчаруватися в інтелігенції, і якщо вулицям нашим доведеться вмитися людською кров'ю, то тут буде кров не лише самих робітників»¹⁶. З лютого Одеський комітет РСДРП провів збори інтелігенції. Одностайно було прийнято запропоновану більшовиками резолюцію, в якій вказувалося, що повалення самодержавства можливе лише внаслідок збройного повстання. Збори заявили про готовність підтримати РСДРП, оскільки вона «висловлює прагнення і вимоги не тільки робітничого класу, але й усього народу...»¹⁷. Учасники мітингу інтелігенції Харкова 17 січня вимагали негайного скликання Установчих зборів, а також проведення загального страйку в усіх установах, вищих учбових закладах і на фабриках міста, збирали кошти на користь страйкуючих робітників Петербурга і сімей убитих¹⁸.

Демократична інтелігенція України, зокрема педагогічні товариства Києва й Харкова, підняли голос протесту на захист ув'язненого з консерваторії композитора М. А. Римського-Корсакова, визначного пролетарського письменника О. М. Горького, ув'язненого в Петропавловську фортецю. Великий Каменяр І. Я. Франко писав у ті дні: «Тепер очі всього цивілізованого світу звернені на те прокляте місце, бо в його мурах сидить і мучиться знов один із світочів російського народу, один із оздоб російського письменства — Максим Горький»¹⁹. Сам І. Я. Франко з перших днів революції виступив у перших лавах борців за свобо-

¹³ Історія Української РСР, т. І, К., 1967, стор. 541.

¹⁴ Л. К. Е р м а н. Назв. праця, стор. 46, 47, 51, 60, 133.

¹⁵ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.), К., 1955, стор. 49.

¹⁶ ЦДІА УРСР, ф. 275, оп. 1, спр. 733, арк. 1.

¹⁷ 1905 год на Украине, т. І, Харьков, 1925, стор. 301.

¹⁸ Харьков и харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 годов. Сборник документов и материалов, Харьков, 1955, стор. 55; ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1207, арк. 8.

¹⁹ І. Я. Ф р а н к о. Твори, т. XVIII, К., 1955, стор. 105—106.

ду, був у центрі політичного життя країни. Активну участь у революційних подіях брав М. М. Коцюбинський. 9 січня 1905 р. він виступив на зборах членів чернігівської бібліотеки з вимогою знищити царську цензуру на літературу і, в тому числі, на літературу народів окраїн, підтримав вимоги, висунуті революційними соціал-демократами²⁰.

Поета-громадянина, «друга робітників» Лесю Українку події 9 січня застали на Кавказі, звідки вона писала про революційні виступи робітників і селян, про «бунти» в усіх середніх школах Тіфлісу»²¹. З радістю зустрів перші звістки про революцію письменник-демократ Архип Тесленко. «Настав рік 1905,— писав він,— заворушилися люди. Кличуть до боротьби за рівність, братство, свободу!.. Так от де я знайду собі і ціль життя»²².

Під впливом боротьби пролетаріату демократична частина інтелігенції пробуджується до політичного життя, робить перші спроби відкрито виступити проти самодержавства. Але ці виступи були ще боязливими, обмежувалися збиранням коштів на користь потерпілим, мітингами та зборами протесту. Приділяючи головну увагу роботі в пролетарських і селянських масах, більшовики України ставили за мету допомогти демократичній інтелігенції побороти нерішучість і хитання, переконати її стати в ряди революційного народу і разом з ним боротися. Вони розгорнули ідейно-виховну та організаційну роботу в цьому напрямку.

В умовах підпілля порівняно малочисельні більшовицькі організації не могли, звичайно, виділити значні сили для роботи серед інтелігенції. Та все ж існували спеціальні партійні органи, які займалися цим питанням. Ще восени 1904 р. при Одеському комітеті РСДРП був створений соціал-демократичний Союз інтелігенції на чолі з Організаційним комітетом, ідейне керівництво яким здійснював його голова, член комітету РСДРП²³. Для роботи серед безпартійної інтелігенції, що співчувала партії і подавала їй значну допомогу (коштами, явками, паспортами тощо), при комітеті діяла громадська секція, за роботу якої відповідав секретар комітету РСДРП К. Й. Левицький. У перші дні революції після розколу одеської організації і створення меншовицької групи при ЦК Організаційний комітет Союзу інтелігенції приєднався до меншовиків. Але частина соціал-демократичної інтелігенції твердо стояла на позиціях більшовизму і рішуче виступила проти розкольніцької, опортуністичної поведінки меншовиків. Так, 16 січня слухачі одеських зуболікарських курсів ухвалили резолюцію, яка, засудивши поведінку меншовиків, вимагала створити новий центр для керівництва соціал-демократичною інтелігенцією²⁴. Таким новим центром стала інтелігентська секція при Одеському комітеті РСДРП. Починаючи з квітня 1905 р., К. Й. Левицькому доводилось одночасно очолювати й громадську секцію й інтелігентську. З цього часу почала існувати одна громадсько-інтелігентська секція. Напередодні революції налагодила роботу громадська секція при Катеринославському комітеті РСДРП²⁵.

В постійній боротьбі з меншовиками більшовики України зміцнювали свої позиції в студентських та учнівських соціал-демократичних

²⁰ Н. Л. Калениченко. Великий сонцепоклонник, К., 1967, стор. 116.

²¹ Леся Українка. Твори, т. 10, К., 1965, стор. 186, 187, 188, 190.

²² Архип Тесленко. Вибрані твори, К., 1950, стор. 70.

²³ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины (1896—1904 гг.), К., 1963, стор. 759.

²⁴ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов : социал-демократическими организациями Украины (1901—1905), К., 1964, стор. 499.

²⁵ III съезд РСДРП. Сборник документов и материалов, М., 1955, стор. 658; Л. И. Гоппер. Большевики Екатеринослава в 1905 году.— «Вопросы истории», 1955, № 3, стор. 27.

організаціях. Існували спеціальні партійні органи для роботи серед залізничних службовців. У Києві члени групи «Вперед» на чолі з О. Г. Шліхтером провадили значну роботу серед службовців управління Південно-Західних залізниць, при Катеринославському комітеті «більшості» РСДРП був створений ЦК службовців Катеринославської залізниці. Більшовики Харкова відвоювали у меншовиків «Південно-російський залізничний союз»²⁶.

Створений у травні 1905 р. Рудничний союз РСДРП займався пропагандою та агітацією соціал-демократичних ідей серед інженерів²⁷.

Більшовицькі групи діяли в окремих медичних установах. Так, при Харківській губернській лікарні «Сабурова дача» з участю Артема (Ф. А. Сергєєва) була створена парторганізація медиків.

Більшовики спрямовували діяльність революційних гуртків поштово-телеграфних службовців. Зокрема, в Харкові деякі члени такого гуртка входили до більшовицької групи «Вперед». Існував більшовицький центр у телеграфістів Дальницького району Одеської більшовицької організації²⁸. Встановлювались зв'язки з представниками військової інтелігенції²⁹.

Величезне значення у спрямуванні діяльності більшовиків України серед інтелігенції мав їх постійний зв'язок з В. І. Леніним. Ще напередодні III з'їзду РСДРП, визначаючи коло питань, на які бажано було б дати відповідь у доповідях комітетів, Володимир Ілліч включив питання про зв'язки з студентством, учнями, з інтелігенцією, підкресливши, що «бажані особливо докладні дані з огляду на новизну питання і необхідність узагальнити і зв'язати численні розрізнені кроки»³⁰. У запитальнику, складеному вже після III з'їзду РСДРП Н. К. Крупською для звітності місцевих комітетів РСДРП, також було питання про зв'язки з інтелігенцією. Рекомендуючи передрукувати на гектографії деякі статті з газети «Вперед» і популяризувати їх у масах, Надія Костянтинівна поряд із статтею В. І. Леніна «Початок революції в Росії» називає і ленінську статтю з приводу меншовицької брошури «Робітники і інтелігенція в наших організаціях» — «Солов'я байками не годують», яка «торкається одного з найпекучіших питань»³¹.

На початку 1905 р. більшовики Одеси інформують Леніна про ускладнення в роботі Одеського комітету серед інтелігенції, про посилення на неї впливу меншовиків. Відповідаючи на ці тривожні сигнали, Н. К. Крупська запитує: «Що за «ОК союзу інтелігенції?» Що за звір такий?» і заспокоює: «Пошлемо підкріплення»³².

Більшовик Г. С. Михайлов, що працював у Києві, писав Леніну про те, як ускладнює роботу з інтелігенцією розкол у партії і яке величезне значення у цій роботі мають його твори. Регулярно інформували Леніна про студентські сходки, інтелігентські мітинги, про боротьбу з лібералами, меншовиками, есерами й анархістами за вплив на інтелігенцію

²⁶ М. Доній. Катеринославська більшовицька організація в революції 1905—1907 рр.— До історії більшовицьких організацій на Україні (1905—1907 рр.), К., 1955, стор. 132—133; «Вперед», № 9, 23 лютого 1905 р.

²⁷ «Пролетарій», № 4, 17 (3) червня 1905 р.

²⁸ Л. К. Ерман. Участие демократической интеллигенции в стачечном и профсоюзном движении, М., 1955, стор. 14; П. М. Шморгул. Більшовицькі організації на Україні в період першої російської революції (1905—1907), К., 1955, стор. 86.

²⁹ Переписка В. І. Леніна з керівними йому заграничними партійними органами з соціал-демократическими організаціями України (1901—1905 гг.), стор. 667.

³⁰ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 77.

³¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, од. зб. 422, арк. 1; ф. 25, оп. 11а од. зб. 19483, арк. 1.

³² Переписка В. І. Леніна з керівними йому заграничними партійними органами з соціал-демократическими організаціями України (1901—1905 гг.), стор. 498, 503, 504, 516, 517, 518, 543.

більшовики Харкова, Луганська, Миколаєва. У відповідь одержували ленинські поради, посилену допомогу³³.

На чолі визвольного руху прогресивної інтелігенції йшли більшовики-інтелігенти, які особистим прикладом залучали її до боротьби, озброювали передовою революційною теорією. Багато професіоналів-революціонерів працювало в місцевих організаціях, інші, хто не був членом партії, віддавали справі робітничого класу всі свої сили, а часом і життя. Такі люди були серед різних професіональних груп інтелігенції України: інженерно-технічні працівники, службовці О. Г. Шліхтер, М. О. Скрипник, Г. М. Кржижановський, В. М. Маковський, О. С. Іловайський, О. М. Терпигорев, М. К. Курако, медичні працівники Ф. М. Петров, А. В. Лисенко, О. М. Винокуров, П. П. Тутишкін, Ганна Шохіна, Даша Базлова; діячі освіти А. С. Гречнев, Б. М. Волін; адвокат В. В. Ваккар; студенти Д. М. Бассалиго, М. О. Савельєв, В. О. Радус-Зенькозич, М. П. Доброхотов; учні В. Чубар, І. Товстуха та багато ін.

Важливим фактором революціонізуючого впливу на інтелігенцію був страйковий рух пролетаріату. Робота більшовиків у масах інтелігенції спрямовувалась на те, щоб специфічно пролетарський засіб боротьби — масовий страйк — зробити однією з форм протесту й інтелігенції. Вони закликали трудящу інтелігенцію приєднуватися до страйкуючих робітників, вчитись у них організованості й згуртованості, допомагали в складанні вимог, роз'яснювали взаємозв'язок вимог економічних і політичних.

Газета «Вперед» широко пропагувала досвід київських більшовиків на чолі з О. Г. Шліхтером, які в лютому 1905 р. успішно провели страйк службовців управління Південно-Західних залізниць. В більшовицькій листівці «До службовців управлінь Південно-Західних і Києво-Полтавських залізниць» сформульовано лише економічні вимоги, що могло згуртувати різношерстну масу залізничних службовців³⁴. Київські більшовики зуміли провести групу дрібнобуржуазної інтелігенції через економічний страйк до розуміння необхідності боротьби й за політичні права і зробити колектив трудової інтелігенції управління Південно-Західних залізниць одним із своїх опорних пунктів. Під кінець страйку службовці вимагали політичних свобод і скликання Установчих зборів. «Вчорашні раби усвідомили себе громадянами», — констатувала газета «Вперед»³⁵.

Вимоги про поліпшення службового та економічного побуту в лютому подають начальникові дороги службовці управління Катерининської залізниці³⁶.

Самовіддана боротьба пролетаріату, що наростала з кожним днем, залучала в страйковий рух медичних працівників. У січні—лютому страйкували фармацевти Катеринослава, Одеси, Харкова, Житомира; майже три тижні тривав економічний страйк фармацевтів Києва. Пред'явили свої вимоги фармацевти Миколаєва, попереджуючи при цьому, що в разі незадоволення цих вимог вони почнуть страйк³⁷.

³³ Там же, стор. 505, 512, 515, 531—539, 552—553, 608, 649, 768.

³⁴ Фонд архівного збереження (далі ФАЗ) Бібліотеки ІМЛ при ЦК КПРС, д-Ц 55 538; ЦДА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 1179, арк. 14; ф. 442, оп. 855, спр. 54, арк. 5—6.

³⁵ «Вперед», № 11, 23 (10) березня 1905 р.

³⁶ Начало первой русской революции. Документы и материалы, М., 1955, стор. 426.

³⁷ Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 рр. на Україні, К., 1955, стор. 102: «Летомсь революціи», 1925, № 1, стор. 174, 180, 183; ЦДА УРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 824, арк. 3, 4, 5, 34, 35; ф. 442, оп. 855, спр. 41, арк. 3; «Киевское слово», 10 лютого 1905 р.; И. Зильберг. Профессиональное движение служащих фармацевтов. Период первой русской революции, М., 1930, стор. 18; ФАЗ Бібліотеки ІМЛ при ЦК КПРС, д-Ц 55 670; 1905 год на Украине, т. I, 1925, стор. 117, 156.

Поступово втягувалися у страйкову боротьбу окремі групи заводських службовців. 13 березня 1905 р. збори всіх заводських службовців Катеринослава виробили загальні економічні вимоги й ухвалили заснувати професіональну спілку заводських службовців³⁸.

Страйкова боротьба залізничних службовців, фармацевтів, телеграфістів та інших груп інтелігенції переконливо свідчила про те, що серед інтелігенції України є справді демократичні верстви, здатні об'єднатися з усім революційним народом.

Серйозну школу політичної освіти проходила революційно настроєна інтелігенція на масових робітничих мітингах, у політичних першотравневих демонстраціях. Об'єднані політичні маніфестації робітників, студентів, представників інтелігенції, що проходили під лозунгами «Геть самодержавство!», «Хай живе демократична республіка!» відбулися в Харкові, Одесі, Балті та інших містах. Більшовики пильно стежили за процесом пробудження інтелігенції до політичного життя, підтримували її революційну активність.

Могутнім засобом ідейно-політичного виховання демократичної інтелігенції України була нелегальна більшовицька преса — газети «Вперед» і «Пролетарий», відозви Бюро комітетів більшості та ЦК РСДРП «До товаришів учителів», «Ставлення Російської соціал-демократичної партії до лібералів», звернення «До студентства», «До всієї учнівської молоді»³⁹. Розкриваючи особливості буржуазно-демократичної революції в Росії, свою стратегічну і тактичну лінію в ній, більшовики обґрунтовували роль пролетаріату як гегемона революції, необхідність згуртування навколо нього всіх демократичних сил країни, в тому числі й трудової інтелігенції, розкривали класову суть лібералів, меншовиків, есерів та інших політичних партій, широко висвітлювали конкретні факти життя і боротьби інтелігенції, зокрема на Україні. У 18 номерах газети «Вперед» і 26 номерах «Пролетария» було опубліковано більше 50 кореспонденцій, повідомлень, листів і заміток з промовистим фактичним матеріалом про становище і революційні виступи інтелігенції України.

Багатий матеріал для вивчення діяльності більшовиків України серед інтелігенції дає аналіз листівок місцевих більшовицьких організацій. Користуючись правом видавничої діяльності одеська більшовицька інтелігентська секція в березні 1905 р. видала п'ять спеціальних бюлетенів про революційний рух в країні⁴⁰. Вивчений архівний матеріал дає підстави стверджувати, що на Україні це була єдина інтелігентська секція, яка видавала листівки від власного імені. Більшовики України зверталися з відозвами й листівками до різних професіональних груп інтелігенції. Крім вищезгадуваної листівки, виданої київською групою «Вперед», до залізничних службовців звертався ЦК службовців Катерининської залізниці, харківська група «Вперед» — до поштарів. У травні 1905 р. миколаївські більшовики випустили листівку, звернену до всіх прикажчиків і службовців міста⁴¹.

Часто більшовики звертались до демократичної інтелігенції через загальні листівки — «До суспільства», «До громадян», «До всіх», доводячи до широких верств трудової інтелігенції лозунги партії, закликаючи

³⁸ 1905 год на Украине, т. I, стор. 63.

³⁹ Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг., т. I, М., 1956, стор. 42, 52—54, 151—152, 160—163.

⁴⁰ ФАЗ Библиотеки ИМЛ при ЦК КПРС. Бюлетень № 1 д-Ц 34 467; № 2 — не зберігся; № 3 — д-Ц 34 469; № 4 д-Ц 34 470; № 5 д-Ц 34 472.

⁴¹ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.), стор. 165—167, 208—210, 273—276.

до боротьби, широко пропагуючи ідею гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції. «Громадяни! Пролетаріат сміливо і рішуче виступив на відкриту боротьбу з ненависним самодержавством, і він його повалить,— писали катеринославські більшовики.— РСДРП — єдиний представник і керівник пролетаріату — найсильніша партія в Росії»⁴².

Роз'яснюючи, що ідеал робітничого класу — соціалізм, більшовики доводили, що це також світла мрія всієї прогресивної інтелігенції. У листівці Кам'янець-Подільського соціал-демократичного Союзу учнів середніх учбових закладів «Поза соціалізмом для інтелігенції немає порятунку» роз'яснювалося, як в міру розвитку капіталізму розумова праця все більше перетворюється на товар, як нестримно поглиблюється процес пролетаризації інтелігенції. Єдиний вихід із цього становища — соціалізм⁴³.

Здійснення гегемонії пролетаріату в революції вимагало ізоляції ліберальної буржуазії, яка плазувала перед царським урядом. Більшовицькі листівки викривали її фальшивий «демократизм», роз'яснювали справжню суть створюваних царським урядом у перші місяці революції різних комісій — Шидловського, Кобеко, Коковцева, спрямованих на обман робітників, селянства, трудової інтелігенції. В той час, як представники буржуазної інтелігенції Києва, Одеси, Полтави клопоталися про запрошення їх до комісії Кобеко, більшовики розповідали, як робітники послідовно й чесно відкидають разом із самодержавним урядом всі його комісії, його реформи і його подачки⁴⁴.

У відповідь на прийом царем депутацій міських і земських діячів 6 червня 1905 р. і на вірнопідданицький адрес, складений харківським губернським земством, більшовики Харкова видають листівку з закликом готуватися до збройного повстання⁴⁵.

Виступаючи справжніми захисниками інтересів трудової інтелігенції, більшовики вчили: «не просіть, а вимагайте!», використовуючи пролетарські методи боротьби — страйк і збройне повстання⁴⁶. Збройне повстання — це єдино можливий шлях повалення самодержавства, доводили вони. Такі листівки були видані більшовиками Харкова, Катеринослава, Кременчука, Ромен, Херсона⁴⁷. Не зразу і не в такому масштабі, як серед робітників і селян, більшовицька агітація з кожним днем посилювала свій вплив на широкі верстви інтелігенції, нейтралізуючи одних і залучаючи інших на сторону пролетаріату.

З перших днів революції більшовики приділяли увагу усній пропаганді серед інтелігенції: створювались спеціальні пропагандистські групи, проводилися збори, масовки, дискусії. У звіті А. А. (Ганни) III з'їздові РСДРП вказувалося, що «пропаганда серед інтелігенції має на меті підготувати свідомих працівників для партії»⁴⁸. В нелегальні гуртки, де вивчалась марксистська теорія, більшовики залучали кращу частину революційно настроєної інтелігенції. Протокол засідання Одеського комі-

⁴² Там же, стор. 183.

⁴³ ЦДІА УРСР, ф. 707, оп. 156, спр. 68, арк. 161.

⁴⁴ «Киевское слово», 28 лютого 1905 р.; Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.), стор. 175.

⁴⁵ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.), стор. 242.

⁴⁶ Там же, стор. 209.

⁴⁷ Там же, стор. 254, 276; Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине. Документы и материалы, Харьков, 1957, стор. 49, 81; Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов, Херсон, 1962, стор. 117.

⁴⁸ Третий съезд РСДРП, стор. 643.

тету РСДРП в серпні 1905 р. дає уявлення про роботу пропагандистських гуртків в Одесі, про їх структуру, тематику. В протоколі відмічалося, що гуртки інтелігенції «ростуть, як гриби», що «є дуже багато інтелігентів, які бажають і шукають керівництва комітету»⁴⁹. Велику увагу приділяли одеські більшовики пропаганді серед інтелігенції своєї програми, методиці вивчення марксистської теорії: головною формою навчання було визнано самостійне вивчення теорії і складання рефератів з прочитаної літератури. Із спогадів більшовика Л. Скорнякова ми дізнаємося про роботу пропагандистських гуртків службовців в Управлінні Південно-Західних залізниць⁵⁰. В одному з донесень київському губернаторові говорилося про знайомство київської учнівської молоді з марксистською літературою: «Твори Маркса і Енгельса знають краще, ніж Пушкіна і Лермонтова, твори яких 8 років вивчають у школі»⁵¹.

23 лютого 1905 р. на засіданні більшовицького партійного клубу в Женеві, який займався вивченням і узагальненням досвіду роботи партійних організацій серед інтелігенції, відзначалася дуже цікава форма роботи одеських більшовиків — організація соціал-демократичного клубу інтелігенції⁵². На засіданнях клубу читалися реферати з таких тем, як основи наукового соціалізму, психологічні риси інтелігенції тощо. Плата за вхід поповнювала більшовицьку касу.

Стратегічна і тактична лінія більшовиків у революції роз'яснювалася на засіданнях громадських секцій. У травні 1905 р. делегат III з'їзду РСДРП від Катеринослава М. С. Лещинський на засіданні катеринославської громадської секції зробив доповідь про роботу з'їзду⁵³. Великий інтерес у колах катеринославської інтелігенції викликала доповідь П. М. Лепешинського про позиції більшовиків з аграрного питання⁵⁴.

Борючись за вплив на широкі маси трудової інтелігенції, більшовики України використовували легальні освітні й наукові товариства, публічні лекції, захисти дисертацій, диспути тощо, перетворюючи їх на політичні мітинги, в трибуни для пропаганди своїх поглядів. Значний досвід у цій справі мали більшовики Харкова, Одеси, Катеринослава, Києва, Миколаєва⁵⁵. Враховуючи гостру політичну боротьбу різних партій на подібних засіданнях і зборах, більшовики направляли туди своїх найкращих ораторів. У Харкові часто виступав Ф. А. Сергєєв (Артем), у Києві — О. Г. Шліхтер, у Катеринославі — П. М. Лепешинський.

Сміливі виступи більшовиків пробуджували в інтелігенції почуття громадського обов'язку. Так, на засіданні Харківського товариства поширення в народі грамотності один із службовців, після виступу більшовицького оратора з викриттям поведінки лібералів і меншовиків зая-

⁴⁹ «Пролетарская революция», 1925, № 12, стор. 69; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 25, оп. 1 н 2 у, од. зб. 26 754, арк. 135.

⁵⁰ 1905 рік у Києві та на Київщині. Збірник статей та спогадів, К., 1926, стор. 367.

⁵¹ ЦДІА УСРР, ф. 275, оп. 1, спр. 1251, арк. 26.

⁵² Старий большевик. Сборник, т. 2, М., 1932, стор. 104; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 351, оп. 1 у, од. зб. 21 664, арк. 11, 13.

⁵³ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины, стор. 353.

⁵⁴ С. И. Голлер. Большевики Екатеринослава в 1905 году. — «Вопросы истории», 1955, № 3.

⁵⁵ В. Астахов, Ю. Кондуфор. Революционные события 1905—1907 гг. в Харькове и губернии, Харьков, 1955, стор. 30, 47; В. Д. Бонч-Бруевич. Нелегальная поездка в Россию, М.-Л., 1930, стор. 248, 250; Партархів Одеського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 664, арк. 7; ЦДІА УСРР, ф. 386, оп. 1, спр. 819 арк. 13 зв.; од. зб. 948, арк. 11, ф. 442, оп. 855, спр. 78, арк. 26, 32; Женщины русской революции, М., 1968, стор. 93; М. Козеренко. Більшовики в Києві 1903—1905 рр.— 1905 рік у Києві та на Київщині, стор. 18—19.

вив: «Ми, інтелігенція, зараз же повинні об'єднатися з робітничим рухом і прямо піти на... громадянську війну з бюрократичним урядом, хоч за нього стоїть багнет і гвинтівка, а за нами — міцний кулак, мускулясті руки нашого робітника»⁵⁶. Згуртовуючи навколо себе революційно настроєну інтелігенцію, більшовики залучали її до медичної допомоги учасникам страйків і демонстрацій, надання житла для явок і збереження літератури, матеріальної підтримки революційних організацій, до сприяння втечам, виготовлення і збереження зброї, участі в бойових дружинах тощо «Допомагайте ж, громадяни, пролетаріатові, — закликали більшовики, —...Хай кожний громадянин у майбутній вільній державі зможе з гордістю сказати: «Я теж брав участь у цій великій визвольній боротьбі»»⁵⁷. Тривалий час явкою одеських більшовиків була квартира лікаря Левінсона; велику допомогу у влаштуванні конспіративних квартир, вишукуванні коштів, налагоджуванні зв'язків і явок подавали сім'ї лікарів Солов'я та Хволес, учні зуболікарської школи⁵⁸. Серед тих, хто допомагав більшовикам у Катеринославі, був інженер, ревізор руху Катериїнської залізниці П. Боборикін. Багато більшовицької літератури збереглося в конторі інженера Лебединського складу⁵⁹.

Відданих справі революції інтелігентів більшовики залучали до підготовки збройного повстання. В серпні 1905 р. в Києві ЦК РСДРП створив школу-майстерню, де вироблялася зброя. Практичні заняття вели досвідчені інженери, професори Київського політехнічного інституту М. Н. Тихвинський, Ю. В. Ломоносов. Асистент цього ж інституту викладав хімію і навчав засобів виготовлення вибухових речовин. Основні тактики й фортифікації викладав відставний офіцер⁶⁰. Виробництвом зброї в Олександрівську керував інженер-технолог Іздебський. У виготовленні бомб у Луганську активну участь брав лаборант-провізор Перчихін, за характеристикою К. Є. Ворошилова, «вміла і надійна людина». При лікарні заводу Гартмана луганські більшовики створили конспіративну групу медиків⁶¹.

Таким чином, уже на початку революції більшовики України користувалися послугами і матеріальною підтримкою прогресивної частини інтелігенції. Виявляючи їй велике довір'я, більшовики України залучали свідомих інтелігентів до агітаційно-пропагандистської роботи серед робітників, селян і солдатів. Так, з допомогою вчителя-більшовика А. С. Гречнева вечірню робітничу школу в Горлівці більшовики перетворили на своєрідний робітничий університет з науково-освітньою та революційною програмою. До занять і читання лекцій та доповідей Гречнев залучав інженерів з шахт, медичних працівників і вчителів⁶².

Для роботи на селі більшовики використовували демократичну інтелігенцію через спеціальні аграрні групи при Катеринославській, Луганській, Харківській та інших більшовицьких організаціях. Весною і влітку

⁵⁶ ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1210, арк. 74 зв.

⁵⁷ Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 117

⁵⁸ «Пролетарская революция», 1925, № 6, стор. 9, 13; ЦДІА УРСР, ф. 385, оп. 1, спр. 1431, арк. 10; ф. 386, оп. 1, спр. 812, арк. 29.

⁵⁹ ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 1124, арк. 19; спр. 1180, арк. 1.

⁶⁰ С. Сулимов. Мастерская бомб. Тысяча девятьсот пятый год (от подпольного кружка к пролетарской диктатуре), выпуск III, М.-Л., 1930, стор. 120.

⁶¹ Г. Рубцов. Військово-бойова робота більшовиків на Україні (1905—1907 рр.), К., 1958, стор. 40; К. Е. Ворошилов. Рассказы о жизни, М., 1968, стор. 180, 181.

⁶² А. С. Гречнев. Горловское вооруженное восстание.— 1905 год в Донбассе. Сталино, 1955, стор. 21—22; ПА ІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 1, од. зб. III, арк. 89, 96.

1905 р. значну агітаційно-пропагандистську роботу серед селян вели студенти, що роз'їхались на канікули⁶³.

Видатною подією першої російської революції було повстання на броненосці «Потёмкин». До повсталих матросів приєднався офіцер-механік О. М. Коваленко, чесність, розум, опозиційні політичні погляди, якого високо цінував П. П. Шмідт. Своїми кваліфікованими порадами він допомагав революційній команді і розділив з нею тяжку долю емігранта⁶⁴.

Більшовики закликали робітників, солдатів, усіх громадян, у тому числі й трудову інтелігенцію, підтримати повсталих матросів. І цей заклик не залишився без відгуку. 17 червня 1905 р. нарада лікарів одеської міської лікарні ухвалила «для подання допомоги пораненим... розподілити медичний персонал на правильні зміни». Цю постанову підписало 45 лікарів. Напередодні приходу броненосця в Одеський порт вчителі міста влаштовували мітинги і збори «з метою згуртуватися для перебудови держави»⁶⁵. В дні повстання багато з них побували на повсталому кораблі, закликаючи матросів продовжувати боротьбу. Студенти й учнівська молодь брали активну участь і в загальному червневому страйку в Одесі, і в повстанні на «Потёмкине». На підтримку повсталих матросів наприкінці червня страйкували десятки тисяч робітників Катеринослава, Харкова, Миколаєва. В умовах загального революційного піднесення продовжував розгортатися страйковий рух трудової інтелігенції. У червні три тижні страйкували телефоністки Одеси. Адміністрація змушена була задовольнити ряд висунутих ними економічних вимог. У серпні 1905 р. було проведено страйк конторських службовців усіх приватних підприємств Катеринослава; свої вимоги про поліпшення умов праці пред'явили службовці Харківського паровозобудівного заводу⁶⁶.

Так поступово, під впливом революційної боротьби пролетаріату і внаслідок зусиль більшовиків демократична інтелігенція України виросла в серйозну політичну силу. Почавши напередодні 1905 р. з петицій та обструкцій, вона перейшла до відкритої боротьби проти самодержавства: мітинги, демонстрації, страйки, створення бойових дружин, участь у збройних повстаннях — таким був розвиток руху демократичної інтелігенції в 1905 р. Не переоцінюючи значення цього руху, слід зазначити, що він вніс певний позитивний вклад у загальну боротьбу народу проти царизму.

⁶³ Т. І. Жуков. Більшовики у боротьбі за селянство у революції 1905—1907 рр. Львів, 1970, стор. 56.

⁶⁴ «Наука і суспільство», 1969, № 2, стор. 36—37.

⁶⁵ ЦДА СРСР, ф. 1405, оп. 127, спр. 1965, арк. 6, 7.

⁶⁶ 1905 год на Укране, т. I, стор. 183; Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг., стор. 136—138.

На допомогу викладачу історії

ВИСВІТЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ РОЛІ В. І. ЛЕНІНА В УТВОРЕННІ СРСР

Велике пізнавально-виховне значення для учнівської молоді має розкриття ролі В. І. Леніна як творця і керівника першої в світі соціалістичної держави, засновника багатонаціонального Радянського Союзу. «Величезна заслуга Леніна полягає в тому,— говорив Л. І. Брежнєв,— що він розробив програму соціалістичного розв'язання національного питання. Цю програму здійснено. Торжество ленінської національної політики, розв'язання в Радянському Союзі національного питання — одного з найгостріших, найважчих питань суспільного життя — це справа величезного значення, великий крок у соціальному розвитку людства»¹.

Важливою умовою засвоєння учнями на уроках історії СРСР та УРСР основних питань ленінської національної політики є послідовне висвітлення її змісту та шляхів здійснення в нашій країні, що має виняткове значення для виховання підростаючого покоління в дусі братерської дружби народів та соціалістичного інтернаціоналізму.

Досвід вивчення в школі теми «Утворення Союзу РСР» (IX клас) свідчить, що під час викладання курсу вітчизняної історії вчитель має змогу розкрити роль В. І. Леніна в створенні першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави. Завдання педагога полягає в тому, щоб на фактичному і теоретичному матеріалі, згідно з шкільною програмою роз'яснити учням значення розробки Володимиром Іллічем національного питання, його невтомної діяльності щодо зміцнення єдності трудящих нашої країни. Для цього слід виділити такі основні етапи теми: а) об'єктивні причини та передумови об'єднання незалежних радянських республік у державний союз, які були обґрунтовані В. І. Леніним; б) організаторська та масово-політична діяльність Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним щодо об'єднання національних республік; вирішальна роль усіх націй і народностей нашої країни, насамперед великого російського народу, в утворенні, зміцненні й розвитку союзу рівноправних народів; значення об'єднавчого руху на Україні для створення Радянського Союзу; український народ — один з ініціаторів утворення СРСР; в) основні принципи утворення СРСР — добровільного союзу рівноправних і суверенних республік: пролетарський інтернаціоналізм, єдність економічної та політичної організації суспільства, спільність ідейного і культурного життя; г) історичне значення утворення СРСР. Послідовність вивчення цих питань допомагає учням краще зрозуміти значення непорушної дружби народів СРСР.

Вчителю доцільно планувати вивчення питань теми «Утворення Союзу РСР» (дві години) в такій послідовності:

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом, т. 2. Промови і статті, К., 1971, стор. 550.

1. Радянські республіки напередодні об'єднання.
2. В. І. Ленін про історичну необхідність об'єднання радянських республік в єдину союзню державу.
3. Керівна роль Комуністичної партії та її вождя В. І. Леніна в утворенні СРСР: а) рух трудящих за об'єднання радянських республік; об'єднання руху на Україні; б) основні принципи та ідеї утворення СРСР.
4. I Всесоюзний з'їзд Рад: його склад; прийняття Декларації та Союзного договору про утворення СРСР; В. І. Ленін — голова Раднаркому.
5. Конституція СРСР 1924 р. Конституція Української РСР.
6. Утворення Союзу РСР — подія великого міжнародного значення.
7. Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» про торжество ленінської національної політики в нашій країні.

Під час підготовки до уроків учитель використовує праці: В. І. Ленін про національне і національно-колоніальне питання (К., 1957); В. І. Ленін про Україну (К., 1957); Л. І. Брежнєв. Справа Леніна живе і перемагає (К., 1970); Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (К., 1972). Крім того, він знайомиться й з іншою літературою з названої теми².

Виклад теми розпочинаю з нагадування учням про «Декларацію прав народів Росії», утворення радянських республік РРФСР, УРСР, БРСР, ЗРФСР, визнання Радянською країною незалежності Фінляндії, Польщі, Латвії, Литви, Естонії (ці питання вони вивчали раніше). Згадуючи про ці важливі події, школярі визначають зв'язки, які встановилися між радянськими республіками: військовий союз у роки громадянської війни, дипломатичні та господарські після її закінчення.

В бесіді з'ясовуються такі питання: перемога Радянської влади на Україні, значення I Всеукраїнського з'їзду Рад тощо. Узагальнюючи відповіді учнів, педагог підкреслює, що перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції поклала початок здійсненню ленінської національної політики, суть якої полягала в самовизначенні та рівноправності націй; згуртуванні робітників і всіх трудящих різних національностей у боротьбі за демократію і соціалізм; тісному політичному, військовому і господарському союзу народів; забезпеченні фактичної рівності націй через вільний розвиток спільними зусиллями їх економіки і культури³.

Для кращого розуміння учнями історичної необхідності об'єднання незалежних радянських республік, суті його політичних та економічних передумов вчитель пояснює основні положення створення СРСР, які науково обґрунтував В. І. Ленін. Вождь революції вказував, по-перше, на «неможливість відстояти існування радянських республік, оточених незрівнянно могутнішими у воєнному відношенні імперіалістськими державами всього світу...; по-друге, необхідність тісного економічного союзу радянських республік, без чого нездійсниме відновлення зруйнованих імперіалізмом продуктивних сил і забезпечення добробуту трудящих; по-третє, тенденцію до створення єдиного, за загальним планом регульованого пролетаріатом усіх націй, всесвітнього гос-

² Торжество ленінського принципу пролетарського інтернаціоналізму, Львів, 1971; М. Куліченко, В. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971; В. Пентковська. Роль Леніна в створенні СРСР, К., 1957; Д. А. Чугаєв. В. І. Ленін — основатель Советского многонационального государства, М., 1970; В. Г. Сарбей. Вивчення біографії і теоретичної спадщини В. І. Леніна на уроках історії Української РСР, К., 1970; М. М. Лисенко. Методика викладання історії Української РСР, ч. II, К., 1971; Школьникам о Ленине, М., 1970.

³ До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС, К., 1970, стор. 28.

подарства як цілого, тенденцію, яка цілком виразно виявлена вже при капіталізмі і безумовно має далі розвиватися і цілком завершитися при соціалізмі»⁴. Все це вимагало переходу до досконаліших форм державних взаємовідносин між радянськими республіками, тобто створення єдиної союзної держави. Ця необхідність випливала і з самої природи Радянської влади. Інтернаціональна за своєю суттю, вона сприяла тому, що тенденція до об'єднання народів, яка виникає внаслідок розвитку суспільного виробництва, всіляко розвивалася. Радянській владі чужі обмеження прав однієї національності і надання привілеїв іншій. Її непорушним законом є рівноправність всіх націй і рас⁵. В. І. Ленін підкреслював, що «федерація є перехідною формою до повної єдності трудящих різних націй. Федерація уже на практиці виявила свою доцільність...»⁶

При висвітленні цього питання вчителю слід підкреслити, що ленінські ідеї про необхідність об'єднання республік у союз (федерацію) лягли в основу резолюції X з'їзду РКП(б) «Про чергові завдання партії з національного питання». В ній, зокрема, зазначалося, що тільки економічні, політичні та оборонні інтереси республік «владно диктують державний союз окремих радянських республік, як єдиний шлях порятунку від імперіалістичної кабали і національного гніту»⁷.

Велику роль в об'єднувачому русі відіграв російський народ, який подав допомогу іншим народам. «Його революційна енергія, самовідданість, працьовитість, глибокий інтернаціоналізм,— говорив на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв,— по праву здобули йому щире повагу всіх народів нашої соціалістичної Батьківщини»⁸.

Вчитель докладно розповідає про активну участь трудящих України в об'єднувачому русі. Український народ на чолі з Комуністичною партією підтримує ленінську ідею створення Радянського Союзу. На зборах робітників і селян, волосних, повітових і губернських з'їздах Рад, які відбувалися в жовтні—грудні 1922 р., трудящі з величезним піднесенням ухвалювали рішення про створення СРСР⁹.

Питання про об'єднання радянських республік було центральним у роботі VII Всеукраїнського з'їзду Рад (грудень 1922 р.). В. І. Ленін у привітальній телеграмі підкреслив важливість об'єднання народів і висловив тверду впевненість у правильному вирішенні цього завдання з'їздом¹⁰. Голова Раднаркомів УРСР М. В. Фрунзе в доповіді про об'єднання радянських республік відзначив, що в цьому русі велику роль відіграли робітники і селяни¹¹.

Учням необхідно знати, що VII Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв Декларацію про утворення СРСР і постанову про основи Конституції СРСР. Висловлюючи прагнення всього українського народу, делегати з'їзду в телеграмі В. І. Леніну писали: «Палко вітаючи Вас, як свого дійсного вождя, з'їзд сподівається в недалекому майбутньому бачити Вас і на посту керівника Загальносоюзного Радянського уряду»¹².

Розповідаючи про ці події, вчитель підкреслює, що рішення з'їзду зикликали шалену лютю ворогів українського народу, які втекли за

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 121.

⁵ В. Пентковська. Назв. праця, стор. 41.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 120.

⁷ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I. К., 1954, стор. 522.

⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 86.

⁹ Історія Української РСР, т. 2, К., 1969, стор. 195—202.

¹⁰ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 401.

¹¹ Див. Шляхом, осяяним Леніним, К., 1969, стор. 242.

¹² Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів, К., 1960, стор. 226.

кордон. Вони постійно галасували про «знищення» української національної держави, «колонізаторську» політику Москви тощо. Утворення СРСР водночас свідчило про крах їх планів відновлення влади капіталістів і поміщиків на українських землях. Комуністична партія України завжди боролася проти українських буржуазних націоналістів та націонал-ухильників, які при підтримці троцькістів чинили опір утворенню СРСР.

Педагог повинен звернути увагу учнів на лєнінські принципи утворення СРСР. Володимир Ілліч неодноразово підкреслював, що Комуністична партія хоче добровільного союзу націй, без будь-якого насильства однієї нації над іншою, який ґрунтувався б на цілковитому довірі та повній рівноправності всіх народів. «Ми,— писав він,— визнаємо себе рівноправними з Українською РСР та ін. і разом і нарівні з ними входимо в новий союз, нову федерацію...»¹³

Потім учитель пояснює суть лєнінської критики проекту «автономізації», тобто входження суверенних радянських республік до складу РРФСР на правах автономії, внесеного комісією ЦК РКП(б) на чолі з Й. В. Сталіним. Потрібно розповісти про те, що, ознайомившись з ходом обговорення проекту «автономізації», В. І. Ленін написав членам Політбюро ЦК листа, в якому обґрунтував необхідність створення федерації (союзу) рівноправних республік і сформулював положення про заміну договірної федерації, що існувала в той час, новою, основаною на добровільному об'єднанні суверенних радянських республік у централізованій державі¹⁴.

Важливим кроком у створенні СРСР були рішення X Всеросійського з'їзду Рад, у роботі якого брало участь близько 500 представників інших республік — України, Білорусії, Закавказької Федерації. З'їзд обрав комісію для вироблення умов входження РРФСР в союз республік. Вона мала укласти договір з іншими радянськими республіками про утворення СРСР.

Розповідаючи про роботу цього з'їзду, вчителька історії Герой Соціалістичної Праці В. П. Іваненко (школа № 30 м. Києва) наводить уривок із заключного слова М. І. Калініна на ньому: «Я бачу як над нами майорить червоний прапор з п'ятьма священними літерами РСФРР. І ми, делегати X з'їзду Рад, повноважні представники всієї Радянської Російської Федерації, схилиємо цей дорогий, овіяний битвами і перемогами, зміцнений жертвами робітників і селян прапор перед Союзом Радянських Республік... Я бачу, товариші, стяг цього прапора в руках товариша Леніна. Отже, товариші, вперед, підіймайте вище цей прапор, щоб його могли бачити всі трудящі і пригноблені світу»¹⁵. Враховуючи інтерес учнів до роботи I Всесоюзного з'їзду Рад, В. П. Іваненко звернула їх увагу на кількість його делегатів та основні питання порядку денного. В його роботі взяли участь 2215 чол.— представники всіх національностей нашої країни, в тому числі від Російської Федерації — 1727, України — 364, Закавказької Федерації — 91, Білорусії — 33. З'їзд відкрив М. І. Калінін. З великим піднесенням делегати обрали своїм почесним головою В. І. Леніна і надіслали йому привітання, уривок з якого зачитує вчителька.

З метою ознайомлення учнів зі змістом основних рішень з'їзду вчитель може організувати їх самостійну роботу над текстом Декларації та Договору про утворення СРСР, використавши для цього хресто-

¹³ В. І. Ленін. Твори, т. 36, стор. 660.

¹⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 42, стор. 368.

¹⁵ М. І. Калінін. Избранные произведения, т. I, М., 1960, стор. 357—378.

матію з історії СРСР¹⁶ і збірник документів з'їздів Рад¹⁷. Бажано роздати школярам машинописні копії цих документів. Вчитель підкреслює, що до складу обраного з'їздом ЦВК — верховного органу влади в період між з'їздами Рад — ввійшло 371 чол. Серед 19 членів Президії ЦВК було 4 представники України, а одним з чотирьох голів ЦВК став голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Головою Раднаркому СРСР ЦВК затвердив В. І. Леніна.

Відзначаючи величезне історичне значення утворення СРСР, учитель наводить слова М. І. Калініна: «Цілі тисячоліття пройшли відтоді, як найкращі уми людства б'ються над теоретичною проблемою в пошуках форм, які дали б народам змогу без величезних мук, без взаємної боротьби жити в дружбі і братерстві. Тільки тепер, сьогодні, практично закладається перший камінь у цьому напрямі»¹⁸.

Утворення СРСР дало змогу раціонально використовувати ресурси всіх республік в інтересах кожної нації, створило умови для зближення націй¹⁹, виникнення нової історичної спільності людей — радянського народу. До такого висновку необхідно підвести учнів під час вивчення навчального матеріалу. Вчитель показує, як, творчо використовуючи досвід СРСР, успішно розв'язують національне питання уряди країн соціалістичної співдружності. Між ними встановилися відносини нового типу — відносини братерської дружби і довір'я, що ґрунтуються на рівноправності, взаємній повазі, територіальній цілісності і державному суверенітетові кожної країни²⁰. Далі стисло розповідаю учням про те, що утворення Союзу РСР, бурхливий розвиток і розквіт всіх соціалістичних націй служать прикладом для народів колоніальних і залежних країн.

Бажано, щоб учні підготували повідомлення, в яких показали розквіт Української РСР в братній сім'ї народів Радянського Союзу, використавши для цього матеріали XXIV з'їзду КП України. Це допоможе їм з'ясувати важливі риси нового етапу розвитку соціалістичних республік.

З допомогою вчителя учні конспектують деякі ленінські праці, зокрема лист Володимира Ілліча «Про утворення СРСР», «До питання про національність або про «автономізацію». Це дає змогу їм краще зрозуміти основні питання національної політики Комуністичної партії підготувати повідомлення та реферати на теми: «Ленінські принципи побудови СРСР», «В. І. Ленін і Україна», «Ходоки з України на прийомах у В. І. Леніна», «Історичне значення утворення СРСР», «Торжество ленінських ідей на Україні», «М. І. Калінін — всесоюзний староста», «Г. І. Петровський — голова ВУЦВК» та ін.

Велике значення мають екскурсії до Київського і Львівського філіалів Центрального музею В. І. Леніна, історичних музеїв, колективні перегляди та обговорення кінофільмів про дружбу народів нашої країни, про В. І. Леніна та його соратників тощо. Шкільні ленінські кімнати, зали та музеї, в яких експонуються документи про життя та діяльність В. І. Леніна, допоможуть учням поглибити свої знання про зв'язи В. І. Леніна з Україною, про втілення ленінських накреслень у життя. Для позакласного читання слід рекомендувати учням статті Т. Маруні «В. І. Ленін і Українська Радянська держава», С. Королівського «Перший з'їзд Рад України», М. Донія «Створення Комуністич-

¹⁶ Хрестоматія з історії СРСР (9—10 класи), К., 1970, стор. 84—85.

¹⁷ Съезды Советов в документах, т. III, М., 1960.

¹⁸ М. И. Калинин. Избранные произведения, т. III, М., 1961, стор. 359—360.

¹⁹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 р., К., 1972, стор. 8—9.

²⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 5—10.

ної партії України», П. Бачинського «Утворення СРСР», І. Кукобенка «Україна крокує в комунізм», вміщені в «Книзі для читання з історії Української РСР» (К., 1968).

Вивчення життя і діяльності В. І. Леніна, окремих його творів разом з навчальним матеріалом з історії дає, як показує досвід, найбільший ефект у залученні учнів до невичерпних багатств ленінської теоретичної спадщини. Завдання вчителів історії полягає в тому, щоб всебічно змалювати образ Леніна — вождя Комуністичної партії, засновника Радянської держави.

Таким чином, вивчаючи національну політику КПРС, учні починають розуміти значення утворення СРСР для побудови соціалізму і комунізму. Вони усвідомлюють, що «ленінський геній дав теоретичне і практичне розв'язання національного питання»²¹, а братерська дружба народів СРСР стала могутньою рушійною силою розвитку суспільства. Це сприяє вихованню підростаючого покоління в дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму.

І. М. СКРИПКІН

²¹ Про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, К., 1968, стор. 10.

Спогади

ВОЛЕЮ НАРОДІВ-БРАТІВ

І. І. ШИШКІН

Закінчувався 1922 рік. Країна Рад уперше дихнула на повні груди після тяжких років громадянської війни, жахливої розрухи, хвороб і страшного голоду, що охопив у 1921 р. Поволжя, Дон, Україну. Скінчилася виснажлива боротьба проти внутрішньої контрреволюції — махновщини, петлюрівщини та інших покидьків. Червона Армія перейшла на мирне казарменне становище.

Наша 45-та стрілецька дивізія розквартирувалася в Києві. 135-й полк, у якому я служив політруком роти, розташувався в колишніх Миргородських казармах на Печерську (тепер це приміщення належить Інституту легкої промисловості).

Особовий склад полку обирає мене депутатом Київської Міськ-ради і делегатом V губерньського з'їзду Рад.

Всі розуміли тоді, що настала тільки тимчасова передишка, що міжнародний імперіалізм не дасть нам спокою. І справді, молодій Радянській державі довелося зазнати й економічної та дипломатичної блокади, і диверсій, і ворожих спроб розпалити національну ворожнечу, і навіть знову пережити війну. Треба було протистояти цьому натискові й одночасно будувати соціалізм у країні, де переважна більшість трудящого люду була забитою і неграмотною, де промисловість і сільське господарство перебувало на найвідсталішому рівні.

Все це потребувало ще більшого згуртування всіх радянських республік, щоб об'єднаними зусиллями не лише відродити зруйноване народне господарство, а й піти вперед, здійснити індустріалізацію країни та соціалістичне перетворення сільського господарства, зміцнити обороноздатність країни. Необхідно було, насамперед, об'єднати армію, залізничний транспорт, поштово-телеграфний зв'язок і централізувати керівництво ними. Потрібна була також єдність у зовнішній політиці й торгівлі. В. І. Ленін вважав, що слід дедалі зміцнювати союз соціалістичних республік, потрібний не лише трудящим нашої країни, а й пролетаріатові всього світу для боротьби проти міжнародної буржуазії і для захисту від її інтриг¹.

У листопаді 1922 р. по всій країні пройшли волосні, повітові та губерньські з'їзди Рад, на порядку денному яких стояло питання про утворення Союзу РСР. Це ж питання вирішував і V Київський губерньський з'їзд Рад. На ньому, як і на таких самих з'їздах по всій Україні, одно-стайно, з великим натхненням і радістю було прийнято резолюцію про об'єднання радянських республік.

V губерньський з'їзд обрав мене делегатом на VII Всеукраїнський

¹ Див. Ленинский сборник, XXXV, М., 1959, стор. 496—498.

з'їзд Рад. Він проходив у Харкові, в приміщенні театру оперети. Прибуло близько 900 делегатів. З'їзд розпочав свою роботу 10 грудня. Його відкрив Г. І. Петровський. У своїй вступній промові він сказав, що після перемоги Радянської влади перед робітниками й селянами поставило питання про форму державного влаштування країни, про кращу організацію життя. Г. І. Петровський зачитав вітальну телеграму з'їздові від В. І. Леніна. В ній підкреслювалося, що одним з найважливіших завдань радянського будівництва є об'єднання республік. Другим за важливістю завданням В. І. Ленін вважав піднесення важкої промисловості країни до довоєнного рівня, на що треба було спрямувати зусилля партії та народу. З'їзд зустрів привітання великого вождя і вчителя трудящих бурхливими оплесками, вигуками «ура!» і співом «Інтернаціоналу». У відповідь В. І. Леніну було надіслано привітання від з'їзду.

На VII Всеукраїнському з'їзді були розглянуті звіт уряду про стан промисловості, сільське господарство, фінанси, Червону Армію, радянське будівництво, звіт ЦК Помгоду, а також питання про союзне об'єднання. Відбулися вибори ВУЦВК'у та делегатів на X Всеросійський і I Всесоюзний з'їзди Рад.

З яскравою, змістовною доповіддю про утворення Радянського Союзу виступив М. В. Фрунзе. Делегати вислухали її з надзвичайною увагою. На закінчення М. В. Фрунзе сказав: «Я, товариші, думаю, що висловлю загальний настрій, коли скажу, що Робітничо-Селянський уряд України, а так само робітничий клас і селянство всієї України можуть пишатися тим, що за їх ініціативою, за нашою волею, за нашим почином ми стали приступати до цього будівництва нового нашого державного радянського соціалістичного будинку.

Це ми, товариші, постановили на сесії ВУЦВК звернутися з закликом до урядів союзних з нами радянських республік і запропонували їм поставити на порядок денний це питання, вважаючи його цілком нагальним, і ми раді вам повідомити, що наш заклик зустрів радісне ставлення серед усіх союзних з нами республік»².

Далі М. В. Фрунзе зачитав проекти Декларації Про утворення Союзу Соціалістичних Радянських Республік» і Постанови VII з'їзду Рад України «Про основи Конституції Союзу Соціалістичних Радянських Республік». Делегати з'їзду зустріли ці документи тривалими оплесками, співом «Інтернаціоналу».

В обговоренні доповіді взяли участь тт. Скрипник, Затонський, Квірінг та багато інших делегатів. Усі вони палко підтримували пропозицію про утворення СРСР, вважали, що в його складі Україна досягне небаченого піднесення економіки й культури.

Велике враження на всіх справила промова делегата від селян Чернігівської губернії тов. Одинця. Він сказав, що раніше наша країна мала певні межі, а тепер вона стане безмежною, оскільки створює можливість будь-якій країні, яка будує соціалізм у будь-якій частині світу, увійти на рівноправних основах до Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Із заключним словом по доповіді виступив Г. І. Петровський. Він заявив: «З п'ятої річниці революції ми вступаємо в нову смугу історичних подій — за утвердження братерського об'єднання з іншими соціалістичними республіками — велику історичну соціалістичну подію. Цей союз більш ніж будь-коли зміцнить узи радянських республік, усунувши всі

² Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднаної руху українського народу за утворення СРСР, К., 1963, стор. 270.

недоліки, перегородки, і дозволить більш швидким темпом відродити наше господарство».

14 грудня з'їзд послав В. І. Леніну телеграму, в якій, зокрема, говорилося: «Зараз під звуки «Інтернаціоналу» Всеукраїнський з'їзд Рад одноголосно прийняв на доповідь уряду резолюцію про негайне утворення нового державного об'єднання під назвою «Союз Соціалістичних Радянських Республік». З'їзд не має сумніву, що ініціатива робітників і селян України зустріне цілковите співчуття і схвалення трудящих мас Росії і всіх інших братніх радянських країн. Палко вітаючи Вас, як свого ідейного вождя, з'їзд сподівається в недалекому майбутньому бачити Вас і на посту керівника Загальносоюзного Радянського Уряду. З'їзд висловлює глибоку впевненість, що новий Союз Радянських Республік буде не тільки могутнім оплотом трудящих мас союзних радянських республік і всього світу, але також першим кроком до створення майбутньої всесвітньої республіки Рад»³.

14 грудня на з'їзді одностайно було прийнято постанову про скликання загальносоюзного з'їзду Рад. Від України було обрано 364 делегати. В їх числі ця честь випала й мені.

Важко висловити словами ті почуття, з якими ми їхали до Москви. Всі перебували під враженням Всеукраїнського з'їзду Рад, який щойно закінчився, під враженням вітальної телеграми В. І. Леніна. Радісно було усвідомлювати велич творимої нами справи. Велику відповідальність поклав на нас багатомільйонний трудовий народ України, довіривши укласти братерський Союз Радянських Соціалістичних Республік. Ми мали побачити великого Леніна, почути його голос, побачити Москву, яка стала центром тяжіння для всього трудячого людства.

Поїзд ішов через Белгород, Курськ, Орел. За вікном вагона пропливали пам'ятні для мене місця тяжких боїв з денікінськими ордами, що рвалися до серця нашої Батьківщини — Москви. Я згадував бійців латиської та естонської дивізій, які, виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, змінили під Орлом знекровлені частини 26-ї бригади 9-ї стрілецької дивізії і дали нам можливість переформуватися, поповнити особовий склад. Разом з латишами та естонцями ми погнали ворога з України, Дону, Кубані й скинули його в Чорне море. З такими думками і настроєм ми приїхали в Москву.

Українська делегація розмістилася в 3-му будинку Рад. Перші дні до з'їзду пішли на оформлення делегатських документів, знайомство з містом, його музеями. Нас, військових делегатів, одягли в нову, щойно введену форму Червоної Армії.

На з'їзд до Москви з усіх кінців нашої неосяжної Батьківщини прибуло 2215 делегатів. Уперше я зустрівся з представниками багатьох національностей. Кого тут тільки не було: українці, білоруси, грузини, вірмени, посланці народів Середньої Азії, крайньої Півночі, Далекого Сходу. Яке різнобарв'я одягу, яка багатомовність!

Х Всеросійський з'їзд Рад розпочав свою роботу у Великому театрі 23 грудня 1922 р. Відкривав його М. І. Калінін. Загальне піднесення, таке знайоме нам по Всеукраїнському з'їзду, панувало й тут, на московському з'їзді. Прикро тільки, що на ньому не було В. І. Леніна — у нього загострилася хвороба. Проте наш дорогий вождь і вчитель незримо був з нами. Одностайно, під спів «Інтернаціоналу» та бурхливі оплески ми обрали В. І. Леніна почесним головою з'їзду.

На з'їзді в Москві розглядалися, по суті, ті ж самі питання, що й на Всеукраїнському. Крім них, була заслухана доповідь Наркома освіти

³ Там же, стор. 285.

А. В. Луначарського. Він говорив про розвиток народної освіти, про ліквідацію неграмотності, культурне будівництво, боротьбу з дитячою бездоглядністю. Це був перший з'їзд у мирній обстановці, коли ніде на кордонах Радянської землі не лилася кров робітників і селян, коли не лізли інтервенти, не було внутрішніх фронтів, не гули гармати, мовчали кулемети. Це був перший з'їзд Рад, який детально обговорив справи народної освіти. Раніше для цього не випадало часу. Фронт — воєнний і господарський — поглинали всю увагу, всі сили. Тепер відкрився третій фронт — фронт духовного життя, духовної культури. І не дивно, що таке важливе значення надавалося цьому питанню. Країна, що приступила до будівництва соціалізму, мала близько 70% неписьменного населення. Потрібно було вести наполегливу боротьбу за оволодіння висотами науки, культури, за професійну освіту. Це питання викликало на з'їзді найбільше дебатів, особливо при розгляді його на засіданні комуністичної фракції.

26 грудня Й. В. Сталін зробив доповідь про утворення СРСР і вніс проект резолюції, в якій говорилося про своєчасність об'єднання республік. Національним делегаціям пропонувалося виробити проект Декларації та Договору про об'єднання для представлення їх на затвердження І з'їздом Рад СРСР⁴.

Від імені української делегації виступив М. В. Фрунзе. Він заявив, що для України буде завжди дорогим слово РРФСР, але для утворюваного союзу радянських республік потрібна все-таки інша назва. Передбачалося назвати новий союз «Союз народів Європи і Азії». Проте трудящі України гадають, що ця назва недостатня, бо вони сподіваються, що прапор Радянської влади підніметься не тільки в Європі і Азії, і тому пропонують — назвати нову республіку «Союзом Соціалістичних Радянських Республік»⁵.

27 грудня Х Всеросійський з'їзд Рад одностайно, під бурхливі оплески, приймає постанову по доповіді про утворення СРСР. Вона уповноважила делегацію Росії, на основі затвердження Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом умов об'єднання, укласти договір РРФСР з соціалістичними Радянськими республіками України, Закавказзя та Білорусії про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і подати його на затвердження І з'їзду Рад РСР.

На Х з'їзді Рад було прийнято звернення до народів світу, в якому урочисто підтверджувалася воля трудящих Росії до миру. З'їзд закликав трудящих усіх країн об'єднати свої зусилля, щоб забезпечити мир і врятувати людство від жахливих винищувальних воєн.

Під кінець з'їзду з палкою промовою виступив М. І. Калінін. Для делегатів Х з'їзду Рад, сказав він, дуже дороге ім'я РФСРР. «Це ім'я завойоване у вогні воєнних битв. В цих битвах немало жертв принесли робітники і селяни нашої країни: Я бачу, як над нами майорить червоний прапор з п'ятьма священними літерами РСФРР. І ми... схиляємо цей дорогий, овіяний святими літерами, зміцнений жертвами робітників і селян прапор перед Союзом Радянських Республік. Ми бачимо, як уже піднімається новий червоний прапор Союзу Радянських Республік. Я бачу, товариші, стяг цього прапора в руках товариша Леніна. Отже, товариші, вперед, підіймайте вище цей прапор, щоб його могли бачити всі трудящі і пригноблені світу»⁶.

У відповідь на ці слова в залі залунали бурхливі оплески, здравиці на честь В. І. Леніна, Комуністичної партії.

На цьому Х Всеросійський з'їзд Рад закінчив свою роботу.

⁴ «Правда», 28 грудня 1922 р.

⁵ Комуністична партія — натхненник і організатор..., стор. 294.

⁶ Там же, стор. 296.

29 грудня 1922 р. в Андріївському залі Великого Кремлівського палацу відбулася конференція повноважних представників делегацій Радянських республік. До складу президії увійшло по одному представнику від кожної з республік, що об'єднувалися, а саме: тт. Калінін, Петровський, Цхакая і Червяков. Головував на конференції М. І. Калінін, секретарем був т. Єнукідзе. Конференція обговорила проекти Декларації та Договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних республік, попередньо розглянуті окремо кожною делегацією. Проекти були затверджені. Конференція підготувала також пропозицію про час скликання і порядок роботи I з'їзду Рад СРСР.

І ось настав знаменний день — 30 грудня 1922 р., день народження Союзу РСР. Точно об 11 год. ранку I Всесоюзний з'їзд Рад розпочав свою роботу. За дорученням повноважних представників Радянських Республік, його відкрив найстаріший делегат В. Г. Смідович. Він сказав: «Одностайна воля трудящих України, Азербайджану, Грузії, Вірменії і Білорусії злити відособлені радянські республіки в єдине ціле, в могутню державу — Союз Соціалістичних Радянських Республік виражена на з'їздах Рад України, Білорусії і Закавказької Федерації. Ця воля з невимовним ентузіазмом підтримана представниками трудящих РСФРР на засіданні X Всеросійського з'їзду Рад 26 грудня...

Наші держави до цього часу стояли як окремі армії на одному бойовому фронті. Ми спільно захищали одну справу: владу праці, владу Рад проти об'єданого фронту імперіалістичних урядів, будували соціалістичне господарство проти наступаючого капіталу. І яку величезну силу опору знаходили ми у цьому об'єднанні сил окремих республік перед лицем кожної небезпеки, що поставала!.. Цим єднанням сил окремих республік були зумовлені наші перемоги на зовнішніх бойових і внутрішніх господарських фронтах. Нині ми об'єднуємося в єдину державу, утворюємо один політичний і господарський організм. І кожна рана ззовні, кожний біль всередині, на якій-небудь віддаленій окраїні, відгукнеться одночасно у всіх частинах держави і викличе відповідну реакцію у всьому організмі Союзу». Свою промову тов. Смідович закінчив словами: «У цьому новому ступені об'єднання радянських республік — джерело нових величезних сил опору і творення — таке, що не зрозуміле і страшне для капіталістичного світу, але радісно дивує і приваблює робітників усіх країн».

Делегати одностайно обрали головою з'їзду М. І. Калініна. Під захоплені оплески і вигуки «Ура!» оголошується вітальна телеграма почесному голові з'їзду В. І. Леніну: «I-й з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, приступаючи до своїх занять, шле полум'яний привіт почесному голові I з'їзду Рад СРСР і вождеві світового пролетаріату — товаришеві Володимирі Іллічу Леніну»⁷.

З доповіддю про об'єднання Радянських республік у єдиний Союз виступив Й. В. Сталін. Він підбив підсумки шляху, пройденого Радянською владою за 5 років її існування, всебічно обґрунтував необхідність утворення союзної держави, зупинився на її завданнях. Доповідач підкреслив, що Радянські республіки об'єднуються в єдину Союзну державу для успішної боротьби проти розрухи, для того, щоб перетворити Радянську владу на серйозну міжнародну силу, здатну впливати на міжнародну обстановку, змінювати її в інтересах трудящих.

Доповідач зачитав проекти Декларації та Договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік⁸.

⁷ Комуністична партія — патхшєнник і організатор..., стор. 303—304.

⁸ «Правда», 31 грудня 1922 р.

В дебатах по доповіді від імені української делегації виступив М. В. Фрунзе. У своїй промові він зазначив, що «ми у всій своїй роботі змушені шукати нових шляхів у відповідності з природою нового класу — пролетаріату, який став при владі»⁹. Тов. Фрунзе запропонував загалом прийняти текст Договору і доручити Центральному Виконавчому Комітетові Союзу продовжити його розробку, залучаючи до цього уряди національних республік. Після внесення можливих поправок чергова сесія ЦВК СРСР мала тимчасово ввести в дію цей Договір. Остаточного його належало затвердити на II з'їзді Рад СРСР. Ця пропозиція М. В. Фрунзе лягла в основу Постанови I Всесоюзного з'їзду Рад, прийнятої 30 грудня 1922 р.

З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет СРСР. Після цього з заключним словом виступив М. І. Калінін. Він сказав: «І те, що сьогодні — порівняно у скромній обстановці — відбувається, є подією світової важливості... Цілі тисячоліття пройшли з тих пір, як найкращі уми людства б'ються над теоретичною проблемою в пошуках форм, які дали б народам можливість без величезних мук, без взаємної боротьби жити в дружбі і братерстві. Тільки тепер, у сьогоднішній день, практично закладається перший камінь у цьому напрямі»¹⁰. Тов. Калінін висловив надію, що робота, проведена з'їздом, не мине без сліду в свідомості робітничого класу всього світу, що розпочата справа увінчається цілковитим успіхом.

На цьому тов. Калінін оголосив I Об'єднавчий з'їзд радянських республік — Російської, Української, Закавказької і Білоруської — закритим.

Так 50 років тому на практиці було здійснено геніальну ідею В. І. Леніна про створення багатонаціональної Радянської держави, так народився великий і нерушимий Союз Радянських Соціалістичних Республік — могутня цитадель дружби народів, опора світового революційного та визвольного руху.

Коли дивишся на цю подію з вершини її 50-річчя, захоплюєшся мудрістю й далекоглядністю ленінської національної політики Комуністичної партії, величними зверненнями народів нашої країни, згуртованих в одну непереможну сім'ю. Та й сім'я ця дуже виросла. Тепер у складі Союзу РСР не 4, а 15 союзних республік.

Коли в 1918 р. я добровільно вступив до лав Червоної Армії, товариші вважали мене дуже освіченою людиною. Ще б пак: я прочився в школі аж... 5 років! Та ось закінчилася громадянська війна. І я гостро відчув, як бракує мені знань. Країні дуже потрібні були освічені кадри для всіх галузей економіки й культури. Не тільки діти, а й дорослі сіли за шкільні парти. Робітничі і селянська молодь заповнила вузівські аудиторії. Вчилися й ті народи, які доти не мали своєї писемності. Радянська влада допомогла їм створити підручники рідною мовою.

В 1928 р. партія відрядила мене на навчання до Київського політехнічного інституту. Успішно закінчив його, став інженером. Мені довелося брати участь в індустріалізації Далекого Сходу, Середньої Азії, в будівництві Волго-Дону. А останні сім років — аж до виходу на пенсію — працював на спорудженні Братської ГЕС.

На моїх очах зростала, квітла, набирала сил наша багатонаціональна Радянська держава, яка сьогодні законно може пишатися величними підсумками свого славного п'ятдесятиріччя. І немає більшого щастя, ніж бути учасником і свідком грандіозних перетворень, здійснюваних народами Країни Рад.

⁹ Комуністична партія — натхненник і організатор..., стор. 304.

¹⁰ Там же, стор. 313.

Наш календар

ПРОПАГАНДИСТ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ

(До 50-річчя Політвидаву України)

Видавництво політичної літератури України відзначає знаменний ювілей — 50-річчя з часу його заснування. За піввіку своєї діяльності Політвидав України випустив сотні мільйонів примірників книг, які несуть широким масам яскраве світло безсмертних ідей марксизму-ленінізму.

У наш час, в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, важко уявити собі радянську людину, яка не дружила б з політичною книгою, не черпала б з неї знань. «У нашій країні,— говорив на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв,— інтерес до книги величезний. По праву радянський народ вважають найбільш читаючим народом у світі»¹. Ніде й ніколи політична книга не входила так міцно в повсякденне життя людей. І це цілком закономірно — політична книга не може не бути популярною в країні, де політику робить сам народ, трудящі маси.

«Книга — величезна сила»²,— вказував В. І. Ленін. І не випадково серед перших декретів молодій республіці Рад були декрети про пресу і державне видавництво. Радянська держава відібрала у приватних власників видавництва і друкарні, щоб нести в маси полум'яне більшовицьке слово, щоб підняти кожного робітника й селянина до самостійної історичної творчості, до будівництва нового, вільного життя. Після переможного закінчення громадянської війни, в період, коли Країна Рад переходила на мирну роботу — відбудову народного господарства, партія вказує на необхідність широкого випуску політичної літератури. В резолюції XI з'їзду РКП(б) від 2 квітня 1922 р. було, зокрема, звернуто увагу партійних комітетів на необхідність належним чином «поставити видання бойової агітаційно-пропагандистської і марксистської літератури. Партійні видавництва повинні відповідати на запити робітничої і селянської маси»³.

На Україні цю справу було покладено на спеціалізоване видавництво «Пролетарий», яке організувалося у вересні 1922 р. на кооперативних засадах і працювало під безпосереднім керівництвом Харківського губкому КП(б)У. За час свого існування (1922—1930 рр.) воно випустило в світ майже 14 млн. примірників книг і брошур близько 600 назв. Найбільшу питому вагу займали праці основоположників наукового комунізму, зокрема твори В. І. Леніна. Цікаво зазначити, що серед авторів, праці яких друкувалися в ті роки «Пролетарием», були відомі партійні і державні діячі Ф. Я. Кон, М. В. Криленко, Д. З. Мануїльський, П. П. Постишев, М. О. Скрипник, В. Я. Чубар, О. Г. Шліхтер та ін.

За постановою від 28 серпня 1930 р. було створено Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ), куди увійшов і «Пролетарий». Через рік, у жовтні 1931 р., «Пролетарий» було виділено зі складу ДВОУ й реорганізовано в Партвидав ЦК КП(б)У, а в 1938 р. — в республіканське видавництво політичної літератури (Укдержполітвидав). Після кількох перейменувань і реорганізацій воно в квітні 1964 р. дістало нинішню назву — Видавництво політичної літератури України (Політвидав України) з підпорядкуванням Державному комітетові у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.

За 50 років свого існування Політвидав України пройшов великий шлях. Зростала кількість публікацій, розширювалася їх тематика, підвищувався ідейно-теоретичний і науковий рівень, вдосконалювався стиль, урізноманітнювалися форми викладу, неухильно підносилося бойове, партійне спрямування. З невеликого кооперативного видавництва, яке протягом перших двох років свого існування випустило книги 92 назв загальним обсягом 559 друк. арк., Видавництво політичної літератури України перетворилося на одну з провідних видавничих організацій республіки, яка лише протягом 1971 р. випустила книги 163 назв загальним обсягом 1617 друк. арк.

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 102—103.

² Спогади про В. І. Леніна, т. I, К., 1957, стор. 536.

³ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 604.

Творчий діапазон видавництва дуже широкий. Воно випускає в світ твори класиків марксизму-ленінізму, видатних діячів Комуністичної партії та Радянського уряду, документи й рішення з'їздів КПРС і КП України, Пленумів ЦК КПРС, оригінальну історико-партійну, історичну літературу, книги з політичної економії, конкретної економіки промисловості й сільського господарства, з питань міжнародних відносин і зовнішньої політики, філософії, наукового комунізму, атеїзму, марксистсько-ленінської естетики, про досвід роботи партійних, радянських і профспілкових організацій, мемуарну і документальну, довідкову та юридичну літературу, книги для зарубіжного читача, підручники й наочні посібники для системи партійної освіти.

У Політвидаві України зосереджено видання українською мовою творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, окремих праць і тематичних збірників основоположників наукового комунізму. Український читач уже в період діяльності «Пролетарія» одержав перший том «Капіталу» К. Маркса рідною мовою. В наступні роки у Політвидаві вийшли найвизначніші твори основоположників наукового комунізму — «Капітал» і «Маніфест Комуністичної партії», «Анти-Дюрінг» і «Діалектика природи» та багато інших. Систематично масовими тиражами виходять тематичні збірники К. Маркса і Ф. Енгельса. У 1968 р., до 150-річчя з дня народження К. Маркса, завершено видання українською мовою творів К. Маркса і Ф. Енгельса в 39 томах. Цього ж року вперше українською мовою вийшов тритомник Вибраних творів К. Маркса і Ф. Енгельса.

Видання творів В. І. Леніна — головне завдання в діяльності Політвидаву України. Випущено в перекладі українською мовою 2-е, 3-є і 4-е видання творів В. І. Леніна. За постановою ЦК КП України в 1969 р. розпочато випуск українською мовою Повного зібрання творів В. І. Леніна у 55 томах (з них уже побачили світ 26). Воно буде завершене в 1975 р. — в строк, визначений постановою ЦК КП України. Випуск Повного зібрання творів В. І. Леніна в 55 томах є видатною подією в ідеологічному житті українського народу.

Щороку публікуються українською мовою тематичні збірники ленінських праць, масовими тиражами видаються окремі твори В. І. Леніна, книги і брошури про життя та революційну діяльність великого вождя. Особливо великого розмаху набрало видання ленінських творів до 100-річчя з дня народження вождя. До славного ювілею випущено 70 книг і брошур загальним обсягом близько 1000 друк. арк. У двох частинах (понад 80 арк.) другим, доповненим виданням вийшов збірник «В. І. Леніна про Україну». Сюди увійшли всі матеріали про Україну, які є в ленінській спадщині — статті, промови, листи, документи.

За даними Книжкової палати УРСР, протягом 1917—1971 рр. на Україні видано 1274 книги вождя. Загальний тираж їх становить 31,7 млн. примірників. Переважну більшість їх — 927 — тиражем 29,5 млн. примірників видано українською мовою. Російською мовою за цей час випущено в республіці 172 книги загальним тиражем 1,6 млн. примірників. Тільки в 1971 р. Політвидав України випустив 15 праць В. І. Леніна українською мовою (771 тис. примірників).

Основними ідейно-тематичними напрямками літератури Політвидаву України є показ керівної і спрямовуючої ролі КПРС, героїчної праці радянського народу, висвітлення незламної сили дружби народів, радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму, боротьби СРСР за мир і безпеку народів.

Видавництво прагне своєчасно відгукуватися на найважливіші події сучасності. Так, оперативно, у стислі строки було випущено українською мовою офіційні матеріали XXIV з'їзду КПРС, зокрема Звітну доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові КПРС, доповідь про Директиви з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки, резолюцію і постанови з'їзду та ін. (загальним тиражем більше 800 тис. примірників). Видано також матеріал роботи XXIV з'їзду КП України (близько 350 тис. примірників).

Нині в центрі всієї діяльності нашого колективу — підготовка і випуск популярної оригінальної літератури, що пропагує історичні рішення XXIV з'їзду КПРС. Вже випущено підготовлені Інститутом історії партії ЦК КП України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС дві серії брошур: «Рішення XXIV з'їзду КПРС — в маси», «Антикомунізм — зброя реакції». Вони позитивно оцінені громадськістю республіки. У видавничому портфелі чимало рукописів, автори яких розкривають історичне значення XXIV з'їзду КПРС, докладно аналізують теоретичні положення, розроблені на форумі комуністів, показують, як трудящі Радянського Союзу втілюють у життя накреслення партії.

Помітне місце належить історико-партійній та історичній літературі. Протягом останніх років було випущено три видання «Нарисів історії Комуністичної партії України» російською та українською мовами, нариси історії Київської, Запорізької та ряду інших обласних партійних організацій, близько 30 брошур із серії «З'їзди і конференції КП України», готується до друку чергова книга про XXIV з'їзд КП України. Незмінним попитом серед читачів користуються брошури з серії «На допомогу вивчаючим ленінську теоретичну спадщину», в яких розкривається зміст і значення найважливіших ленінських праць. Заслужену популярність

здобули книги серії «Борці за велику справу». Вже вийшли біографічні нариси про С. В. Косіора, В. Я. Чубаря, П. П. Постишева, Г. І. Петровського, В. П. Затонського, М. О. Скрипника, Д. З. Мануїльського та інших визначних діячів Комуністичної партії і радянської держави.

В нашому доробку — дві колективні тритомні праці: «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941—1945 рр.», автори якої відзначені Державною премією УРСР, та «Українська РСР в період громадянської війни». Позитивно оцінені також популярний нарис «Історія Української РСР», підготовлений колективом наукових працівників Інституту історії АН УРСР, праці «К. Маркс, Ф. Енгельс і Росія», «В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні» та ін.

До написання книг з історико-партійної та історичної тематики залучаємо провідних науковців республіки. Нашими постійними авторами є відомі історики академіки АН УРСР А. Д. Скаба, М. І. Супруненко, член-кор. АН УРСР А. Т. Чеканюк, професори І. Д. Назаренко, Г. М. Мултих, В. М. Самофалов, О. А. Бородін, М. М. Матвійчук, М. Р. Доній та ін.

Велику роботу проводить зараз колектив Політвидаву, підготовляючи й випускаючи літературу до 50-річчя утворення Союзу РСР (загалом близько 30 назв). Особливої уваги заслуговує колективна монографія «В. І. Ленін — натхненник дружби народів СРСР», над якою працювали автори з Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Незабаром побачить світ також друге, значно доповнене видання збірника документів «Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР».

Висвітленню непорушної дружби народів СРСР присвячене популярне видання «Вінок дружби», що складається з трьох книг: «Торжество національної політики КПРС», «Індустріально-колгоспна Україна», «Духовний розквіт українського народу». До написання його залучені науковці Вищої партійної школи при ЦК КП України, Інституту історії та Інституту економіки АН УРСР, очолювані академіком АН УРСР А. Д. Скабою, членами-кореспондентами АН УРСР П. І. Багриєм та А. Т. Чеканюком. У «Вінку дружби» розкрито вирішальну роль КПРС у створенні та зміцненні Союзу РСР, показано, яких великих успіхів досягли трудящі Країни Рад, у тому числі УРСР, у розвитку економіки й культури в дружній сім'ї народів-братів, у єдиній багатонаціональній радянській соціалістичній державі.

50-річчю утворення Союзу РСР присвячено серію «Союзні республіки». В кожній з 15 брошур, авторами яких є Голови Президій Верховних Рад республік, видатні державні діячі, у документально-публіцистичній формі розповідається про ті величезні соціально-економічні зміни в житті народів нашої країни, що сталися за Радянської влади, про перспективи дальшого розвитку СРСР і завдання на дев'яту п'ятирічку. На прикладі кожної республіки яскраво показано, що здійснення накреслень XXIV з'їзду КПРС є новою сторінкою в літопису героїчних звершень радянського народу.

Ми розповіли лише про деякі віхи в житті та діяльності Політвидаву України. Колектив його має ще багато зробити для того, щоб життєдайні ідеї XXIV з'їзду КПРС червоною ниткою пройшли через усю нашу роботу, щоб дух комуністичної партійності, новаторства і творчості пронизував усі видання. Постійно зміцнювати зв'язок книги з практикою життя, наполегливо шукати шляхи вдосконалення змісту й форми книжкової продукції, охоплювати своїм впливом найширші читацькі маси — над розв'язанням цих та багатьох інших завдань наполегливо працює тепер Видавництво політичної літератури України.

О. М. КИСІЛЕВСЬКИЙ

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНІ В ПУБЛІКАЦІЯХ ЖУРНАЛУ «КРАСНЫЙ АРХИВ»

Історичний журнал «Красный архив» було створено в 1922 р. Центральні архіви РСФРР для систематичної публікації документів державного архівного фонду. На його сторінках розміщено багато матеріалів, що зберігалися в центральних архівах СРСР і союзних республік, а також обласних архівах. За час існування журналу (1922–1941 рр.) в 106 його номерах надруковано близько 900 публікацій, зокрема з історії громадянської війни на Україні — 13 груп матеріалів (близько 400 документів).

Першою з них була опублікована добірка документів Д. Кіна «К истории французской интервенции на юге России (декабрь 1918 — апрель 1919 г.)»¹. В ній — 5 матеріалів. Це — доповідні інформаторів адміралові Колчаку про становище на півдні Росії, тобто на Україні. Незважаючи на тенденційність і однобічність висвітлення багатьох питань, у документах все ж в цілому правильно викладається хід подій. Особливо слід виділити матеріали про крах іноземної інтервенції на початку квітня 1919 р. причини якої тоді ще не були остаточно з'ясовані істориками.

Великий інтерес викликають також документи про ставлення французьких окупаційних властей до денікінської армії та петлюрівців, адже вони проливають світло на зміну орієнтації загарбників. У зв'язку з цим увагу дослідників привертає «Меморандум» денікінців французькому командуванню від 15 березня 1919 р. на знак протесту проти призначення останнім петлюрівського представника на важливу посаду і доручення йому «скласти кабінет».

Публікуючи ці документи, Д. Кін правильно орієнтував читача на ту обставину, що інтервенти спочатку розраховували на армію Денікіна, але швидко переконалися, що вона не являє собою реальної сили і почали підтримувати петлюрівців, мріючи використати їх як знаряддя в боротьбі проти Радянської влади та як засіб економічного закабалення України. Вміло підібраними документами упорядник публікації устаткував ворога викриває загарбницькі плани інтервентів та їх крах.

Друга група документів на цю тему під назвою «Из истории французской интервенции в Одессе»² була опублікована О. Гуковським у 1931 р. Вона складається з доповідної записки білогвардійського полковника Новикова («Борьба с большевиками в Новороссийском крае»), підготовленої після втечі інтервентів з Одеси, та 8 наказів і розпоряджень французьких окупаційних властей за березень 1919 р. При критичному дослідженні цих документів вони являють певний інтерес, правда, лише з точки зору фактичного матеріалу. В них розповідається про боротьбу між петлюрцями, гетьманцями, білогвардійцями та французькими інтервентами за владу в Одесі, наводиться багато імен її учасників, дані про кількість десантних військ, становище в Миколаєві, Херсоні та Очакові, що дає змогу відтворити загальну картину подій, які відбувалися на півдні України в цей період.

Отже, документи про іноземну інтервенцію на півдні нашої республіки, розміщені на сторінках «Красного архива», разом з публікаціями інших журналів певною мірою висвітлюють це питання.

З 1927 р. «Красный архив» почав публікацію матеріалів про врангелівщину. Інтерес до вивчення історії боротьби проти військ барона Врангеля — цього останнього оплоту контрреволюції — та їх розгрому був досить значним, про що свідчить хоча б історіографія 20-х років. Проте спеціальних археографічних видань на цю тему тоді не було. Тому велика заслуга редакції «Красного архива» полягала в надрукуванні більше 300 документів з історії врангелівщини, в яких в основному розкриті внутрішні та зовнішні політики барона. Історики ж 20-х років досліджували переважно різні аспекти воєнного розгрому Врангеля. Публікації журналу привернули увагу науковців по-перше, до архівних джерел, по-друге, до розробки цих питань в історичній літературі, по-третє, містили конкретний матеріал з теми.

¹ «Красный архив», 1926, т. 6 (19), стор. 3—38.

² «Красный архив», 1931, т. 2 (45), стор. 53—80.

Першим під назвою «Начало врангелевщины»³ було опубліковано (із вступом О. Гуковського) протокол першого засідання врангелівського уряду від 22 квітня 1920 р., в якому викладено основні питання зовнішньої та внутрішньої політики Врангеля. Наступні добірки тісно пов'язані й є нібито тематичним продовженням першої. Так, 1928 р. була надрукована добірка О. Гуковського (16 документів) «Аграрная политика Врангеля»⁴, складена за матеріалами ЦДАЖР СРСР.

Упорядник цілком слушно розділив документи на три розділи, згрупувавши їх таким чином, щоб вони викривали один одного. Так, у довідках, складених членами уряду Врангеля для представників іноземних держав (вміщених у першому розділі «Информация для союзников»), тенденційно, в рожевих тонах змальовувався процес здійснення врангелівського земельного закону від 25 травня 1920 р. В донесеннях чиновників (другий розділ «Донесения с мест»), які мали втілювати земельну реформу в життя, відчувалася розгубленість, бо селяни не вірили в земельний закон, не бажали вступати в земельні ради і взагалі відмовлялися обробляти запропоновану їм землю. Ця група документів відбиває справжнє становище на селі і спростовує твердження урядовців про успіх земельної реформи. В третій групі матеріалів змальовано обстановку, в якій проводилася реформа. Таким чином, публікація викриває контрреволюційну суть врангелівської земельної політики.

1929 р. у розділі журналу «Из записной книжки архивиста» було вміщено публікацію О. Гуковського «В тылу вооруженных сил Юга России»⁵. Це — доповідна записка комерсанта і підприємця Ліппінга врангелівському уряду від 2 квітня 1920 р., з якій він пропонував здійснити ряд економічних і політичних заходів для поліпшення становища врангелівців, зокрема проводити «твердий курс» щодо робітничого класу, хоча автор начебто виступав за надання деяких пільг селянам. У цьому проявлялося намагання Ліппінга відбивати інтереси свого класу.

В 1929—1931 рр. «Красный архив» вміщував на своїх сторінках документи про зовнішню політику Врангеля. Це питання також було слабо висвітлене в літературі 20-х років, а архівні матеріали тоді ще не видавалися окремими книгами. Тому публікації журналу мали велике значення для науковців і широкого загалу читачів.

В 1929 р. з'явилася добірка «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)»⁶ з вступом О. Гуковського. В ній міститься 19 документів за червень—липень 1920 р., що зберігалися в ЦДАЖР СРСР. Це — основному донесення врангелівського торгового агента в Парижі про свою діяльність. Слід зазначити, що торговельне представництво в Парижі було призначене ще Денікіним, але працювало і при Врангелі. Документи свідчать, що зміна білогвардійських урядів не впливала на їх політику щодо імперіалістичних держав.

Упорядник правильно зробив, вмістивши в публікацію листи французького фінансиста графа де-Шевільї до торгового агента та врангелівського міністра фінансів. Крім налагодження товарообміну між Францією й урядом Врангеля, де-Шевільї виступав за воєнний розгром більшовиків, поєднуючи, таким чином, інтереси французької буржуазії з кінцевою метою російської контрреволюції. В цих документах певною мірою відбито ставлення Франції та інших імперіалістичних країн до уряду Врангеля.

Найбільше матеріалів про політику Врангеля було опубліковано в двох номерах журналу за 1930 р. Це — велика публікація І. І. Мінца (157 документів за червень—листопад 1920 р.) під назвою «Врангелевщина (из материалов Парижского «посольства» Временного правительства)»⁷ — листування дипломатичних представників за кордоном між собою і з врангелівським урядом. Крім зовнішньополітичних питань, у документах висвітлена аграрна і національна політика Врангеля, проведені ним реформи. Але соціальна суть цих реформ настільки суперечила прагненням народу, що вони неминуче були приречені на провал. Ця група документів тематично тісно пов'язана з публікацією «Аграрная политика Врангеля»⁸. Заслуга упорядника добірки в тому, що він подав документи комплексно, що дає змогу їх всебічно вивчити й проаналізувати.

В 1931 р. журнал надрукував важливу добірку «Польша и южнорусская контрреволюция (экономические взаимоотношения Польши с Деникиным и Врангелем)»⁹. У ній 13 матеріалів за вересень 1919—травень 1920 р. В історіографії це питання було мало досліджене, архівні документи не вивчені й не опубліковані. З цієї групи матеріалів привертають особливу увагу «Временное соглашение на предмет товарообмена между главным командованием вооруженными силами на Юге России и правительством Польской республики» від 13 вересня 1919 р. і «Журнал особого совещания

³ «Красный архив», 1927, т. 2 (21), стор. 174—181.

⁴ «Красный архив», 1928, т. 1 (26), стор. 51—96.

⁵ «Красный архив», 1929, т. 3 (34), стор. 224—228.

⁶ «Красный архив», 1929, т. 1 (32), стор. 125—157.

⁷ «Красный архив», 1930, т. 2 (39), стор. 3—46; т. 3 (40), стор. 3—40.

⁸ «Красный архив», 1928, т. 1 (26), стор. 51—96.

⁹ «Красный архив», 1931, т. 4—5 (47—48), стор. 90—111.

при главнокомандующем вооруженными силами на Юге России» від 20 вересня 1919 р. Саме на останній нараді було схвалено торговельний договір з Польщею. Інші документи (листування й доповіді торгових агентств і місій про експорт та імпорт товарів були написані вже за врангелівщини.

Опубліковані матеріали важливі для вивчення не тільки економічних зв'язків між Польщею та урядами Денікіна і Врангеля, але й процесу встановлення політичних контактів між ними. Протиріччя, які існували між Польщею та білогвардійськими урядами, не заважали жвавій і взаємовигідній торгівлі. Більше того, економічні зв'язки могли стати передумовою для урегулювання політичних конфліктів. В одному документі прямо говориться, що перспективи розвитку товарообміну непогані «вследствие благоприятно устанавливающихся в настоящее время политических отношений»¹⁰.

Таким чином, журнал обнародував матеріали, що мають велике значення для правильного трактування проблеми, яка в історичній літературі тлумачилася по-різному.

В 1935 р. у розділі «Из записной книжки архивиста» була ще одна публікація: історії денікінщини — «Деникинцы о состоянии своего тыла»¹¹. Це — доповідь денікінського генерала баронові Врангелю від 28 березня 1920 р. про моральний розклад офіцера, причини й обставини втечі денікінців з Одеси в січні 1920 р. тощо. Слід зазначити, що ще Денікін наказав розслідувати ці справи, а доповідали про результати розслідування вже Врангелю. Безперечно, події в документі розцінюються з позицій ворожих класів, суб'єктивно й тенденційно. Проте він цінний, як свідчення ворога про становище свого тылу, де панували розклад, хабарництво, спекуляція тощо.

В 1935 р. відзначалося 15-річчя розгрому Врангеля. Зрозуміло, що ця тема знайшла відбиття й на сторінках журналу. В 20-х роках було написано немало праць з історії розгрому Врангеля, але публікацій документів палічувалися одиниці.

В ювілейному році в двох номерах журналу вміщено велику добірку (103 документи) «Разгром Врангеля»^{12–13} (з передмовою О. Шекуна), яка відкривається листом В. І. Леніна від 2 вересня 1920 р. до незможних селян України. В ній висвітлюються події з 21 вересня 1920 р. — дня створення Південного фронту до 16—17 листопада 1920 р. — часу розгрому решток білогвардійської армії Врангеля. Документи згруповані по 4 розділах: 1) «Создание Южного фронта»; 2) «Первый период борьбы Южного фронта»; 3) «Переход армий Южного фронта в общее наступление. Операция в Северной Таврии»; 4) «Операция по овладению Крымским полуостровом». Сама тема змусила упорядників звернутися до радянських джерел. Це перша і єдина публікація «Красного архива» з історії громадянської війни на Україні, в якій використано тільки радянські документи, що зберігалися в Центральному архіві Червоної Армії (ЦАЧА).

В 1939 р. була здійснена велика за обсягом і цікава за змістом публікація документів «Из истории гражданской войны на Украине в 1918 г.»¹⁴, підготовлена С. Марковим. У 63 матеріалах, що зберігалися в ЦДАЖР СРСР, ЦАЧА, Центральному архіві революції УРСР, Київському обласному історичному архіві, відображено героїчну боротьбу українського народу проти австро-німецької окупації та гетьманщини з березня 1918 р. до березня 1919 р. Це єдина добірка з даної проблеми, причому в ній використано документи з українських архівів. Матеріали розміщено в 4 тематичних розділах: 1) «На борьбу с белобандитами и оккупантами»; 2) «Восстание в Звенигородском и Таращанском уездах Киевской губернии»; 3) «Борьба повстанцев в районе «нейтральной зоны» (Черниговская губерния)»; 4) «Переход советских украинских войск в наступление».

Цією добіркою завершилася публікація журналом документів з історії громадянської війни на Україні.

Археографічне оформлення документів здійснювалося на різному науковому рівні. І це не випадково, адже тоді лише вироблялися шляхи і методи публікування архівних матеріалів. Перші добірки відзначалися різноманітністю оформлення, проте окремі з них підготовлені на високому рівні. Створюється враження, що протягом всієї археографічної діяльності журналу не були вироблені єдині вимоги щодо публікації документів. Очевидно, редакція не надавала цьому великого значення і тому упорядники часто не виконували навіть того мінімуму вимог, який вже був встановлений в археографічній практиці. Незважаючи на ці недоліки, величезною заслугою редакції журналу було опублікування документів повністю і точна передача їх тексту, тобто виконання основних вимог археографії.

Не було єдиної системи і щодо складання заголовків матеріалів. Іноді вони зовсім відсутні, не завжди розкривають зміст матеріалу. Все це утруднює користу-

¹⁰ «Красный архив», 1931, т. 4—5 (47—48), стор. 108.

¹¹ «Красный архив», 1935, т. 5 (72), стор. 190—199.

^{12–13} «Красный архив», 1935, т. 5 (72), стор. 3—43; т. 6 (73), стор. 19—73.

¹⁴ «Красный архив», 1939, т. 4 (95), стор. 73—102.

вання документами, бо досліднику доводиться додатково встановлювати посади осіб, які згадуються в них, куди направлявся документ тощо. Відсутність коментарів, у яких містилися б ці відомості, небажана при публікуванні архівних матеріалів.

Дати документів є в більшості публікацій і розміщені, як правило, в заголовках. Правда, в добірці «Из истории французской интервенции в Одессе», підготовленої О. Гуковським, основний документ — доповідна записка білогвардійського полковника Новикова «Борьба с большевиками в Новороссийском крае» — не датований, в той час як у всіх інших вказана дата їх написання. Упорядник навіть не спробував встановити число та місяць складання записки за іншими джерелами, тобто провести якусь дослідницьку роботу, чи хоча б зазначити про відсутність дати в підрядковій примітці. Зовсім інший підхід до датування в другій публікації О. Гуковського «Польша и южнорусская контрреволюция (экономические взаимоотношения Польши с Лениным и Врангелем)». Тут також зустрічаються недатовані документи, але упорядник по-науковому вирішував це питання. Він прагнув встановити число та місяць їх написання, особливо, якщо йшлося про такі важливі документи, як торговельний договір Денікіна з Польщею, й розповідав про свої дослідження й використані джерела в примітках. Там же О. Гуковський застерезував про те, коли не вдавалося визначити дату матеріалів.

Таким чином, порушення єдиних принципів подачі документів позначилося навіть на роботі одного автора. Хоча слід зазначити, що це свідчить не стільки про незнання упорядниками археографічних правил, скільки про недооцінку ними елементів археографічного оформлення при публікації добірок.

Як вказувалося раніше, для всіх публікацій характерна точна передача тексту. Особливо ретельно це зроблено в добірці О. Гуковського «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)». До того ж, у текстуальних примітках упорядник детально описав зовнішні особливості документів — штамп, наявність або відсутність підписів, засвідчень тощо. Але він необґрунтовано переніс підписи та засвідчення в примітку. Незважаючи на це, О. Гуковський здійснив велику дослідницьку роботу. Високим науковим рівнем відзначається передача тексту і в добірках І. І. Мінца.

Підписи під документами збережені майже в усіх публікаціях. Але різні упорядники відтворювали їх по-різному. Так, О. Гуковський в добірці «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)» замість прізвищ під документами писав слово «подпись» у прямих дужках. Не підписані документи застерезені ним у текстуальних примітках.

В інших добірках, зокрема «Врангелевщина (из материалов Парижского «посольства» Временного правительства)», підписи відтворюються лише під деякими матеріалами, і в текстуальних примітках не зазначено, є вони в документі чи ні.

Легенди, як правило, не наводяться в публікаціях і це значний недолік археографічного оформлення документів, який утруднює визначення джерельної бази. Винятком становлять добірки «Из истории французской интервенции в Одессе», «Разгром Врангеля», «Из истории гражданской войны на Украине в 1918 г.» і частково «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)». В цих публікаціях легенди розташовані не під документами, а в текстуальних примітках, що, між іншим, характерно й для інших журналів. Упорядники часто неправильно визначали джерела для публікації. Особливо це добре помітно в добірці «Из истории гражданской войны на Украине в 1918 г.», підготовленої С. Марковим. Документи, передруковані з газет, він дає без легенд, бо не визнає пресу джерелом. Наприклад, документ озаглавлено: «Воззвание Луганского штаба о формировании отряда Красной Армии», а до нього дається така текстуальна примітка: «Опубликовано в екатеринославской газете «Звезда» от 30 марта 1918 г.». Слід зазначити, що майже всі автори в передмовках вказували, з яких архівів взято документи.

Важливою особливістю публікацій журналу було те, що більшість документів — оригінали, хоча зустрічалися також засвідчені копії, відпуски, переклади з іноземної мови. Так, всі матеріали добірки «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)» перекладені з французької мови. Зустрічаються переклади й в інших публікаціях. Їх оригінальність зазначена в текстуальних примітках.

Коментарі — важлива частина будь-якої публікації. На жаль, коментарі, вміщені в «Красном архиве», не завжди були складені на достатньому науковому рівні, а інколи вони зовсім відсутні («Из истории внешней политики правительства Врангеля [экономические отношения с Францией]», «Врангелевщина», «Разгром Врангеля» та ін.). Звичайно, в таких випадках їх роль мав виконувати хоча б вступ, як це зроблено в добірці «Начало врангелевщины».

В змістовних й цінних коментарях до публікації «Аграрная политика Врангеля» розкривався зміст окремих статей врангелівських земельних законів та наказів і навіть наводилися витяги з них. У цих коментарях також згадувалися всі документи з аграрного питання, видані Врангелем з 8 квітня 1920 р. до 3 жовтня 1920 р. Це давало змогу краще розібратися в суті аграрної політики білогвардійського барона. Заслуго-

вують на увагу й коментарі до публікацій «Из истории французской интервенции в Одессе» та «Польша и южнорусская контрреволюция (экономические взаимоотношения Польши с Деникиным и Врангелем)». У них дана оцінка деяких фактів, наведених у документах, уточнюються цифри тощо. Це свідчить про ретельне дослідження упорядниками як тексту матеріалів, так і їх змісту.

Вступ написаний до кожної публікації, але науковий рівень їх також різний. У деяких з них, зокрема «Врангелевщина (из материалов Парижского «посольства» Временного правительства)», «Разгром Врангеля», «Из истории гражданской войны на Украине в 1918 г.», давалася тільки характеристика історичної обстановки і подій які висвітлювалися в документах. У вступях до добірок «Аграрная политика Врангеля», «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)», «Из истории французской интервенции в Одессе» поряд з оцінкою подій дається характеристика і оцінка опублікованих документів.

Тільки в двох вступях до добірок «Из истории внешней политики правительства Врангеля (экономические отношения с Францией)» та «Польша и южнорусская контрреволюция (экономические взаимоотношения Польши с Деникиным и Врангелем)» зазначено, що публікацій на дану тему раніше не було, тобто зроблено історіографічний аналіз, який, по суті, визначає наукову значимість добірки. У жодному вступі не згадується про принципи відбору документів до друку, методику їх археографічного опрацювання тощо. Якщо в період становлення археографії (на початку 20-х років) це ще зрозуміло, то в 30-х роках, коли вже був накопичений певний досвід археографічної роботи, виправдати науковців важко. Різномісний в археографічному оформленні матеріалів знижує деякою мірою науковий рівень публікацій, проте їх повнота і точність заслуговують на високу оцінку.

Такий обсяг і методика публікації документів, здійснених журналом. Враховуючи, що вони були опубліковані вперше і висвітлювали питання, не відбиті в історичній літературі, значення їх важко переоцінити. Це важлива джерелознавча база для глибокого дослідження окремих тем історії громадянської війни на Україні.

Є. П. ШАТАЛІНА

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК. «ЄДНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО КОМУНІСТИЧНОГО РУХУ І РОЗШИРЕННЯ ФРОНТУ АНТИІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ БОРотьБИ»

Видавництво Київського університету,
К., 1971, 166 с.

Міжнародний комуністичний рух є найважливішою політичною силою сучасності. Найвизначніші перемоги в боротьбі проти імперіалізму, за мир, демократію, національне визволення і соціалізм трудящі здобули під керівництвом комуністів. Відзначаючи це, міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій 1969 р. зробила висновки, що «комуністичний рух — невід'ємна частина сучасного суспільства і найактивніша його сила»¹.

Проблеми розвитку міжнародного комуністичного руху є предметом глибокого вивчення з боку дослідників. За останні роки потік інформації з цих питань значно збільшився. Тому настала гостра потреба у виданні спеціального бібліографічного покажчика літератури з питань міжнародного комуністичного руху. Першим практичним кроком у цьому напрямі є бібліографічний покажчик «Єдність міжнародного комуністичного руху і розширення фронту антиімперіалістичної боротьби», підготовлений Центральною науковою бібліотекою АП УРСР (відповідальний редактор д. і. н., проф. Г. Л. Нікольников, упорядник К. М. Єрмак).

Покажчик охоплює понад 1200 назв книг, журнальних і газетних статей українською та російською мовами, опублікованих у 1969 р.

У вступній статті «Міжнародний комуністичний рух на сучасному етапі» д. і. н. Г. Л. Нікольников глибоко і всебічно розкриває значення міжнародної Нарادي комуністичних і робітничих партій 1969 р. для зміцнення єдності комуністичного руху і консолідації всіх антиімперіалістичних сил.

¹ Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 296.

В 11 розділах покажчика подано літературу з найголовніших проблем міжнародного комуністичного руху, а також ту, яка характеризує окремі загони комуністичного руху. Дуже важливо, що в першому розділі вміщено літературу з питань марксистсько-ленінської теорії міжнародного комуністичного та робітничого руху, зокрема збірники й окремі праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. На початку кожного наступного розділу також подано праці класиків марксизму-ленінізму та партійні документи, які становлять теоретичну основу теми відповідного розділу, а всі інші матеріали наводяться далі за алфавітом.

Окремо слід сказати про тематiku розділів покажчика. В них відображено літературу про підготовку і роботу міжнародної Нарادي комуністичних і робітничих партій 1969 р., вирішальну роль світової системи соціалізму в антиімперіалістичній боротьбі, місце і роль міжнародного робітничого та національно-визвольного руху в світовому революційному процесі, боротьбу проти буржуазної ідеології, реформізму й опортунізму, провідну роль КПРС у боротьбі за торжество ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму, за згуртованість світового комуністичного руху, боротьбу марксистсько-ленінських партій соціалістичних країн за зміцнення світової системи соціалізму, роль комуністичного і робітничого руху в окремих частинах світу, історичне значення міжнародної Нарادي комуністичних і робітничих партій 1969 р., вивчення та пропаганду матеріалів цієї Нарادي.

Дуже добре, що упорядник подає також іменний покажчик, як додатковий посібник для зручного і швидкого добору необхідної літератури.

Безумовно, бібліографічний покажчик є добрим помічником для широких кіл читачів, особливо пропагандистів, агітаторів, викладачів, студентів і всіх, хто навчається в системі партійної освіти. Тому можна тільки вітати його появу й побажати, щоб він поклав початок виданню нового не лише для України, а й для всього Радянського Союзу бібліографічного щорічника з питань міжнародного комуністичного і робітничого руху.

М. С. Багмет

**Л. Н. МАЙМЕСКУЛОВ,
А. И. РОГОЖИН, В. В. СТАШИС.
ВСЕУКРАИНСКАЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ
КОМИССИЯ (1918—1922).**

*Издательство Харьковского университета,
Харьков, 1971, 251 с.*

Діяльність Всеукраїнської ЧК привертає увагу вчених, які займаються дослідженням історії Української РСР. Наслідком цього є вихід з друку цілого ряду публікацій, що показують героїчну діяльність українських чекістів перших років Радянської влади¹. Певне місце серед них зайняла й рецензована книжка, написана на основі великого фактичного матеріалу. Автори використали твори В. І. Леніна та інших діячів Комуністичної партії і Радянської держави, а також документи фондів ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ПА ПП ЦК КП України, ЦДАЖР СРСР і УРСР та ряду інших архівів. Серед документів, частина яких публікується вперше, знаходимо чимало нормативних актів — постанов і розпоряджень ВУЦВК і Робітничо-селянського уряду України, що спрямовували діяльність ВУЧК в боротьбі з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією в 1918—1922 рр. Одночасно, розглядаючи ті чи інші проблеми, автори спираються на раніше опубліковані документи, різні історичні факти й події розгляданого періоду.

Книжка складається з чотирьох розділів. У першому — розкривається процес і структура окремих ланок чекістського апарату, досліджується характер взаємовідносин між Всеросійською ЧК і ВУЧК, аналізуються форми їх співробітництва. Тут же автори розглядають питання про організуючу і керівну роль Компартії в діяльності ЧК, а також про характер зв'язку її з трудящими масами республіки.

¹ П. Михайленко. К вопросу об организации ВУЧК. Научные записки Львовского университета, 38-я серия, юрид. выпуск 3, 1956; Очерки истории уголовного законодательства УССР, К., 1958; А. Лихолат. Разгром националистической контрреволюции на Украине, М., 1954; А. Рогожин, Л. Маймескулов. ВУЧК в период иностранной военной интервенции и гражданской войны, Харьков, 1964; П. Михайленко. Борьба с преступностью в Украинской ССР, К., 1966; История державы и права Украинской РСР, К., 1967; В. Голіченко. Вартові революції, К., 1966; Партійне керівництво органами державної безпеки, К., 1968; П. Бачинський. Органи ВУЧК в захисті Радянської влади на Україні (1918—1922 рр.).— «УІЖ», 1969, № 1, стор. 57—63; На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной Комиссии (1917—1922). Сборник документов и материалов, К., 1971.

Другий розділ присвячений питанням компетенції органів ЧК, розслідуванню карних справ, аналізу вправомочності чекістського апарату в боротьбі з контрреволюцією.

У третьому розділі автори розглядають форми контролю і нагляду за діяльністю надзвичайних комісій з боку органів державної влади і управління. При цьому вони аналізують так званий внутрішній контроль в органах ЧК, і, зокрема, діяльність контрольно-ревізійних комісій, які систематично перевіряли роботу всіх ланок чекістського апарату.

Здається, що в цьому розділі треба було підкреслити значення партійного контролю за діяльністю надзвичайних комісій. Перевіряючи стан роботи чекістів у републіці в цілому чи на окремих її ділянках, заслуховуючи звіти керівників центрального апарату ВУЧК і її місцевих підрозділів, ставлячи перед ними конкретні завдання, партійні органи уважно стежили за тим, щоб чекісти діяли суворо в рамках своєї компетенції та дотримувалися вимог радянських законів.

Четвертий розділ, присвячений практичній діяльності ВУЧК, відкривається параграфом «Принципи каральної політики ЧК». Мабуть, таку назву параграфа не можна визнати правильною з двох мотивів. По-перше, слова «каральної політики ЧК» можуть викликати в читачів помилкову думку про те, що каральна політика в Радянській країні нібито велася здійснювалася безпосередньо органами ЧК. Насправді ж вона вироблялася Компартією і Радянською владою на основі глибокого, всебічного аналізу об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, співвідношення класових сил в середині країни і за рубежом. Залежно від воєнно-політичної обстановки, форм і активності опору контрреволюції Комуністична партія в різні періоди громадянської війни і в перші роки відбудовного періоду формувала тактичну лінію Радянської держави та її каральних органів, міняючи форми і методи боротьби з ворожими силами. Чим гостріший був опір класового ворога, тим суворіші заходи боротьби з ними застосовувала пролетарська держава, тим більших прав вона надавала надзвичайній комісії. По-друге, назва параграфа не відповідає змістові. В параграфі йдеться фактично про каральну політику Компартії і Радянської держави в цілому, а не органів ЧК. Разом з тим самі автори книжки, говорячи про багатоплановість і гнучкість діяльності органів ЧК, зазначають, що надзвичайні комісії «керувались правильною каральною політикою, розробленою партією більшовиків і особисто В. І. Леніним» (стор. 133).

Проведення в життя політики партії — головний зміст роботи органів ЧК, організація, розвиток і діяльність яких здійснювалися на основі відомих ленінських принципів будівництва радянського дер

жавного апарату. Стосовно до діяльності чекістських органів найбільшої уваги серед цих принципів заслуговують такі, як керівництво Комуністичної партії, пролетарський інтернаціоналізм, соціалістична законність і зв'язок з масами. Хоч автори спеціально і не акцентують увагу читачів на цих принципах, останні знайшли в тій чи іншій мірі своє відображення в рецензованих праці.

Стан чекістських кадрів у органах ВУЧК і роль Компартії в справі забезпечення надзвичайних комісій необхідними працівниками не випали з поля зору авторів книжки.

ЦК РКП(б) і ЦК КП України вели в розглядуваний авторами період велику роботу по укомплектуванню органів ВУЧК партійними кадрами, їх правильній розстановці і політичному вихованню в дусі відданості справі революції. Ця робота займала важливе місце в системі заходів у створенні і зміцненні державного апарату України в цілому, які проводилися Комуністичною партією як в роки громадянської війни, так і після визволення республіки від білогвардійців та іноземних інтервентів. ЦК партії, даючи характеристику форм підривної діяльності контрреволюції в умовах мирного часу, закликав посилити пильність радянського народу й зміцнити органи ЧК, для чого направити туди найстійкіших і загартованих в боротьбі комуністів. ЦК партії зобов'язав глибоко створити навколо ЧК атмосферу комуністичного довіря, подавати їм всіляку підтримку і одночасно запропонував керівникам місцевих чекістських органів постійно інформувати глибоко партії про свою роботу, а також погоджувати свої дії з директивами ЦК РКП(б) ².

В дослідженні наводиться фактичний матеріал про прояв принципу пролетарського інтернаціоналізму в роботі чекістів, про допомогу російського народу трудящим України в їх боротьбі за зміцнення влади трудящих та роль В. І. Леніна в поданні цієї допомоги. Спроба авторів показати характер зв'язку надзвичайних комісій з трудящими України, здається, не зовсім удалася авторам (розділ 1, стор. 80—88), тому що зміст цього параграфа не розкриває належною мірою роль широких трудящих мас республіки в боротьбі з контрреволюцією на Україні.

Поза розглянутими в параграфі формами зв'язку надзвичайних комісій з трудящими України авторам треба було детальніше показати участь широких трудящих мас республіки в боротьбі з бандитизмом. Саме в ході цієї боротьби найчіткіше видно тісний зв'язок органів ЧК з масами і той значний вклад, який трудящі України внесли в справу боротьби з ворогом Радянської влади в роки громадянської війни, іноземної інтервенції та на початку відбудовного періоду. В

повітах і волостях, де діяли банди, створювались загони місцевої самооборони, які комплектувались, як правило, з бідного селянства, відданого Радянській владі.

Однією з форм участі широких трудящих мас в боротьбі з бандитизмом на Україні було створення Частин Особливого Призначення (ЧОП). Бійці загонів ЧОП рахувалися в списках військових підрозділів і звільнялися від роботи на підприємствах на період проходження військового навчання, навчальних зборів і т. д. З появою бандитських загонів у даній місцевості вони піднімалися по тривозі і виступали на їх ліквідацію. Крім того, особливий склад ЧОП за місцем дислокації ніс охорону складів, мостів, залізничних вузлів та інших важливих військових і стратегічних об'єктів.

Активну участь у боротьбі з контрреволюцією брали і комсомольці. Крім того, що вони входили до складу загонів ЧОП, вони проводили разом з партійними осередками розкуркулювання, вели широку агітацію серед селян і особливо серед молоді.

Другий і наступні параграфи четвертого розділу присвячені розглядові практичної діяльності ВУЧК, дослідженню характеру боротьби з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією на Україні в роки громадянської війни і на початку відбудовного періоду. Перш за все автори зупинилися на боротьбі ВУЧК з білогвардійськими змовами і підривною діяльністю розвідок імперіалістичних держав. Тут вони наводять фактичні дані про форми і методи ворожої діяльності контрреволюції та окремі конкретні заходи, що велися українськими чекістами під час боротьби з нею.

Значне місце в розділі відведено політичному бандитизмові (петлюрівщині, махновщині) як формі підривної діяльності контрреволюції, показано його суть, соціальні корені і небезпеку для молодой Радянської республіки. Автори розкривають характер заходів у боротьбі з бандитизмом, проведених на Україні Комуністичною партією і Радянським урядом, роль в цій боротьбі ВУЧК.

Оцінюючи в цілому працю Л. М. Маймєскулова, А. Й. Рогожина і В. В. Сташиса, можна сказати, що, незважаючи на наявність деяких недоробок і спірних моментів, в ній розглядаються не окремі проблеми, зв'язані з історією ВУЧК, а робиться спроба розкрити характер всієї її діяльності в роки громадянської війни і на початку відбудовного періоду. Ця діяльність становить яскраву сторінку в літопису Радянської держави. Вона втілює в себе важливе положення марксизму про те, що всяка революція лише тоді чого-небудь варта, якщо вона вміє захищатися ³.

П. Г. Піддубний

² Из истории ВЧК, М., 1958, стор. 437—438.

³ Див. В. И. Ленин. ПСС, т. 37, стор. 122.

**І. І. КОРНЕЙЧИК.
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
БІБЛІОГРАФІЇ. ДОЖОВТНЕВИЙ
ПЕРІОД (НАРИСИ).**

*Харків, Редакційно-видавничий відділ
Книжкової палати УРСР, 1971, 375 с.*

Бібліографія є необхідною умовою дослідницької роботи вченого. Але мало хто знає історію бібліографії, зокрема української. Лише останнім часом посилюється увага до її узагальнення. Історії української бібліографії присвячені праці І. І. Корнейчика; ним написані лекції для студентів інститутів культури про розвиток дореволюційної бібліографії на Україні (Харків, 1961), нарис «Українские революционные демократы и библиография» (Москва, 1969). І тепер вийшла нова фундаментальна праця дослідника, присвячена дожовтневій історії української бібліографії.

В монографії викладається розвиток української бібліографії від давнини до початку XX ст.; виділені основні розділи: давня бібліографія (до кінця XVIII ст.); бібліографія першої половини XIX ст.; другої половини XIX ст.; кінця XIX — початку XX ст. Історія української бібліографії розглядається в тісному єднанні з прогресивною російською бібліографією.

В середині розділів матеріал згрупований по видах бібліографії, а саме до наукового огляду залучається поточна бібліографічна інформація, загальна ретроспективна, біобібліографія, рекомендаційна бібліографія; бібліотечні й книготорговельні каталоги; галузева бібліографія і краєзнавча.

Цілком вірно автор образ за суть терміну «українська бібліографія» — національну та територіальні ознаки. Це питання було предметом гострих суперечок у 20-х роках, коли вирішувалося питання про методологічні засади організації українського бібліографічного репертуару, висловлювались думки, щоб до репертуару заносити лише твори авторів-українців. До речі, бібліографування творів авторів-українців (галицько-руських уродженців), одна з методологічних основ відомого покажчика І. О. Левницького «Галицко-русская библиография XIX столетия».

І. І. Корнейчик досконально представив історію розвитку дореволюційної української бібліографії, її зв'язок з суспільним, науковим і літературним процесом, що відбувався в різні періоди історії дореволюційної України.

Цікаві сторінки про каталоги Харківської колегії (1753), Київської Академії (1790), про бібліотечні каталоги Харківської публічної бібліотеки (1833), Київського університету (1834), про приватну публічну «бібліотеку для читання», що вперше виникла на Україні в Одесі на початку XIX ст., про «Аптеку для души» П. П. Должикова (1849) містять цінні

матеріали для дослідників історії бібліотечної справи на Україні.

В центрі уваги дослідника — бібліографія на діяльність М. О. Максимовича (1804—1873), М. І. Костомарова (1817—1885), О. М. Лазаревського (1834—1902), М. Комарова (1844—1913), І. Я. Франка (1856—1916), М. І. Павлика (1853—1915), І. О. Левницького (1850—1913), Х. Д. Ачевської (1841—1920), Б. Д. Грінченка (1863—1910), П. А. Тутковського (1858—1930) та багатьох інших видатних представників українського народу, які створювали українську бібліографію.

Увага приділена автором каталогам і бібліографічним виданням, де зазначали нелегальні видання, твори К. Маркса прогресивна література; І. І. Корнейчик звертає увагу читача на антисамодержавну направленість Каталога книг, що без коштовно розсилався кореспондентам статистичного бюро при Чернігівському губерньському земстві (1906), і Каталог книжкового складу Комітету по влаштуванню сільських бібліотек і народних читалень (1906).

Можна сперечатись з автором про те, від якого часу вважати початок розвитку української бібліографії — від XIV ст. (стор. 14), чи від періоду Київської Русі — колики трьох братніх народів — російського, українського і білоруського коли починається історія цих народів, історія їх культури, чому ж бібліографії цього періоду не має безпосереднього відношення до розвитку української бібліографії (стор. 13). Можна зробити автор закид, що він недостатньо висвітлив теоретичні засади української дореволюційної бібліографії та свої власні думки на цю тему. Але це побіжні міркування, які ніяк не можуть вплинути на загальну позитивну оцінку монографії І. І. Корнейчика.

Це надзвичайно цікава книга, просякнута любов'ю до свого народу і його культури, глибокою повагою до культури братнього російського народу, бажанням висвітлити взаємозв'язки цих народів у процесі розвитку української бібліографії.

Видання ще більше виграло, якби було ілюстровано і мало допоміжний іменний покажчик, а також бібліографію бібліографії, оформлену за єдиними правилами бібліографічного опису. Це закид в адресу Книжкової палати УРСР.

С. В. Сороковськ

* * *

Автор «Історії української бібліографії» вже відомий своїми працями, які опублікував у попередні роки: «Розвиток бібліографії на Україні» у п'яти випусках (Харків, 1961), «Краеведческая библиография на Украине» у трьох випусках

(Харків, 1964), «Украинские революционные демократы и библиография» (М., 1969). Йому також належить ряд спеціальних бібліографічних розвідок, розміщених у різних радянських виданнях.

У результаті великої і копіткої дослідницької праці І. І. Корнейчик звів воедино весь вивчений матеріал з історії української доживотної бібліографії.

Цей огляд від часів Київської Русі й до XVIII ст. включно подано в короткому, але яскравому викладі. Автор показав, що вже наші давні предки приділяли увагу писаному, а потім друкованому слову. Вони брали його на облік, складаючи звичайні переліки, а потім своєрідні бібліографічні огляди. Проте автор недостатньо висвітлює значення невпинної боротьби братств (за винятком львівського), що мали свої друкарні та книгозбірні, проти польської шляхти й католицького духовенства.

Автор зазначає, що після возз'єднання України з Росією починає розвиватися українське культурне життя (поява творів І. Гаятовського, А. Радивиловського, П. Беринди, Літопису Самовидця та ін.). Але треба мати на увазі, що насправді утиски українського слова, а разом і національно-культурних та побутових звичаїв почалися вже невдовзі після возз'єднання. Супротивники українського слова стояли на тому, аби в друковій «никакой розни и особого наречия... не было» в порівнянні з «великороссийскими печатями». Ці заборони діяли аж до революції 1905 р.

З початку XIX ст. на Україні, як і в Росії, почався інтенсивний суспільний рух, пов'язаний з розпадом феодалізму й проникненням у тодішнє життя капіталістичних відносин. Посилилося національне гноблення на Україні, а у відповідь активізувалася національно-визвольна боротьба. Збільшується випуск різних книжок, починає розвиватися й бібліографія, що відображала інтерес до нової української літератури, української культури взагалі. Розквіт нової бібліографії на Україні, як правильно зазначає автор, пов'язаний з відкриттям Харківського університету (1805 р.). В книзі подано докладну характеристику бібліографічних матеріалів, що вміщувалися на сторінках «Украинского вестника», «Украинского журнала».

На жаль, дослідник майже не згадує бібліографічну працю Київського університету. Якби не огляд життя й діяльності М. Максимовича, то можна було б подумати, піби в Києві нічого не видавалося, а значить і не складалось бібліографії. Але такі видання як «История университета св. Владимира» (1860 р.), «Предметный каталог студенческого отдела библиотеки университета св. Владимира» (1875—1876 рр.) В. Шульгіна, «История императорского университета св. Владимира» (1884 р.) М. Ф. Владимирського-Буданова, «Биографический словарь профес-

соров и преподавателей университета св. Владимира» (1884 р.) В. Іконнікова та інші можуть дати чимало матеріалу для бібліографічних узагальнень і висновків.

Найповніше автор охарактеризував бібліографічну працю М. Максимовича, його «Книжную старину южнорусскую». Більше того, тут подано й докладну біографію вченого. Тому не завадило б детальніше охарактеризувати й інших діячів у галузі української бібліографії, зокрема І. І. Срезневського.

Належну увагу в книзі відведено бібліографічній діяльності М. Костомарова та Ф. Євещького. Розглядаючи статтю «Малороссийская литература», І. Корнейчик, слідом за її автором Євещьким, відкидає твори С. Писаревського, П. Корницького, П. Куліша, М. Мартовичького як малоцінні. Тимчасом ці письменники, не кажучи вже про Куліша, зробили свій певний вклад до скарбниці української літератури, і їх доробок не можна ігнорувати, розглядаючи український історико-літературний процес.

У книзі спеціально приділено увагу бібліографічному оглядові А. Метлинського «Обозрение собранных и напечатанных этнографических... материалов... Южного края» (1848 р.). Для 40-х років це був найповніший показник. Але автор книги, замість наголосити, що це була найбільш вправна для свого часу бібліографічна праця, вдався до історико-літературних екскурсів, і бібліографічна сторона не знайшла належного відбиття. Отже, і в розділі «Огляди нової української літератури» (стор. 82—93) також відведено чимало уваги критично-літературним міркуванням. У цілому це не зашкодило праці, але часом відволікає увагу від основної проблеми.

Переходячи до огляду української бібліографії другої половини 50—60-х рр. XIX ст., автор зупиняється на моментах, які сприяли дальшому розвитку української книги та бібліографії. В цю пору в Петербурзі була заснована українська друкарня П. Куліша та Д. Каменецького, почав виходити журнал «Основа», що торкався й питань бібліографії. Не обминав їх і тижневик «Черниговский листок». Велику позитивну роль щодо української книги відіграли в той час виступи російських революційних демократів — Герцена, Чернишевського, Добролюбова.

Автор вказує на бібліографічні огляди української літератури в «Книжном вестнике» (1860—1867 рр.), показники української літератури В. Межова, М. Гербеля, О. Котляревського, О. Пипіна.

В 50—60-ті роки зросла кількість читачів. Виникла потреба в рекомендаційній бібліографії, яку складали, головним чином, у міських бібліотеках України. Цієї пори почала розвиватися й галузь та персональна бібліографія. Автор слушно вважає, що Г. Данилевський був одним з

перших зачинателів персональної бібліографії на Україні. Чимало зроблено в 60-ті рр. в напрямі українознавчої та поточної бібліографії. Особливо плідно працював О. Лазаревський. Його роботу продовжили П. Єфименко та Г. Милорадович. Звернено увагу й на краєзнавчу бібліографію, що розроблялася в Києві, Житомирі, Полтаві, Чернігові.

В передмові автор цілком правильно зазначає, що розвиток української бібліографії на Східній і Західній Україні слід розглядати як єдиний процес, звичайно, з урахуванням особливостей, спричинених поділом української землі між різними державами. Та цього принципу не дотримано до кінця. В одному з розділів, наприклад, подається огляд бібліографії окремо по західноукраїнських землях, а в наступних — то знову окремих, то разом по Східній і Західній Україні. Власне, термін «західноукраїнські землі» тут не зовсім точний, бо, по суті, розглядається розвиток бібліографії лише в Галичині, про Закарпаття ж та Буковину трапляються лише побіжні згадки. Тимчасом не можна було обминути хоча б більшменш прогресивну періодику Закарпаття — «Учитель» (1867), «Сова» (1871 р.), «Листок» (1885—1902 рр.) та інші, які вміщували бібліографічні матеріали у вигляді рецензій тощо. Жодним словом не прохопився автор і про «Буковину», що її редагували такі відомі письменники, як Ю. Федькович (1885—1888 рр.) та О. Маковей (1895—1897 рр.).

В 70—90-ті роки, незважаючи на переслідування українського слова, культурне життя краю не тільки не занепало, але й помітно поживалося. Все більше ширився масовий потяг до книги, активізувалася видавнича діяльність, розвивалася й бібліографічна справа.

Багато уваги приділено поточній бібліографії. Правда, про бібліографічні огляди на сторінках «Київської старини» лише згадано, зате пильно аналізується українська журналістика в Галичині. І це цілком природно, бо в царській Росії створилися на той час абсолютно неможливі умови для української періодици.

Подано докладні бібліографічні відомості, які вміщувалися в «Правді», «Зорі», «Друзі», «Народі» та ін. Автор показав, що в цей час у галузі бібліографії українських стародруків та рукописів помітний слід залишили В. Ундольський, С. Голубев, М. Петров, а також український письменник-демократ А. Свидницький.

Отже, назріла потреба створити ретроспективну бібліографію. Перші ґрунтовні синтетичні праці належали М. Ф. Комарову та І. О. Левницькому, які справ-

ді стали класиками української бібліографії.

В четвертій і останній частині своєї книги Корнейчик розглядає українську бібліографію за тим же планом, що і в II та III частинах. Тут подається лише новий підрозділ — перші бібліографічні організації на Україні. Поточну бібліографію розпочато з критичного огляду соціал-демократичної та більшовицької бібліографічної інформації. При цьому згадується «Робочая газета» (Київ), «Одесское обозрение», які вміщували в оглядах твори В. І. Леніна, а також близька до ікрівського напрямку газета «Южный рабочий».

Вже тоді було зрозуміло, що окремих особам, при всьому їх бажанні, не під силу підготувати велику бібліографічну працю, а треба братися за неї на колективних засадах. У 1909 р., наприклад, при Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка у Львові була організована бібліографічна комісія.

У 1890—1900-ті рр. в розробці рекомендаційної бібліографії брали участь революційні соціал-демократи України. Вони популяризували революційну літературу, в тому числі твори Маркса, Енгельса, Леніна. Як і в попередні часи, поширенню книги серед демократичного читача значно прислужилися бібліотечні та книготорговельні каталоги, в яких можна було знайти й марксистську літературу.

Належним чином розроблялася в ті роки й українська персональна бібліографія. З'явилися покажчики, присвячені творчості Сковороди, Квітки-Основ'яненка, Федьковича, Франка. Дослідник робить також стислий огляд краєзнавчої бібліографії. Заслугують на увагу покажчики Херсонської громадської бібліотеки та Полтавської земської управи. Продовжено спробу впорядкування та видання бібліографічного словника місцевих діячів. Праця І. Павловського «Краткий библиографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии» (1912 р.) не втратила свого значення й донині.

Останню, четверту частину автор подав надто стисло. За обсягом вона вдвоє менша за попередню, хоч книжкова продукція та періодика, а значить і бібліографічні матеріали періоду 1890—1900-х років дуже й дуже зросли в порівнянні з попередніми десятиріччями.

В цілому ж завдяки сумлінному вивченню публікацій нових і давніх часів пильному дослідженню багатьох архівних джерел автор успішно здійснив свою працю, створивши першу історію української бібліографії дожовтневого періоду — дуже цінне надбання в галузі української радянської бібліографії.

В. Я. Герасименко

В. А. МАРКИНА.
**КРЕСТЬЯНЕ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ
УКРАИНЫ. КОНЕЦ XVII — 60-е ГОДЫ
XVIII СТ.,**

Издательство Киевского университета,
К., 1971, 170 с.

Вихід нової книги відомої української дослідниці В. О. Маркіної — важлива подія в дослідженні радянськими істориками соціально-економічного минулого Правобережної України. Це перше спеціальне дослідження про становище й діяльність головного виробника матеріальних цінностей за феодальних умов. До написання праці (вона є логічним продовженням наукових пошуків попередніх років¹) залучено велику кількість нових джерел з архівів Радянського Союзу та Польської Народної Республіки. Зібраний і критично осмислений матеріал дає змогу науково реконструювати картину соціально-економічного життя Правобережної України з повнотою і конкретністю, які досі були неможливі. Це певною мірою збагатило наше уявлення й про феодальне господарство України загалом.

Зміст рецензованої праці не залишає сумніву в тому, що соціально-економічні зрушення в економіці країн Західної та Центральної Європи не обминули й Східну Європу. Уповільнений економічний розвиток України XVIII ст. обумовлювався рядом несприятливих факторів, насамперед закріпаченням селянства. Однак це не могло перешкодити формуванню буржуазних відносин у надрах феодальної системи господарства. Розвиток по висхідній був значно складнішим і багатоплановішим, ніж уявляється деяким прибічникам концепції незайманого феодалізму на Україні, принаймні, до другої половини XVII ст.

Принцип історизму зобов'язує розглядати особливості капіталістичного розвитку в нашій країні як явище, що не виникли відразу в готовому вигляді, а розвивалися більш або менш тривалий час. Тому правомірною є постановка питання про формування особливостей прусського шляху розвитку в процесі боротьби двох тенденцій, що відбивали інтереси, з одного боку, селянства, а, з іншого, феодалів-кріпосників. Цілком зрозуміло, що ці особливості найвиразніше простежуються з період сформованого капіталістичного ладу, коли утверджується фабрично-заводська промисловість. Прагнення дослідниці віднайти якщо не початки, то, принаймні, ранні стадії процесу прусського розвитку капіталізму є, безперечно, позитивною ознакою рецензованої праці.

Однак, відзначаючи новаторський підхід до справи й наукову правомірність висновків авторки щодо генетичної лінії

еволюції сільського господарства по прусському шляху, не можна не вказати на певну суперечливість викладу. Вона пов'язана, зокрема, з неправильним застосуванням щодо України XVIII ст. терміну «пізні середньовіччя» (стор. 3, 5 та ін.). Існує світова історична періодизація, за якою середні віки хронологічно обіймають період від IV—V ст. до XVI — першої половини XVII ст. н. е. Відоме також положення В. І. Леніна про те, що в російській історії новий період приходить на зміну середньовічному десь у XVII ст. Нарешті, є чимало історичних праць, в яких обговорюється питання періодизації вітчизняної історії і, принаймні, в переважній більшості з них XVIII ст. не відноситься до пізнього середньовіччя. За таких обставин нововведення вимагає всебічного обґрунтування. Щоправда, застосування терміну «пізні середньовіччя», хоча й утруднює розуміння викладу, не перешкодило всебічному й ґрунтовному висвітленню авторкою реального стану речей.

Науково важливим аспектом дослідження є висвітлення рівня розвитку селянського господарства в тісному зв'язку з різними формами антифеодальної боротьби селянства. Особливо цікавим з цього боку є вплив класової боротьби на співвідношення різних форм феодальної ренти. Дослідниця доводить, що інколи боротьба селян створювала певні умови для розвитку селянського господарства, сприяла втягненню його в товарно-грошові відносини. Це було насамперед там, де панувала грошова рента, чинши. Зазначений аспект дослідження дозволяє побачити конкретні можливості розвитку по висхідній за таких перешкод, які, на перший погляд, здаються непереборними. Висвітлюючи різні форми й об'єктивне значення антифеодального протесту, дослідниця справедливо підкреслює результативність селянських втеч і переходів.

У радянській історіографії донедавна існувала єдина оцінка втеч як стихійної і найпримітивнішої форми протесту феодально залежного населення. Перша розвідка, в якій поставлено питання про ефективність за певних історичних умов селянських втеч, була написана за участю автора рецензованої праці². Досліджуючи питання про селянські втечі, не важко переконатися, що, як і кожне історичне явище, вони за різних історичних умов відрізнялися своїми масштабами і значенням. В умовах досить налагодженого, завдяки економічним зв'язкам, спілкування людей і товаризації феодального господарства втечі, що набрали масового характеру, були особливо небезпечними для власни-

¹ В. А. Маркіна. Магнатское поместье Правобережной Украины во второй половине XVIII в., К., 1961.

² О. С. Компан, В. О. Маркіна. З історії спільної боротьби селян України, Білорусії, Литви та Польщі проти феодального гніту (XVII—XVIII ст.). — Дружба та співробітництво народів України і Польщі, К., 1969.

ків фільварків і завдавали їм значних збитків, особливо під час сієви та збирання врожаю. Подібна ситуація з кінця XVII ст. існувала на Правобережжі, де відновлювалися старі й насаджувалися нові фільварки. Розвиток численних промислів давав змогу втікачам знаходити собі підробіток. Про це переконливо свідчать зібрані дослідницею факти.

Особливий інтерес викликає розділ, присвячений структурним змінам у селянському господарстві. Там розглядаються розвиток товарно-грошової системи, зміни в цінах на сільськогосподарські продукти, зростання зв'язків селян з ринком, застосування селянами найманої праці тощо. Все це нерозривно пов'язане з політикою феодалів-кріпосників, зі зростанням великої феодалної власності за рахунок грабунку селянських земель Подніпров'я та Подністров'я, переходу великих земельних маєтностей з рук у руки, від одного власника до іншого, зосередження землі в руках найбільших магнатів. Авторка показує, яким чином за вказаних обставин селянство брало участь в обміні й розвитку продуктивних сил. Вона доводить, що саме селянству належить заслуга відродження економіки на землях, спустошених наприкінці XVII — в першій половині XVIII ст. війною й татарськими набігами.

В монографії висвітлюється створення умов для соціально-економічного розшарування селянства, багато уваги приділено виникненню економічної нерівності. Однак навряд чи правомірно розділяти економічне й соціальне розшарування. В житті такого не буває. Більш-менш стійка економічна нерівність певною мірою завжди пов'язана з соціальною. В науковому дослідженні, в абстракції економічну й соціальну нерівність умовно можна розглядати як самостійні явища. Для зручності вивчення різних сторін одного явища це робили й основоположники наукового соціалізму. Але завжди слід пам'ятати про умовність такого поділу, про нерозривність, взаємозв'язок і взаємообумовленість економічного та соціального моментів.

Серед окремих недоліків рецензованої праці слід вказати на часом недостатню чіткість формулювань і висновків. Так, не досить виразно говориться про можливість розвитку елементів буржуазної економіки й буржуазних відносин в умовах відробіткової ренти. Можливості для цього, як зазначає К. Маркс, створюються в певний період історії в умовах існування світового та інтенсивного формування внутрішніх ринків³. Нині, наприклад, у розпорядженні дослідників є вже чимало фактів, що засвідчують використання за певних сприятливих умов кріпосними селянами України найманої праці. Товарно-грошове господарство, як вихідний пункт

розвитку капіталізму, існувало в поєднанні з кріпацькою працею не лише на Україні. Таким був шлях розвитку багатьох країн світу, де феодалі, не знищені й не усунені від ключових економічних позицій, поступово пристосовувалися до нових умов життя. У зв'язку з цим хочеться зазначити, що часом авторку можна зрозуміти так, ніби можливість для феодалного господарства стати на буржуазний шлях вона вбачає лише в його переході до рук «осіб недворянського походження». Не кажучи вже про невідповідність терміну «дворянський» до соціальних і земельних відносин на Україні, слід мати на увазі ще й такий типовий для відсталіх країн шлях розвитку, як обуржуазнення самого феодала. Шляхта і магнати, подібно до російського дворянства, пристосовуючи своє господарство до нових умов життя, зазнавали соціальної деформації. В світлі досягнень радянської історіографії генезису капіталізму це положення вже настільки доведене, що майже не викликає аргументованих заперечень. До речі, воно підтверджується й змістом праць самої В. О. Маркіної. Чимало землевласників Правобережної України у XVIII ст. були втягнуті в процес буржуазної еволюції і ставали на шлях підприємництва. Інша справа, що процес цей був затяжний, млявий і для багатьох безрезультатний.

У монографії зроблено цікаву і загально вдалу спробу показати розвиток селянського господарства протягом ряду десятиліть. Однак, коли авторка спирається на дані першоджерел, її аргументи логічні й переконливі, коли ж вона оперує даними з окремих праць дослідників, часом виникає сумнів щодо їх вірогідності. Наприклад, В. О. Маркіну ввели в оману дані праці одного з дослідників соціально-економічної історії селянства XVI ст. Йдеться про свідчення Подимного реєстру, що, згідно з назвою, охоплює територію Київського воеводства 1640 р. Насправді ж у реєстрі є відомості, до того ж, дуже неповні, лише про правобережну частину Київського воеводства. В результаті названа дослідницею кількість господарств не відповідає дійсності.

Природно, що, прагнучи всебічно охарактеризувати умови життя і праці селянства, В. О. Маркіна не могла обминути питання про систему оренд. Феодалні власники, змушені пристосовуватися до нових умов життя, розвивали виробництво товарів і торгівлю, робили це через посередників — орендарів, управителів, посорів. Авторка має рацію, що орендарство істотно впливало на становище селянських мас. Але варто було б вказати, що воно набуло поширення в тих країнах, які розвивалися в буржуазному напрямку не американським шляхом, а внаслідок поступової еволюції, коли землевласник-феодал покладався не стільки на свою енергію, винахідливість і підприємницький досвід,

³ Див. К. Маркс. Капітал, т. I, К., 1952, стор. 236.

скільки на середньовічні привілеї й пов'язану з цим владу над селянами, право розпоряджатися їх долею і майном. Звідси — хижацький, паразитичний спосіб використання природних і людських ресурсів. Якщо пан покладався на феодальні права, то орендар — на свою спритність і нещадний визиск селян, оскільки його мало цікавило майбутнє маєтку.

Окрім неточності, термінологічні непо-

розуміння, подекуди — неповнота характеристик у рецензованій монографії не мають принципового значення. Незаперечним, на наш погляд, є загальна пізнавальна цінність дослідження, його актуальність і наукова змістовність. Монографія В. О. Маркіної — ще один важливий крок на шляху марксистського пізнання історії українського народу.

О. С. Компан, К. І. Стецюк

**І. М. МЕШКО.
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ
І СУСПІЛЬНА ДУМКА В УГОРЩИНІ
НА РУБЕЖІ XVIII—XIX СТ.,**

*Видавництво Львівського університету,
Львів, 1971, 189 с.*

Автор рецензованого видання взяв за мету дослідити процес розвитку громадсько-політичного руху і суспільної думки в Угорщині кінця XVIII — початку XIX ст. Цей час у всій Європі позначився впливом ідей Великої Французької буржуазної революції. У розділі «Угорщина на рубежі XVIII—XIX ст. та її основні соціально-економічні проблеми» автор не обмежується лише підсумком поглядів угорських істориків-марксистів, а висуває ряд оригінальних і аргументованих думок про особливості розвитку економіки країни цього переломного періоду європейської історії. І. Мешко розглядає розвиток подій в Угорщині в органічному взаємозв'язку з найважливішими європейськими, висвітлює причини, які привели до кризи феодального виробництва, і одночасно вірно підкреслює, що в «Угорщині на рубежі двох віків ще не визріли сили, здатні очолити боротьбу проти кріпосництва» (стор. 16).

В наступних розділах йдеться про основні напрямки громадсько-політичного руху та передової суспільної думки Угорщини досліджуваного періоду, погляди меркантилістів, якобінців і дворянських лібералів. Головну увагу автор приділяє угорським якобінцям (у загальному обсязі книжки це становить третину). Це закономірно, оскільки у зазначений період якобінський рух — найбільш значне явище в історії Угорщини, він справив помітний вплив на весь наступний розвиток угорської суспільної думки. Дослідник аналізує програму руху, окремо зупиняється на поглядах таких його учасників, як І. Мартинович (керівник), Й. Гайноці, Я. Лацкович. Читачеві цікаво буде дізнатися про перебування Мартиновича у Західній Україні, про те, що десять років він прожив у Львові, протягом восьми з

них завідував кафедрою фізики в університеті (стор. 78).

Автор зупиняється на ідейній боротьбі навколо спадщини якобінців, яка не вшує ось уже більше півтора століття. Разом з тим, хотілося б одержати більш докладну характеристику праць угорських дослідників-марксистів. Зокрема, бажано було б, щоб історик детальніше виклав погляди сучасного угорського історика К. Бенди і свої у полеміці з ним.

В останніх розділах І. Мешко простежує погляди визначного економіста XIX ст. Г. Берзевіці, а також відомого представника ліберально-дворянської ідеології І. Сечені. При висвітленні ідейної спадщини останнього дослідник робить ґрунтовний аналіз трьох його праць: «Кредит», «Стадіум» і «Світ», які вийшли на початку 30-х рр. XIX ст. Вони справили великий вплив на сучасників, і їх поява поклала початок руху за реформи, що передували буржуазній революції 1848—1849 рр.

З виходом Сечені на політичну арену починається новий етап в історії угорської суспільної думки, який ознаменувався іменами Ф. Келчеї, Л. Кошута, М. Танчіча та Ш. Петефі. Тому здається вдалим те, що якраз початком 30-х років автор закінчує своє дослідження.

Безперечно, це праця вдумливого і серйозного дослідника, який добре ознайомлений з публікацією джерел і літератури досліджуваного періоду.

Щоправда, автор інколи живить надто вже категоричні твердження, які не підкріплені фактичним матеріалом. Так, наприклад, спірно є аналогія автора, що «угорські віви першої половини XIX ст. виявились такими ж ненаситними, як англійські періоду Томаса Мора. Якщо англійське вівчарство знаменувало собою початок первісного нагородження і експропріації селянських земель, то угорське вівчарство знаменує собою апогей цього процесу, з тією лише різницею, що пута особистої залежності експропріюваного угорського селянства залишались в першій половині XIX ст. значно міцнішими, ніж в Англії в XIV — першій половині XVIII ст.» (стор. 25).

Зовсім не логічною є думка історика про «консервативність і застійність» суспільної думки в Угорщині на межі XVIII—XIX ст. (стор. 151). Цьому твердженню суперечить уся праця, до того ж аргумент, ніби угорські газети того часу виходили тиражем 200—300 примірників непереконливий. Адже їх, як пише і сам автор, одержували «казино, кафе, читальські клуби» (стор. 151). Слід також підкреслити, що передові ідеї того часу проникли до Угорщини значною мірою через іноземні газети і твори зарубіжних мислителів.

Напевно, друкарською помилкою слід вважати й такі дані: «До початку XIX ст. населення 50-ти так званих коронних

міст Угорщини становило лише 40 тис. чоловік...» (стор. 36). Безперечно, ця цифра прийнятніша, якщо розглядати її в контексті загальної демографії того часу.

Зовсім випали з поля зору дослідника, проблема угорського просвітництва та погляди ряду видатних критиків і письменників (Ф. Казінці, Д. Бешеннеї, М. Чоконаї та інших) цього періоду, які внесли певний вклад у розвиток суспільної думки того часу.

На закінчення слід зазначити, що незважаючи на деякі вади, праця заповнює прогалину у вивченні нової історії братньої соціалістичної країни і стане значним внеском в радянську історіографію.

І. О. Мандрик, Я. І. Штернберг

HENRYK GOLEJEWSKI. PAMIĘTNIK.
OPRACOWALI IRENA HOMOLA,
BOLESŁAW LOPUSZAŃSKI,
JANINA SKOWRONSKA.

Kraków, 1971, t. 1—2, 782 s.

ГЕНРІК ГОЛЕЄВСЬКИЙ. МЕМУАРИ.
ОПРАЦЮВАЛИ ІРИНА ГОМОЛА,
БОЛЕСЛАВ ЛОПУШАНСЬКИЙ,
ЯНІНА СКОВРОНСЬКА, ТТ. 1—2.

Краків, 1971, 782 с.

Минулого року Краківське літературне видавництво опублікувало мемуари Г. Голєєвського — демократичного діяча польського визвольного руху XIX ст. До останнього часу ці мемуари вважалися втраченими. Але їх вдалося виявити у відділі рукописів ПАН у Кракові, завдяки тривалім пошукам І. Гомоли, Б. Лопушанського та Я. Сковронської.

Генрік Голєєвський народився 1813 р. у сім'ї дрібнопомісного дворянина в с. Копистирі Ямпільського повіту Подільської губ. (тепер — Вінницька обл.). Після закінчення в 1829 р. військової школи Голєєвського було відправлено до лейб-гвардії уланського полку, дислокованого в Царстві Польському. Ця подія збіглася в часі з піднесенням польського визвольного руху за відновлення незалежності Польщі. Як польський патріот, Голєєвський примкнув до повстанців. У їхніх лавах він спочатку був рядовим, а потім підпоручком. Сміливий і спритний, Голєєвський відзначився в кількох сутичках. Повстанський центр нагородив його золотим хрестом і підвищив у капітани.

Повстання, проте, зазнало поразки. Багато патріотів, щоб уникнути кари царського уряду, тікали за кордон. Це ж зробив і Голєєвський. З великим ризиком для життя йому пощастило дістатися в Краків, а звідти — до Англії. Там він вступив до

польського «Демократичного товариства» і як його емісар виконував відповідальні доручення. В Англії Голєєвський зустрівся з Гарібальді, Мацціні, з видатними діячами польської демократичної еміграції. Це був його своєрідний життєвий університет.

Голєєвський прагнув випробувати себе на ширшому полі діяльності, тому вирішив повернутися до Росії, створити в Оренбурзькій губернії загони з польських заступів і визволити їх від кари. З цією метою 1837 р. він таємно перейшов кордон і опинився на Україні. Тут уже діяла розгалужена сітка польської організації під керівництвом Шимона Конарського. Голєєвський зустрівся з Конарським та його сподвижниками, проте не примкнув до них. Під час переговорів він переконався, що його плани нездійсненні. Перебування ж на Україні не відчувало йому нічого хорошого, за ним стежили. Майже протягом року йому вдавалося вислизати з рук переслідувачів, але коло все більше звужувалося. Він спробував врятуватися втечею за кордон, та цього разу йому не пощастило: Голєєвського схопили і відправили до Кам'янець-Подільської фортеці. Два роки він відмовлявся назвати своє ім'я й дати зізнання. Але згодом здався. За втечу з російської армії, участь у повстанні та еміграцію його було засуджено до смертної кари, заміненій потім каторжними роботами на рудниках і довічним засланням до Сибіру. Така фабула подій, описаних Голєєвським.

Ці мемуари становлять величезний інтерес для вивчення історичних подій XIX ст. Написані яскравою, барвистою мовою, вони читаються як художній твір, охоплюючи при цьому багато документів і фактів, майже за п'ятдесятирічний період.

З великим знанням справи Голєєвський намалював образи Ш. Конарського та його сподвижників — П. Боровського, А. Бопре, Михалського та ін. Життя Голєєвського було сповнене відваги, пригод, випробувань, злигоднів і страждань.

І. Гомола, Б. Лопушанський та Я. Сковронська подали до мемуарів докладний вступ, коментарі та ілюстрації, проте задуману справу не довели до кінця. Адже Голєєвський писав мемуари на схилі віку і, на жаль, не встиг їх закінчити. Розповідь уривається подіями 1840 р. А що було далі? Упорядники не змогли відповісти на це питання. Слабке знання історичних документів позначилося й на характеристиці окремих деталей життя Голєєвського. Так, читач не знайде в коментарях відповіді на багато питань з біографії Голєєвського за 1841—1883 рр. (упорядники не змогли встановити навіть точної дати народження автора мемуарів).

Як свідчать документи слідчої комісії, Г. Голєєвського, закутого в кайдани, 16 травня 1841 р. було відправлено на каторгу в Нерчинський округ Іркутської губ.¹, куди він був доставлений у серпні того ж року. За свідченням Голєєвського, становище тих, хто відбував каторгу чи перебував на поселенні, було жахливим: «Усі без винятку засланці в Нерчинські заводи до 1856 року (до коронації Олександра II.—Г. М.) не мали ніякої надії на повернення на батьківщину і думали, що як самі вони, так і їх сім'ї, у кого вони були, залишаться довечно в Сибіру»². Це спонукало найбільш стійких вжити заходів до самозбереження та об'єднання сил: було створено таємне товариство «Огул» з центром у Газимурі. До нього увійшли: К. Машковський, Т. Чапський, Г. Голєєвський та ін. Головою «Огула» було обрано Петра Сценного (1800—1890) — видатного польського революціонера-демократа. «Огул» поставив завдання об'єднати всіх засланих до Сибіру «за політичні злочини» і подавати їм допомогу «моральну й матеріальну». З часом

«Огул» перетворився на велику організацію з касою, бібліотекою й відділами. Кошти «Огула», одержувані за рахунків внесків, відрхунків із заробітку тощо, використовувалися на задоволення потреб усіх членів товариства. Згідно статуту, член «Огула» зобов'язаний був зберігати вірність його принципам протягом усього життя, навіть у разі повернення на батьківщину.

З листопада 1856 р. Г. Голєєвського було звільнено. Невдовзі уряд повернув йому невеликий маєток у с. Копостирині. Проте жив він у м. Ярмолинцях Прокірівського повіту, у своїй сестри Леонадії. Тут Голєєвський знову займався підпільною діяльністю. Він брав участь у підготовці повстання 1863 р., широко листувався з підпільниками, матеріально допомагав членам «Огула», відновив зв'язки з рядом діячів емігрантських демократичних кіл.

Хоч Голєєвський був дуже обережний, все ж приховати свою діяльність йому не вдалося. 28 вересня 1863 р. Голєєвський зазнав раптового обшуку. Поліція вилучила ряд документів: список засланих до Сибіру (541 особа), листи, протоколи «Огула», особисті замітки тощо. До справи Голєєвського виявилось причетним велике коло людей: А. Баранецький, Й. Федькович, М. І. Костомаров та ін. А. Баранецький утік за кордон, Г. Голєєвський та інші були заарештовані. Проте цього разу справу Голєєвського розв'язали адміністративним шляхом. У 1865 р. його звільнили з-під арешту з встановленням суворого поліцейського нагляду, заборною виїжджати з місця проживання. Помер він у м. Ярмолинцях 12 січня 1883 р.

Всі наведені вище відомості, взяті з різних архівних справ, становлять великий інтерес для науки, вони набагато розширяють дані про події, описані Голєєвським у своїх мемуарах, і ті, свідком і учасником яких він був, але не встиг висвітлити.

Г. І. Марахов

¹ Хмельницький обласний державний архів, ф. 228, оп. 1, 1863 р., спр. 3616, арк. 89, 92.

² Там же, арк. 14.

О. ДОВГАНІЧ, К. ЛУСТИГ, Б. СПІВАК. СЛІДАМИ ЛЕГЕНДИ,

вид-во «Карпати», Ужгород, 1971, 123 с.

Наша історична література поповнилася ще однією працею про життєвий шлях зідважного радянського розвідника Ференца Патакі та очолювану ним групу, що десантувалася в тилу ворога, на полонині Менчул біля с. Драгова на Закарпатті з ніч з 18 на 19 серпня 1943 р.

Десантників було семеро: Ференц Патакі, чех Вацлав Цемлер, українці із Закарпаття брати Степан і Василь Чижмарі,

Михайло Дякун, Семен Лизапещ та Іван Ловга.

Значна частина книги присвячена формуванню ідейної зрілості переконаного борця за ідеали соціалізму. Ще в юнацькі роки семінарист Ф. Патакі познайомився з працями класиків марксизму-ленінізму. Коли почалася перша світова війна, його мобілізували до Австро-Угорської армії, а згодом відправили на Східний фронт, де він здався в полон росіянам. Перебуваючи в Красноярському таборі, Ф. Патакі, як і тисячі полонених інтернаціоналістів, з величезною радістю зустрічав звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістич-

ної революції в Росії. Він був одним з тих угорських інтернаціоналістів, котрі встановили тісні зв'язки з більшовиками і добровільно стали до лав Червоної Армії та партизанських загонів, щоб зі зброєю в руках захищати завоювання Великого Жовтня. В ці буремні роки він брав активну участь в організації підпілля та партизанської боротьби проти колачківщини в Сибіру. Займаючи посаду начальника штабу робітничо-селянської дружини, а потім голови Черемхівського революційного комітету, Ф. Патакі докладав багато зусиль до розгортання успішної боротьби проти ворогів Країни Рад. Досвід, набутий у класових битвах, став йому в нагоді під час роботи в органах Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВЧК).

З величезною енергією Ф. Патакі працював у довоєнний період на будовах соціалізму. Він — відповідальний партійний працівник, а 29 серпня 1929 р. — завідувачий Бюро раціоналізації Центрального Комітету ВКП(б).

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Ф. Патакі, за станом здоров'я звільнений від військової служби й знятий з обліку подав заяву з проханням відправити його на фронт. Враховуючи великий досвід партизанської роботи, його викликали до Москви й разом з групою перекинули в тил ворога для проведення підпільної роботи на території Закарпаття, Угорщини й Чехословаччини.

Незважаючи на невелике приземлення (Вацлав Цемпер зламав обидві ноги, а один з мішків, де була резервна рація, запасні батареї та одяг, потрапив до рук угорських жандармів), група швидко стала діяти й передавати дані до Центра. Сотні антифашистів Закарпаття й Угорщини допомагали розвідникам виконувати різні завдання.

В 1944 р. зрадники навели фашистів на слід групи. В ніч з 26 на 27 лютого 1944 р. будинок, де були підпільники Вацлав

Цемпер, Степан Чижмар і Семен Лизанець, було оточено. В нерівному бою, крім розвідників, загинула й сім'я господарів будинку — Логойдів. Фашистська розвідка всіляко намагалася спіймати й заарештувати керівника групи, який у цей час разом з радистом Михайлом Дякуном перебували в Будапешті. Їх було схоплено й розстріляно озвірілими фашистами. Живим залишився тільки Іван Ловга. Незважаючи на посилення репресій, народна боротьба проти окупантів продовжувалася.

Цінність рецензованої праці полягає в тому, що автори залучили до участі в цій копійчій роботі багатьох людей, у тому числі й сім'ю Ф. Патакі, учасників підпільної боротьби на Закарпатті та в Угорщині. Гадаємо, було б доцільно написати також книжки про діяльність партизанських груп і з'єднань, якими керували в цьому краї в роки Великої Вітчизняної війни О. Тканко, В. Русин, Уста-Прищепа та ін.

В книзі глибоко і всебічно відображено інтернаціональне єднання трудящих у боротьбі проти фашизму, зачеплено багато питань, які ще чекають свого дослідження. Авторам слід було б приділити більше уваги висвітленню діяльності партійних організацій, що діяли в глибокому підпіллі. В монографії названо цілі сім'ї, десятки прізвищ патріотів, але не розкрито їх біографій. Варто було б подати у вигляді приміток коротенькі біографічні дані про них. Взагалі в подальшій роботі над цією темою слід повніше висвітлювати патріотизм широких народних мас, їх боротьбу проти кривавого фашистського режиму, яка була виявом високої класової свідомості трудящих.

Рецензована книга, без сумніву, з інтересом буде зустрінена масовим читачем. Вона написана хорошою мовою й добре ілюстрована. На нашу думку, її варто перекласти угорською мовою.

О. В. Хлант

СТОЯН Г. ТАНЕВ.
ИНТЕРНАЦИОНАЛНАТА МИСИЯ
НА СЪВЕТСКАТА АРМИЯ В БЪЛГАРИЯ
1944—1947.,
Държавно военно издателство, София,
1971, 252 с.

СТОЯН Г. ТАНЕВ.
ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ МИСИЯ
РАДЯНСКОЙ АРМИИ В БОЛГАРИИ
1944—1947 гг.,
Державне войсковое издательство, София,
1971, 252 с.

Мільйони радянських солдатів та офіцерів у роки другої світової війни віддали своє життя за свободу й незалежність на-

родів Польщі, Чехословаччини, Німеччини, Угорщини, Румунії, Югославії, Болгарії, Австрії, Норвегії, Китаю, Кореї. Радянська Армія здійснила свою інтернаціональну місію і визволила народи Європи й Азії від фашистського рабства та мілітаристського поневолення.

Питання впливу перемог Радянської Армії в роки Великої Вітчизняної війни на розвиток національного опору болгарського народу проти гітлерівських завойовників і монархо-фашизму, як і питання про роль Радянської Армії у здійсненні Вересневого повстання 1944 р., мають виняткове значення для болгарської новітньої історії. Саме тому багато авторів у своїх дослідженнях розробляли і продовжують роз-

робляти цю важливу проблему. В суспільно-політичній та історичній літературі підкреслюється велика заслуга радянських військ у відверненні в Болгарії кровопролитної громадянської війни. В публікаціях з воєнно-історичної тематики висвітлюється роль і допомога радянського командування у створенні Болгарської народної армії. З'явилися статті про участь радянських військ у відбудові народного господарства країни. За останні роки видатні маршали й генерали Збройних Сил СРСР, які брали участь у визволенні Болгарії, написали цінні воєнні мемуари. У ряді статей і публікацій болгарських істориків, радянській науковій літературі, воєнних мемуарах і художній публіцистиці висвітлюються хвилюючі моменти братерських взаємовідносин між болгарським трудовим народом і армією-визволителем або наводяться цікаві деталі про діяльність радянської військової адміністрації (через Союзу контрольну комісію — СКК) у Болгарії.

Проте болгарськими і радянськими авторами досліджувана проблема ще не охоплена повністю, а в різних аспектах висвітлюються її окремі сторони, причому на обмеженій документальній базі. Недостатньо вивчене питання про перебування радянських військ у Болгарії та їх вклад у боротьбу БРП(к) і Вітчизняного фронту за зміцнення народно-демократичної влади. У зв'язку з цим проблема, яка розглядається молодим болгарським істориком С. Таневим, має велике значення як для історії народно-демократичної держави, розвитку болгарської революції, в перехідний період від капіталізму до соціалізму, так і для історії болгаро-радянської дружби.

Автор поставив собі за мету повно і всебічно розкрити в монографії історичну заслугу Радянської Армії в перемозі народного повстання 9 вересня 1944 р., глибше проаналізувати конкретний внесок радянського військового командування в політичне зміцнення народно-демократичної влади в перші роки соціалістичної революції. На основі великої кількості нових документальних матеріалів у монографії показується роль наших військ в утвердженні нового революційного порядку в Болгарії, підкреслюється багатогранна творча діяльність радянських військових представників у СКК в будівництві нової держави, її адміністративного апарату, збройних сил тощо. Автор глибоко обґрунтовує тезу, що перебування радянських військ у Болгарії створило сприятливі умови для розвитку і зміцнення народно-демократичної влади — своєрідної форми диктатури пролетаріату; звертає увагу на тісне співробітництво між БРП(к) і радянським ко-

мандуванням у здійсненні докорінних революційних перетворень після 9 вересня 1944 р.

Одним з центральних питань дослідження є допомога Радянської Армії у відбудові сільського господарства, промисловості й транспорту Народної Республіки Болгарії. Висвітлюється участь радянських воїнів у русі культурно-трудова бригад, благоустрої населених пунктів та ін., розкриваються форми цієї допомоги, її морально-політичний ефект і економічне значення.

В останньому розділі монографії подається концепція про те, що присутність частин Радянської Армії в Болгарії була могутнім фактором всебічного зміцнення і дальшого розвитку болгаро-радянської дружби. Чільне місце відведено показові братерських взаємовідносин між болгарськими трудящими та їх визволителями, розглядаються різні аспекти цих відносин і робиться висновок, що вони розвивалися на принципах соціалістичного інтернаціоналізму.

Використання творів В. І. Леніна, Г. Димитрова, В. Коларова, а також великої кількості архівного матеріалу (воєнно-історичного архіву, архіву міністерства зовнішніх справ та ін.) дало змогу авторові знайти принципово правильне тлумачення досліджуваної проблеми. Джерелознавча база монографії значно розширена за рахунок використання невідомих до цього часу документів 14 округних, державних і партійних архівів республіки, фондів музею болгаро-радянської дружби, ряду округних історичних музеїв, фотоархівів, спогадів радянських маршалів, генералів, офіцерів і солдатів про нову Болгарію, що відбивають справжню атмосферу перших років соціалістичної революції. Книга містить більше 60 документальних фотознімків. На жаль, дослідник не мав можливості відвідати радянські архіви, де, безумовно, зберігається багато цінного матеріалу з досліджуваної проблеми.

Говорячи про недоробки автора, слід відзначити відсутність у монографії іменного та географічного покажчиків, резюме російською мовою, які наблизили б дослідження до загальносоюзного читача. Варто було б також ширше подати історіографічну частину, глибше проаналізувати використані праці.

В цілому монографія С. Танева заслуговує високої оцінки. Автору вдалося зробити новий вклад у дослідження інтернаціональної місії Радянської Армії в Болгарії.

А. І. Черній

Хроніка та інформація

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В БАТУМІ, ПРИСВЯЧЕНА 50-РІЧЧЮ УТВОРЕННЯ СРСР

27—30 червня 1972 р. в Батумі відбулася об'єднана наукова сесія Інституту історії АН УРСР, Інституту історії, археології та етнографії ім. І. А. Джавахашвілі АН Грузинської РСР і Батумського науково-дослідного Інституту АН Грузинської РСР з питань зміцнення дружби народів СРСР та українсько-грузинських зв'язків. Вона була присвячена піввіковому ювілею Радянського Союзу. В її роботі взяли участь історики Києва та Тбілісі, науковці, викладачі й представники громадськості столиці Аджарської АРСР.

Сесію відкрив акад. АН Грузинської РСР Г. О. Мелікішвілі, який зазначив, що в зв'язку з підготовкою до 50-річчя утворення Радянського Союзу в країні панує обстановка всенародного піднесення. Від імені Аджарського обласного комітету КП Грузії, Президії Верховної Ради Аджарської АРСР і Ради Міністрів Аджарської АРСР учасників конференції тепло привітав Голова Президії Верховної Ради Аджарської АРСР к. і. н. Д. Д. Діасамідзе. Від Інституту історії АН УРСР з вітальним словом виступив заступник директора член-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков. Потім присутніх урочисто привітали піонери Батумі.

У виголошених на сесії доповідях піднімалися важливі теоретичні проблеми, зокрема про міжнародне значення створення СРСР, вирішення національного питання в країні, історичні зв'язки доби феодалізму, становлення революційної солідарності між трудящими різних національностей в дожовтневий період. Особлива увага приділялася висвітленню дружби народів у ході соціалістичного будівництва та під час створення матеріально-технічної бази комунізму.

Доповідь про міжнародне значення утворення Радянського Союзу виголосив д. і. н., проф. М. І. Стурґа, який надав глибокому аналізу історичні процеси, що відбулися у світі за роки існування СРСР. Питання зовнішньо-політичної діяльності Радянської країни висвітлив член-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков, а ідейне банкрутство фальсифікаторів національної політики КПРС — д. і. н., проф. С. М. Пархомчук.

На сесії було наведено цікаві дані про зв'язки народів, що населяли Україну та Закавказзя, в період феодалізму. «Грузинські сюжети в давньоруських літописах» — тема доповіді к. і. н. М. Ф. Котляра. Цікавих моментів культурних взаємозв'язків українського та грузинського народів торкнулася науковий співробітник З. Ш. Дідебулідзе. К. і. н. М. Цінцадзе висвітлювала питання про вплив давньоруської культури на культурний розвиток окремих народів Північного Кавказу в період раннього феодалізму. Про «Українських козаків у фортеці Гонію» говорив к. і. н. А. Т. Сургуладзе.

Яскраві приклади про революційну солідарність трудящих України і Грузії наприкінці XIX — на початку XX ст. надала науковий співробітник Г. А. Жоржолані, яка, зокрема, на великому фактичному матеріалі вперше в радянській історіографії показала участь у революційному русі студентів-грузинів вищих навчальних закладів Києва. Питання про грузинсько-українські зв'язки в першій половині XIX ст. висвітлено в доповіді д. і. н. П. П. Каландадзе. К. і. н. Д. Л. Ватейшвілі розповів про діяльність вихідця з України П. С. Санківського, який був першим редактором російської газети на Кавказі «Тифлисске ведомости».

Ряд виступів було присвячено співробітництву й дружбі народів у радянський період. Так, д. і. н. Є. М. Склярєнко розповів про діяльність на Україні партійного й державного діяча Л. Картвелішвілі. Питання про обмін досвідом будівельників гідроелектростанцій в роки відбудови народного господарства та в період індустріалізації висвітлює к. і. н. Н. С. Чапідзе. Оригінальною науковою постановкою відзначається доповідь д. і. н. М. В. Натмеладзе і к. і. н. С. М. Сирцовой «Характер зв'язків промислових центрів Української РСР і Грузинської РСР в період індустріалізації». К. і. н. Т. І. Жгенті на матеріалах колгоспів України й Грузії дослідив питання про роль соціалістичного змагання у зміцненні дружби двох братніх народів. Генерал-майор, к. і. н. І. П. Бабалашвілі чавів нові яскраві факти з історії україн-

сько-грузинських зв'язків у роки Великої Вітчизняної війни.

Проблеми зміцнення дружби народів СРСР в умовах розвинутого соціалістичного суспільства присвятив свою доповідь (вона побудована на матеріалах УРСР і Аджарської АРСР) к. і. н. В. Ф. Панібудьласка. Розвиток дружби між колгоспним селянством Білозерського району Херсонської області Української РСР і Хелвачаурського району Грузинської РСР показав к. і. н. В. М. Шаміладзе. У спільній доповіді д. і. н. Ц. П. Каландадзе д. і. н. Г. М. Шевчука висвітлювалися теоретичні проблеми взаємозв'язку

і взаємовпливу грузинської та української культур — соціалістичних за змістом, національних за формою.

Сесія засвідчила, що увага істориків до розробки проблем дружби народів СРСР дедалі посилюється. Там було висловлено ряд практичних рекомендацій, спрямованих на дальше розширення дружніх контактів між радянськими народами в умовах комуністичного будівництва, накреслено конкретні заходи щодо розробки історії національних відносин в нашій країні, зокрема між грузинським і українським народами.

В. Ф. Панібудьласка, Т. Г. Тивадзе

ДО 50-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ СРСР

27—28 червня ц. р. у м. Сімферополі Кримський обком КП України разом з науковцями Інституту історії АН УРСР, Сімферопольського державного університету імені М. В. Фрунзе та правлінням обласної організації товариства «Знання» провів науково-теоретичну конференцію, присвячену 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У роботі конференції взяли участь секретарі міськомів і райкомів КП України, міських і районних комітетів ЛКСМУ, які видають питаннями ідеологічної роботи, завідувачі відділами пропаганди й агітації, штатні та позаштатні лектори міських і районних комітетів партії, ректори й секретарі парторганізацій, викладачі кафедр суспільних наук вузів області, керівники й секретарі партбюро науково-дослідних установ, відповідальні секретарі й лектори Кримських та районних організацій товариства «Знання», керівники секцій міських і районних семінарів політінформаторів, працівники обласних ідеологічних установ — загалом 500 чоловік.

Конференцію, що проходила в Будинку політичної освіти, відкрив перший секретар обкому М. К. Кириченко. В доповіді «Трудащі Криму в боротьбі за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС та гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР» вінглибоко проаналізував досягнення робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції області, розповів про конкретні завдання, які стоять перед партійними організаціями та всіма трудящими Криму в другому році дев'ятої п'ятирічки, про хід виконання зобов'язань, узятих на честь славного ювілею.

З доповіддю «В. І. Ленін і утворення Союзу РСР» виступив директор Інституту історії АН УРСР акад. АН УРСР А. Д. Скаба. Він науково й обґрунтова-

но розкрив роль вождя у будівництві першої в світі держави робітників і селян — Союзу Радянських Соціалістичних Республік, всебічно проаналізував теоретичні й практичні засади добровільного об'єднання народів нашої країни, переконливо викрив інсинуації щодо цього наших ідеологічних ворогів, у тому числі й українських буржуазних націоналістів.

Того ж дня були заслухані доповіді д. і. н., проф. Сімферопольського державного університету В. А. Казачковського на тему «Боротьба КПРС за ліквідацію фактичної нерівності народів СРСР» та старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР, консультанта, д. і. н. І. І. Слинька — «Дружба народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни».

Наступного дня виступили д. і. н., проф. Кримського медичного інституту П. О. Глазачов — «XXIV з'їзд КПРС і формування нової людини», зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н. Б. П. Ковалевський — «Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР», старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, лауреат премії ім. Ярослава Галана, к. і. н. Ю. І. Римаренко — «Ідеологічна боротьба і український буржуазний націоналізм». Старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, к. і. н. Ю. О. Курносов прочитав для учасників конференції лекцію про міжнародне становище Радянського Союзу.

На закінчення секретар Кримського обкому КП України О. М. Рошупкін від імені обласної партійної організації тепло подякував науковцям Інституту за участь у науково-теоретичній конференції.

Ю. О. Курносов

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 90-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ГЕОРГІЯ ДИМИТРОВА

7 червня ц. р. в Києві відбулася організована Київським міськкомом КП України, Інститутом історії партії ЦК КП України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Вищою партійною школою при ЦК КП України, Інститутом історії АН УРСР, Українським товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами наукова конференція, присвячена 90-річчю від дня народження видатного діяча міжнародного комуністичного і робітничого руху Георгія Димитрова. На ній були присутні вчені, представники громадськості, а також співробітники генеральних консульств соціалістичних країн у Києві.

Конференцію відкрив директор Інституту історії АН УРСР, акад. АН УРСР А. Д. Скаба. Життя та діяльність Георгія Димитрова є чудовим прикладом самовідданої боротьби за перемогу безсмертних ідей марксизму-ленінізму, символом братньої дружби народів Болгарії та Радянського Союзу, найтіснішого співробітництва між комуністичними партіями наших країн, зазначив у вступному слові А. Д. Скаба. Революційну діяльність і теоретичну спадщину Г. Димитрова високо цінує радянський народ. І сьогодні трудящі СРСР, разом з болгарським народом вшановуючи пам'ять Георгія Димитрова, пишуться славним сном Болгарії, величезними успіхами, яких досягли його співвітчизники під керівництвом своєї Комуністичної партії.

З доповіддю «Георгій Димитров — видатний діяч міжнародного комуністичного і робітничого руху» виступив директор Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д. ф. н., проф. І. Д. Назаренко. Характеризуючи Георгія Димитрова як полум'яного інтернаціоналіста-ленінця, визначного діяча Комінтерну, мужнього борця за торжество ідей комунізму і пролетарського інтернаціоналізму, доповідач підкреслив його величезний внесок у згуртування всіх прогресивних сил проти фашизму і війни, в боротьбу за чистоту марксистсько-ленінського вчення, всебічне зміцнення комуністичних партій і їх зв'язків з масами, у створення світової соціалістичної системи. Ідеї Димитро-

ва про єдність дій робітничого класу, політику широкого масового союзу трудящих у боротьбі проти панування монополій і реакції та докорінне революційне й соціалістичне перетворення суспільства допомагають у наші дні успішно боротися за зміцнення позицій усіх прогресивних сил, справляють серйозний вплив на зміну міжнародної обстановки на користь миру та безпеки народів.

Великий патріот своєї Батьківщини, Георгій Димитров був вірним другом Радянського Союзу, гарячим поборником болгаро-радянської дружби. Його чудова настанова про ставлення до Радянського Союзу як критерій інтернаціоналізму мала неocenенне значення для згуртування міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Георгій Димитров увійшов в історію, сказав на закінчення І. Д. Назаренко, як видатний революціонер, теоретик і стратег класової боротьби пролетаріату, один з найтісніших представників ленінської гвардії, який присвятив усе своє життя, могутній розум і величезний організаторський талант служінню робітничому класові.

Про роль Георгія Димитрова в житті болгарського народу, його внесок у згуртування і зміцнення єдиного антифашистського фронту, про значення ленінізму й досвіду КПРС у будівництві соціалізму в діяльності Георгія Димитрова як революціонера, мислителя і борця за нову соціалістичну Болгарію, про зв'язок трудящих Радянської України з великим сном болгарського народу повідомили проф. Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, д. і. н. А. К. Мартиненко, зав. кафедрою Вищої партійної школи при ЦК КП України, к. і. н. Г. М. Олейниченко, співробітники Інституту історії АН УРСР, к. і. н. П. С. Сохань та В. В. Кравченко.

На конференції виступив Генеральний консул Народної Республіки Болгарії в Києві Кривоносов С. Євтімов. Він висловив сердечну подяку організаторам наукової конференції та всій радянській громадськості, яка відзначає славний димитровський ювілей як своє національне свято.

В. В. Кравченко

ЗУСТРІЧІ В ГЕНУІ ТА РАПАЛЛО

З нагоди 50-річчя Генуезької конференції та Рапалльського договору 8—10 червня 1972 р. в італійських містах Генуї та Рапалло відбулася організована Товари-

ством «Італія—СРСР» наукова сесія істориків, у роботі якої взяли участь представники багатьох університетів Італії, громадські й політичні діячі цієї країни,

а також вчені Радянського Союзу, Франції, Федеративної Республіки Німеччини. Радянських науковців представляли історики Москви, Ленінграда, Києва, Мінська. Робота форуму істориків у Генуї проходила в палаці Сан-Джорджо, де 50 років тому відбувалася Генуезька конференція. Відкривав засідання і головував на них Президент Товариства «Італія—СРСР», член ЦК Італійської комуністичної партії сенатор Геласіо Адамолі.

На конференції було заслухано наукові доповіді директора Інституту історії СРСР АН СРСР, чл.-кор. АН СРСР П. В. Волобуєва та інших членів радянської делегації. Співробітники Інституту історії АН УРСР доктори історичних наук І. М. Кулинич та Р. Г. Симоненко виступили з доповідями «Генуя і Рапалло — новий етап у взаємовідносинах Радянських республік з країнами Західної Європи» та «Прихильники та противники Генуезької конференції».

В Генуї члени делегації з СРСР віддали й поклали букет червоних гвоздик на могилу Героя Радянського Союзу, активного учасника італійського руху Опору в роки другої світової війни Федора Полетаєва.

Представники Країни Рад зустрічалися з робітниками порту, подивилися нещодавно знятий в Італії документальний фільм, присвячений 50-річчю Генуезької конференції, однією з головних дійових осіб якого є експерт радянської делегації 1922 р. професор М. М. Любимов. Перед портовиками виступив сенатор Г. Адамолі та директор Інституту історії АН Білоруської РСР, чл.-кор. АН БРСР І. М. Ігнатенко.

10 червня наукова сесія перенесла свою роботу в Рапалло, де під головуванням професора Флорентійського університету Р. Моска відбулося засідання «Круглого столу», в якому взяли участь радянські, італійські, французькі та західнонімецькі науковці. Учасників тепло вітав представник італійського уряду заступник міністра закордонних справ Італії Саліціоні.

Робота наукової конференції знайшла широкий, схвальний відгук у італійській та радянській пресі. Товариство «Італія—СРСР» випустило, зокрема, спеціальний номер журналу, присвячений цій події. Учасникам сесії вручено пам'ятну медаль на відзнаку 50-річчя Рапалльського договору.

Після закінчення роботи сесії делегація радянських істориків побувала у Мілані, Венеції, Флоренції та Римі, де познайомилася з історичними пам'ятниками і шедеврами італійського мистецтва, культури, архітектури. В місті-побратимі Києва—Флоренції місцеве відділення Товариства «Італія—СРСР» влаштувало зустріч делегації наших науковців з робітниками промислового району Брочці. В Народному будинку відбулася жвава бесіда з активістами Товариства й робітниками. У Римі в Правлінні Товариства «Італія—СРСР» радянських істориків прийняв його президент сенатор Г. Адамолі, який у своєму виступі високо оцінив участь радянських істориків у проведенні наукової конференції, що сприятиме зміцненню дружби між італійським та радянським народами.

І. Р.

КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ У СОФІЇ

З нагоди 70-річчя заснування Болгарського історичного товариства та 90-річчя від дня народження Георгія Димитрова 20—21 травня 1972 р. в Софії відбулася наукова конференція на тему «Проблеми болгарської історіографії після другої світової війни». У конференції взяло участь більше 600 істориків і вчених інших суспільних наук Болгарії, а також запрошені болгарським національним комітетом істориків фахівці-болгаристи з СРСР, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Югославії, Румунії, США, Англії, Франції, ФРН, Австрії, Італії, Туреччини. Радянську делегацію представляли: чл.-кор. АН СРСР, директор інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР Д. Ф. Марков (голова делегації), зав. відділом цього ж інституту, д. і. н. Л. Б. Валєв, декан історичного факультету й завідувачий кафедрою нової та новітньої історії Харківського держуніверситету, д. і. н., проф. С. І. Сидельников,

старший науковий співробітник Інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР, к. і. н. Г. Г. Литаврін, старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, к. і. н. П. С. Сохань, доцент Московського держуніверситету, к. і. н. Л. В. Горіна. У зв'язку з хворобою в роботі конференції не зміг взяти участь д. і. н., проф. В. А. Жебокрицький, який також був включений до складу радянської делегації.

На двох пленарних засіданнях і чотирьох секцій було заслухано й обговорено 18 доповідей та близько 40 наукових повідомлень болгарських і зарубіжних вчених з важливих проблем болгарської історіографії. Конференцію відкрив Голова Болгарського історичного товариства, академік Димитр Косєв. Він підкреслив, що конференція збіглася в часі з великим святом болгарського народу — 90-річчям від дня народження Георгія Димитрова. Академік Жак Натан присвятив цьому спеціальну

доповідь «Георгій Димитров і болгарська історична наука», в якій підкреслив велике значення теоретичної спадщини Димитрова для болгарської історичної науки. Потім акад. Д. Косев виголосив експозе головної колективної доповіді болгарських істориків «Основні етапи болгарської історичної науки після другої світової війни».

У доповідях, повідомленнях і виступах було порушено ряд важливих питань про періодизацію болгарської історії як давньої, так і сучасної, про суть окремих історичних подій, явищ, епох, зокрема про періодизацію і зміст розвинутого соціалістичного суспільства та ін.

Не маючи змоги аналізувати всі доповіді, відмітимо лише ті з них, в яких тою чи іншою мірою порушувалися питання, пов'язані з історією нашої країни. Це, зокрема, доповіді Златко Златева «Історіографія соціалістичного будівництва в Болгарії», доцента Христо Нестерова — «Болгарська історіографія антифашистського руху в Болгарії і його міжнародних проявів (1939—1944 р.)», доцента Христини Міхової — «Історіографія міжнародних відносин Болгарії між двома світовими війнами», Йордана Йотова і Тетяни Колевої — «Історіографія робітничого і комуністичного руху в Болгарії до 1939 р.», професорів Веселина Хаджиніколова і Любена Бєрова — «Дослідження соціально-економічної і політичної структури Болгарії при капіталізмі» та Ніколая Тодорова — «Дослідження економічних і соціальних аспектів болгарського Відродження і генезису капіталізму», старшого наукового співробітника Крумки Шарової «Міжнародні аспекти болгарського Відродження в дослідженнях болгарських істориків», доцента Бориса Примова «Дослідження ролі середньовічної болгарської держави у міжнародних відносинах» та ін.

Радянські історики — члени делегації взяли участь у роботі обох пленарних засідань і в трьох секціях. Д. Ф. Марков виступив на пленарному засіданні з доповіддю «Георгій Димитров і проблеми розвитку соціалістичної культури», де розкрив великий внесок Г. Димитрова у розвиток болгарської культури і значення його теоретичної спадщини для розвитку соціалістичної культури в цілому. На заключному пленарному засіданні Л. Б. Валєв розповів про досягнення радянських учених-болгаристів. В секції історіографії античності й середньовіччя Г. Г. Литаврін зробив повідомлення про деякі проблеми історіографії візантійсько-болгарських взає-

мин, а Л. В. Горіна зупинилась на історіографії повстання Івайла — однієї з важливих сторінок болгарського середньовіччя. В секції болгарського Відродження виступав С. І. Сідельников. Він висвітлював окремі проблеми історіографії першого Болгарського революційного центрального комітету — революційно-демократичної організації болгарського народу періоду його боротьби за національне визволення. П. С. Сохань у секції нової та новітньої болгарської історії зробив повідомлення про історіографію радянсько-болгарського співробітництва.

На конференції виступали також представники інших 13 країн. Вони розповіли про дослідження з болгаристики в їх країнах.

Крім офіційних засідань відбулася бесіда «за круглим столом» з питань міжнародного співробітництва в галузі історичної науки. В ній взяли участь акад. Димитр Косев, проф. Ніколай Тодоров, член-кореспондент БАН Христо Христов, доц. Євлогі Бужашкі та інші болгарські історики й зарубіжні гості. Було висловлено ряд пропозицій щодо розширення обміну архівними документами. Зокрема, проф. Афіньського університету говорив про можливість у порядку взаємообміну одержати мікрофільми унікальних літописів XII—XV ст. що зберігаються в Афонському монастирі. Вони, безперечно, містять і важливі дані з історії Київської Русі.

Болгарські колеги гостинно організували відвідання учасниками конференції театрів, музеїв та інших визначних місць країни. Зарубіжним гостям була надана можливість подивитися святкову демонстрацію в день 24 травня — свята болгарської культури і слов'янської писемності.

Під час перебування в Софії радянські історики ознайомилися з досвідом робіт Болгарського історичного товариства. Це Товариство, у відповідності з його статутом, на підставі особистого членства, об'єднує істориків країни в єдину творчу організацію. Маючи свої друковані органи, Товариство активно сприяє проведенню історичних досліджень, подає методичну допомогу вчителям-історикам, підтримує зв'язки з зарубіжними істориками, а також проводить значну роботу з метою патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих країни. Досвід роботи Товариства безперечно заслуговує на увагу, такої організації у нас ще немає.

П. С. Сохань

ПЕРША ВІННИЦЬКА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

8—9 червня 1972 р. відбулася перша Вінницька історико-краєзнавча конференція, скликана Вінницьким державним педа-

гогічним інститутом ім. М. Островського, Вінницьким краєзнавчим музеєм, обласними організаціями Товариства охорони пам'ят-

ників історії та культури і «Знання». В її роботі взяли участь науковці та краєзнавці Києва, Вінниці, Хмельницького, Кам'янця-Подільського та інших міст республіки.

На пленарних і секційних засіданнях було заслухано 102 доповіді та повідомлення з історії, археології, економіки, літературознавства, етнографії та фольклору області.

Ректор Вінницького педінституту ім. М. Островського І. П. Грущенко в доповіді на тему «XXIV з'їзд КППС та завдання істориків, економістів, літераторів-краєзнавців» розкрив найважливіші питання вивчення історії краю. Він, зокрема, підкреслив, що дослідженню й популяризації історії області значно сприяв вихід 1972 р. тому «Вінницька область» — складової частини 26-томної праці «Історія міст і сіл УРСР». Доц. І. П. Пшук (Вінниця) зробив доповідь «Розвиток краєзнавчої роботи на Вінниччині за роки Радянської влади». Завідуюча партійним архівом Вінницького обкому КП України В. І. Кравчук у доповіді «Участь партійних організацій Поділля в об'єднаної русі за утворення СРСР» показала діяльність Подільського губкому КП(б)У в цьому напрямку в 20-х роках. Д. і. н. В. М. Даниленко (Київ) у доповіді «Реконструктивний аспект сучасних археологічних досліджень на Україні» наголосив на необхідності розширення досліджень археологічних пам'яток області, особливо таких, як Немирівське городище, Буша, Клішів та ін.

Під час роботи конференції працювали секції: історії, археології, народного господарства, фольклористики та етнографії, літературознавства, мовознавства.

На засіданні історичної секції були заслухані повідомлення С. Д. Плахотнюка (Вінниця) «Діяльність організацій РСДРП на Поділлі щодо поширення нелегальної літератури і згуртування своїх рядів у період нового революційного піднесення 1910—1914 рр.»; Г. Д. Дробчака (Вінниця) «Кріпак-вільнодумець Семен Олійничук»; В. О. Сидоренко (Київ) «Суворов у Тульчині і Тиманівці»; А. К. Лубчинського (Вінниця) «З історії поширення атеїстичної думки на Поділлі в XIX ст.»; А. І. Мамалиги (Хмельницький) «Документи Хмельницького облдержархіву про еволюцію поміщицьких і селянських господарств Поділля в 60—90-х роках XIX ст.»; В. П. Воловика (Вінниця) «Більшовики Поділля на чолі робітничого руху в період мирного розвитку пролетарської революції (березень—червень 1917 р.)»; А. Г. Бабенка (Вінниця) «Печатки ревкомів Поділля як джерело для вивчення історії краю»; П. А. Хомича (Кам'янець-Подільський) «До історії «Подільської комуні» (1917—1920 рр.); С. Я. Вініковецького (Вінниця) «Шефство робітників Поділля над селом у період відбудови народного господарства (1921—1925 рр.)»; М. К. Гненного (Вінниця) «Участь представ-

ників грузинського народу в антифашистській боротьбі на Вінниччині в роки Великої Вітчизняної війни»; Л. Г. Будьонної (Вінниця) «Бойова діяльність молодих патріотів Поділля на Житомирщині проти фашистських загарбників (1942—1944 рр.)»; В. І. Смолинського (Хмельницький) «Комсомольці Кам'янець-Подільської області в роки Великої Вітчизняної війни»; П. В. Кисельова (Вінниця) «Василь Порик (Біографічні дані до відправки його гітлерівцями в Францію)»; М. Л. Бабія (Вінниця) «Вінницька обласна партійна організація на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни»; П. С. Кривка (Вінниця) «Вінницьке партизанське з'єднання ім. Леніна»; Н. С. Кветного (Вінниця) «Вінницька обласна парторганізація в боротьбі за відбудову цукрової промисловості (березень 1944—1950 рр.)»; А. А. Хижук (Вінниця) «Із історії формування механізаторських кадрів колгоспного виробництва післявоєнного періоду (1946—1950 рр.)»; О. С. Покровської (Вінниця) «Діяльність Вінницької партійної організації по піднесенню загальноосвітнього рівня працюючої молоді (1961—1965 рр.)»; В. О. Колісниченка (Вінниця) «Зростання матеріального добробуту колгоспників Вінниччини за роки восьмої п'ятирічки (1966—1970 рр.)»; В. Д. Левченка (Вінниця) «Робітники цукрових заводів Вінниччини в боротьбі за підвищення продуктивності праці»; Г. А. Лютьорта (Вінниця) «Розвиток загальноосвітньої школи на Вінниччині в роки восьмої та дев'ятої п'ятирічок»; І. П. Пшук (Вінниця) «Піднесення загальноосвітнього рівня сільського населення Вінницької області»; Л. С. Тарнавського (Вінниця) «Зростання загальноосвітнього рівня робітничого класу і колгоспного селянства в період переходу до комунізму (на матеріалах Вінницької та Хмельницької областей)»; Й. А. Бучацького (Вінниця) «Історико-революційні пам'ятники Вінниччини та їх роль у патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих»; С. К. Журавльова (Вінниця) «Використання краєзнавчого матеріалу в патріотичному вихованні молоді»; А. Р. Локаєнка (Вінниця) «Виховання молоді Вінниччини в дусі дружби народів СРСР та пролетарського інтернаціоналізму»; Й. Г. Тельмана (Вінниця) «Вінниччина в роки четвертої п'ятирічки»; В. С. Білякової (Вінниця) «Преса Вінниччини в боротьбі за відбудову народного господарства (1944—1945 рр.)».

На засіданні археологічної секції були заслухані й обговорені такі повідомлення: «Вивчення нових трипільських пам'яток у середній частині басейну Південного Бугу» І. І. Зайця (Вінниця); «Трипільський посуд з фондів Вінницького краєзнавчого музею» Т. В. Малінковської (Вінниця); «Розкопки в с. Барнашівці на Поділлі» В. Г. Збеневича (Київ); «Про пам'ятники з багатоваковою керамікою на Правобережній Украї-

ні» С. С. Березанської (Київ); «Археологічні комплекси епохи бронзи та заліза з городища в с. Борисівці» Т. Г. Мовши (Київ); «Верхньокубанські катакомби епохи середньої бронзи» А. Л. Нечитайла (Ставрополь); «Поселення зарубинецької культури Середнього Придніпров'я» Є. В. Максимова (Київ); «Про подолання критичного рубежа середини I тис. н. е. в історіографії етногенезу слов'ян» В. М. Даниленка (Київ); «Ранньослов'янське поселення корчацького типу в Києві» Г. М. Шовкопляс (Київ); «Городища Сашки і Червоне — історичні пам'ятки уличів» П. І. Хавлюка (Вінниця); «Матеріали до вивчення технології обробки заліза в антів Південного Побужжя» В. Д. Гопака (Вінниця); «Наскельний язичницький рельєф у с. Буші на Подністров'ї» І. С. Випокура (Кам'янець-Подільський); «Про походження населення і князів Болохівської землі» В. І. Якубовського (Хмельницький).

Крім цього, учасники секції оглянули трипільське поселення Кліщів і прийняли рішення про необхідність дальшого дослідження цього пам'ятника. Вони побували також у Немирівському городищі скіфського часу і внесли пропозицію про необхідність проведення в ньому наукових досліджень з метою створення археологічного комплексу.

На засіданнях секцій народного господарства, літературознавства, фольклористики та етнографії були заслухані доповіді;

А. А. Мазура (Вінниця) «Перспективи розвитку сільського господарства в дев'ятій п'ятирічці»; В. М. Борщевського (Вінниця) «Митці Вінниччини в оцінці Максима Рильського»; А. П. Коржупової (Вінниця) «Фольклористична діяльність Г. Т. Танцюри»; М. П. Солоненка (Жмеринка) «Минуле Вінниччини в історичних піснях та думках»; Л. П. Зінченка (Вінниця) «Фольклор Поділля в записах Анатолія Свидницького» та ін.

На конференцію надіслали свої доповіді: член-кор. АН УРСР проф. Ф. П. Шевченко (Київ) «Вінниччина в період визвольної боротьби українського народу (1648—1654 рр.)»; д. і. н. П. М. Калениченко (Київ) «Польські інтернаціоналісти в боротьбі з контрреволюцією на Вінниччині в період громадянської війни»; д. і. н. І. М. Кулинич (Київ) «Участь зарубіжних інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Вінниччині (1917—1920 рр.)»; д. і. н. І. Г. Шовкопляс (Київ) «Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту»; к. і. н. Б. О. Тимошук (Чернівці) «Періодизація слов'янських старожитностей другої половини I тис. н. е.», які з поважних причин не змогли прибути до Вінниці.

Перша Вінницька історико-краєзнавча конференція пройшла під знаком гідної зустрічі 50-річчя утворення СРСР, поглибленого вивчення історії рідного краю.

І. І. Засць

КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-АРХІВІСТІВ ЛЬВОВА

15 червня 1972 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові відбулася наукова конференція, присвячена 50-річчю утворення СРСР. Вступним словом відкрила директор ЦДІА Н. Ф. Врадій.

З доповіддю «В. І. Ленін — засновник Союзу Радянських Соціалістичних Республік» виступила лектор Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна З. І. Чекирда. Вона підкреслила, що Володимир Ілліч був патхенником і організатором об'єднання радянських республік у союзну багатонаціональну державу.

Начальник відділу Львівського облдержархіву Д. М. Петрушко в доповіді «Боротьба трудящих Західної України на захист СРСР» всебічно висвітлював революційно-визвольний рух західноукраїнських трудящих. На захист Союзу РСР, говорив він, рішуче виступила комуністична й прогресивна преса Західної України. В містах і селах краю проходили мітинги та масові виступи трудящих, які протестували проти

підготовки нової війни й виступали на захист першої в світі соціалістичної держави, розповсюджувалися листівки із закликами «Геть війну проти Радянського Союзу!». Антифашистський конгрес захисту культури, який відбувся в травні 1936 р. у Львові, засудив фашизм і підготовку імперіалістичних держав до інтервенції проти Країни Рад. Організатором і керівником революційно-визвольної боротьби народних мас Західної України була КПЗУ.

Учасники конференції оглянули документальну виставку «Боротьба трудящих Західної України за Радянську владу», присвячену 50-річчю утворення СРСР. На ній експонувалося більше 250 архівних документів і матеріалів, що розповідають про хід революційно-визвольної боротьби західноукраїнських трудящих за своє соціальне й національне визволення та возз'єднання краю з Радянською Україною.

П. І. Захарчишин

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

До кінця дев'ятої п'ятирічки кожний десятий громадянин СРСР матиме диплом про закінчення вищого або середнього спеціального навчального закладу. За таких умов підвищення рівня підготовки спеціалістів набуває надзвичайно важливого значення. Це добре розуміють в Українському інституті інженерів водного господарства (м. Ровно), де дедалі більше уваги приділяється самостійній дослідній роботі студентів. За час навчання в інституті вони здобувають не лише певний обсяг знань, а й любов до науки, смак до творчості, вчаться ефективно застосовувати свої знання на практиці. Цьому сприяє їх участь у науковому студентському товаристві, гуртки якого діють на всіх кафедрах, та в щорічних наукових конференціях.

Чергова XXVII загальноінститутська ювілейна науково-технічна конференція СНТ проходила 10—14 квітня. На ній працювали 18 наукових секцій, які представляли всі кафедри Інституту. На пленарному та секційних засіданнях з цікавими й змістовними доповідями виступили 480 студентів усіх курсів та факультетів, які торкалися методологічних основ радянської науки, важливих наукових проблем сучасності, зв'язку науки з практикою комуністичного будівництва.

В тематичі доповідей значна увага приділяється рішенням XXIV з'їзду партії, керівній ролі КПРС, ленінській національній політиці, героїчному минулому й сучасному трудящих Ровенської області. На кафедрах суспільних наук було прочитано 52 доповіді, в тому числі на кафедрі історії КПРС — 13, наукового комунізму — 10, філософії — 11, політекономії — 18.

На пленарному засіданні було заслухано, а на секціях обговорено доповіді студентів: А. Платоновой «Створення РСР — триумф ленінської національної політики», Г. Васильчук «Розквіт України в братерській сім'ї радянських наюдів», І. Внжимко «Досягнення Ровенщини в розвитку економіки і культури за оки Радянської влади» (науковий керівник — доц. С. Г. Максимов).

Змістовно й цікаво проходила робота екцій. З великим інтересом були заслухані й здобули позитивну оцінку доповіді

студентів: В. Степанова «Деякі питання ефективності самостійної роботи студентів по вивченню марксистсько-ленінської філософії» (науковий керівник — доц. В. П. Кальніченко), А. Скорінової «Підвищення матеріального добробуту і культурного рівня народу — вища мета діяльності КПРС і Радянської держави» (науковий керівник — доц. Л. В. Сердюк).

Питання національної політики КПРС розкрито у доповідях студентки О. Пікар'євої «В. І. Ленін про державні форми соціалістичного вирішення національного питання» та А. Погребняк «СРСР — найбільш життєздатна і досконала форма устрою багатонаціональної держави» (науковий керівник — доц. Е. Д. Артеменко).

Значний інтерес учасників конференції викликали повідомлення про героїчне минуле й сучасне комсомолу Ровенщини: М. Шуляренка «Боротьба комсомольців Ровенщини за Радянську владу», В. Горковчука «Комсомол Ровенщини в роки Вітчизняної війни», А. Гоч «Трудові справи комсомольців Ровенщини в роки 8-ї п'ятирічки» (науковий керівник — доц. В. І. Касьян), А. Райзенберг «Комсомольське підпілля на Ровенщині в роки Великої Вітчизняної війни» (науковий керівник — доц. Л. С. Степанов) та М. Доценко «Розвідник М. І. Кузнецов в м. Ровно» (науковий керівник — доц. В. М. Бачинський).

Секційна робота свідчила про зростання теоретичного рівня доповідей, а також поглиблення інтересу студентів до вивчення марксистсько-ленінської теорії й практики комуністичного будівництва.

Кращі доповіді були рекомендовані на міжвузівську конференцію, представлені до нагородження тощо. Звичайно, не всі теми рівноцінні за постановкою питання та глибиною розробки, але в кожній з них піднімалася певна наукова проблема, що давало змогу студентам самостійно й творчо мислити.

XXVII конференція СНТ сприяла творчому зростанню студентів Українського інституту інженерів водного господарства.

В. І. Касьян

70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ К. К. ШИЯНА

Громадськість, друзі та колеги вшанували відомого вченого-історика, доктора історичних наук, професора кафедри історії РСР Харківського державного університету Кіра Карловича Шияна у зв'язку з

70-річчям від дня народження та 50-річчям трудової діяльності.

К. К. Шиян народився 21 червня 1902 р. в с. Березова Лука на Полтавщині у селянській родині. Десятирічним хлопчиком

почав батрачити у місцевого поміщика. Великий Жовтень відкрив йому, як і багатьом іншим юнакам та дівчатам, широкий шлях до освіти. В 1921 р., екстерном склавши екзамени за семирічку, комсомолец Шиян вступив до педагогічного технікуму в м. Гадач. З 1924 по 1926 рр. — перебував у лавах Червоної Армії, а після демобілізації навчався у Ніжинському інституті народної освіти та в аспірантурі Інституту української культури. Потім роки праці в середній школі. Харківській педагогічній школі, завідувачим кафедрою історії СРСР та деканом історичного факультету Харківського педагогічного інституту. З 1956 р. — на кафедрі історії СРСР Харківського державного університету, де за сумісництвом викладав історію СРСР ще з 1945 р.

Наукова та педагогічна діяльність ювіляра багатогранна. Він — автор більше 100 наукових праць, що складають значний внесок у радянську історичну науку. В 1947 р. Кір Карлович захистив кандидатську, а в 1962 р. — докторську дисертації. Серед наукових праць К. К. Шияна особливо відомі його монографії, присвячені історії робітничого класу та промисловості України у відбудовчий період, дослідженню рушійних сил визвольної війни під проводом Богдана Хмельниць-

кого в 1648—1654 рр., історії села Харківщини в минулому і на сучасному етапі. В наукових працях вченого висвітлюється розвиток пролетарської культури на Україні, історія промисловості УРСР в період індустріалізації та ін. К. К. Шиян — редактор 12 монографій та ряду збірників документів з історії заводів, промисловості й робітничого класу.

Великою популярністю користується К. К. Шиян як викладач. Його лекції яскраві за формою й глибоко наукові за змістом. Щедро передаючи свої знання, багаторічний дослідницький досвід, уміння працювати з повною віддачею й натхненням студентській та аспірантській молоді, Кір Карлович — приклад для неї у вихованні таких рис як працьовитість, вимогливість до себе й повага до товаришів та колег.

Комуніст К. К. Шиян завжди у вирі громадського життя. Серед багатьох доручень у нього є постійне, на перший погляд не дуже значне, але важливе — агітатор акс демічної студентської групи.

Всі, хто поздоровив ювіляра, щиро й гаряче побажали йому нових успіхів на ниві історичної науки та у вихованні молоді зміни, міцного здоров'я й щасливого довгого життя.

В. І. Булах

ВІКТОР ІВАНОВИЧ АСТАХОВ

22 червня 1972 р. раптово помер відомий український радянський учений, доктор історичних наук, завідувачий кафедрою історіографії, проректор Харківського державного університету, професор Віктор Іванович Астахов.

В. І. Астахов народився 29 травня 1922 р. в Москві. В період Великої Вітчизняної війни служив у лавах Радянської Армії. У 1950 р. закінчив історичний факультет Харківського університету і був залишений при ньому в аспірантурі. З 1953 р., після захисту кандидатської дисертації, працював доцентом кафедри історії СРСР.

У 1959 р. В. І. Астахов обирається секретарем Харківського обкому КП України. В 1962 р. він знову повертається в Харківський університет на посаду проректора по навчальній частині. В 1963 р. захищає докторську дисертацію і відтоді очолював кафедру історіографії та допоміжних історичних дисциплін.

Талановитий учений, автор більш як 70 книжок і статей, В. І. Астахов зробив великий внесок у розвиток радянської науки та в підготовку кадрів істориків. Всій країні відомий його курс лекцій з російської історіографії, що не раз перевидавався і став важливим навчальним посібником для студентів історичних факультетів. В. І. Астахов вніс значний вклад у

дослідження проблеми «В. І. Ленін — історик радянського суспільства». Перу В. Астахова належать монографії, що висвітлюють історію революційного руху і, зокрема, історію Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні.

Як учений і організатор, він багато зробив для вивчення історії Харківського університету та Харківської партійної організації. Його наукові праці відзначаються яскравою літературною формою.

В. І. Астахов був блискучим лектором і пропагандистом наукових знань. Його лекції та доповіді незмінно користувалися великим успіхом будь-якої аудиторії.

Працюючи проректором університету, В. І. Астахов відіграв велику роль у підготовці викладацьких кадрів для середньої школи і вищих учбових закладів та спеціалістів народного господарства. За невтомну і плідну діяльність його було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора та медалями.

Людина великої, благородної душі і глибокого, допитливого розуму, завжди доброзичливий і принциповий, В. І. Астахов користувався авторитетом і любов'ю товаришів.

Світлу пам'ять про нього збережуть усі хто мав щастя вчитися у нього, спілкуватися й працювати з ним.

Додаток

ТЕМИ КАНДИДАТСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ, ЗАТВЕРДЖЕНИХ ПРЕЗИДІЄЮ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ РАДИ ПО КООРДИНАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ КПРС І КП УКРАЇНИ

6 квітня 1972 р. Президія Республіканської ради по координації наукової розробки історії КПРС і КП України розглянула і затвердила теми кандидатських дисертацій.
Варзарь І. М. (Київ) — Питання теорії революції в працях В. І. Леніна (1893—1903 рр.)».

Усік Л. О. (Київ) — Більшовицькі організації України періоду першої російської революції (1905—1907 рр.) в радянській історіографії.

Клименко М. М. (Київ) — Партийна і державна діяльність Клименка І. Є. на Україні (1907—1927 рр.).

Акімов Ф. І. (Одеса) — Революційна діяльність більшовиків України в армії у період першої світової війни (липень 1914— березень 1917 рр.).

Савчин М. С. (Запоріжжя) — Діяльність керівних більшовицьких кадрів в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень—жовтень 1917 рр.).

Нескреба Л. М. (Ворошиловград) — Агітаційно-пропагандистська робота більшовицьких організацій Донецько-Криворізького басейну (березень 1917 — квітень 1918 рр.).

Крижанівський В. П. (Київ) — Боротьба більшовицьких організацій України за здійснення ленінської тактики в період муніципальної кампанії у 1917 р.

Богиня Л. П. (Ворошиловград) — Більшовики Донбасу в масових організаціях робітничого класу (липень 1917 — березень 1918 рр.).

Понеділко В. І. (Київ) — Партийна і державна діяльність Г. К. Орджонікідзе (грудень 1917 — січень 1920 рр.).

Похожієнко В. А. (Львів) — Діяльність КП (б) України по розвитку кооперативного руху (1917—1925 рр.).

Гошуляк І. Л. (Київ) — Більшовицька преса України в боротьбі за здійснення рішень VIII-ї Всеросійської конференції РКП(б) (грудень 1919 — березень 1921 рр.).

Петров В. П. (Сімферополь) — Діяльність Кримського революційного комітету в 1920—1921 рр.

Зінченко А. Я. (Київ) — Діяльність КП України по інтернаціональному вихованню трудящих (1921—1925 рр.).

Зашляпін В. О. (Харків) — Діяльність КП України по становленню і розвитку фізичної науки в республіці (1928—1970 рр.).

Шепель О. І. (Київ) — Боротьба Комуністичної партії України за розвиток сільськогосподарського спеціалізованого кооперування (1926—1929 рр.).

Готовський Л. О. (Одеса) — Діяльність КП України по атеїстичному вихованню трудящих мас (1929—1932 рр.).

Мексін Б. С. (Харків) — Діяльність КП України по підготовці спеціалістів сільськогосподарства 1929—1932 рр.).

Осташко О. І. (Київ) — Боротьба Французької Комуністичної партії за єдність дій робітничого класу в умовах світової економічної кризи (1929—1934 рр.).

Комарова І. Л. (Київ) — Ідеологічна робота КП України в роки другої п'ятирічки (1933—1937 рр.).

Соколов В. М. (Одеса) — Діяльність КП України по розвитку хімічної промисловості в роки другої п'ятирічки (1933—1937 рр.).

Шкель В. Ю. (Одеса) — Керівництво КП України культурним будівництвом в республіці в роки другої п'ятирічки (1933—1937 рр.).

Попов Р. К. (Ворошиловград) — Боротьба партійних організацій Донбасу за розвиток важкої промисловості в роки другої п'ятирічки (1933—1937 рр.).

Бородавченко І. М. (Ворошиловград) — Діяльність парторганізацій Донбасу по розвитку і зміцненню союзу робітничого класу і селянства (1933—1937 рр.).

Зверобоев Б. М. (Київ) — Діяльність військових відділів місцевих партійних комітетів по посиленню оборонно-масової роботи (1939—1941 рр.).

Турчин О. К. (Київ) — Партийна і державна діяльність Д. С. Коротченка.

Затолочний М. В. (Одеса) — Партиїні організації Чорноморсько-Азовського басейну в боротьбі за виконання третього п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР.

Перехрест О. Г. (Одеса) — Комсомол України — активний помічник Комуністичної партії в мобілізації молоді на відсіч німецько-фашистської агресії у перший період Великої Вітчизняної війни.

Козлов В. І. (Київ) — Боротьба партизан і партійного підпілля проти українських буржуазних націоналістів у 1941—1945 рр.

Шанин М. О. (Одеса) — Діяльність політорганів і партійних організацій по інтернаціональному вихованню радянських воїнів (кінць 1943—1945 рр.).

Максимов Л. В. (Ворошиловград) — Діяльність КП України по розвитку трудової активності та творчої ініціативи машинобудівників в період післявоєнної відбудови і розвитку народного господарства (1943—1950 рр.).

Паринов М. П. (Донецьк) — Преса — бойовий помічник партійних організацій Донбасу в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості (1943—1950 рр.).

Яковлев Г. С. (Івано-Франківськ) — Боротьба КП України за створення і розвиток народної освіти в західних областях УРСР (1945—1959 рр.).

Андрійчук А. Є. (Кам'янець-Подільський) — Боротьба КП України за підготовку і виховання керівних кадрів для сільського господарства в роки четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.).

Рибалко В. А. (Донецьк) — Діяльність КП України по марксистсько-ленінському вихованню комуністів (1946—1950 рр.).

Єреметов С. О. (Херсон) — Діяльність сільських партійних організацій України по посиленню комуністичного виховання колгоспників і робітників радгоспів (1946—1950 рр.).

Божко Г. І. (Ворошиловград) — Діяльність партійних організацій Донбасу по розвитку трудової активності робітничого класу в роки четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.).

Глогусь Я. С. (Львів) — КП України в боротьбі за виконання п'ятирічного плану в галузі промисловості (1951—1955 рр.).

Михеєва В. М. (Донецьк) — Діяльність КП України по дальшому зміцненню парторганізації промислових підприємств у період між XX і XXII з'їздами КПРС.

Гавришук А. П. (Кам'янець-Подільський) — Діяльність КП України по комуністичному вихованню студентської молоді (1952—1958 рр.).

Колеснікова Л. Г. (Київ) — Діяльність КП України по залученню жінок до керівної партійної, радянської і господарської роботи в період завершення будівництва соціалізму (1952—1958 рр.).

Стьопін А. П. (Одеса) — Ідеологічна діяльність КП України в період розвинутого соціалістичного суспільства. Історіографія проблеми.

Сирчин Є. І. (Донецьк) — Діяльність КП України по організації оборонно-масової роботи серед трудящих (1956—1961 рр.).

Безунова Л. Т. (Донецьк) — Діяльність ЛКСМУ по розвитку і зміцненню інтернаціональних зв'язків з молодіжними союзами соціалістичних країн (1956—1965 рр.).

Хижняк І. І. (Київ) — Організаторська робота Компартії по дальшому розвитку електротехнічної промисловості України (1959—1965 рр.).

Торшин К. П. (Дніпропетровськ) — Організаційно-партійна робота КП України в галузі промисловості (1959—1966 рр.).

Копица І. М. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по вихованню трудящих в дусі комуністичного ставлення до праці і суспільної власності (1959—1966 рр.).

Юрій Є. І. (Чернівці) — Діяльність КП України по дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів (1961—1965 рр.).

Добровенко А. О. (Київ) — Керівництво КП України творчими організаціями республіки (1961—1966 рр.).

Трепцов М. П. (Донецьк) — Ленінський принцип демократичного централізму в практичній діяльності КП України (1961—1966 рр.).

Бреславська О. Ф. (Харків) — Керівництво КП України поліпшенням житлово-побутових умов трудящих України (1961—1966 рр.).

Жданов Л. Ф. (Одеса) — Діяльність партійних організацій України по залученню ветеранів до суспільно-політичної роботи по комуністичному вихованню молоді (1959—1970 рр.).

Чайковський С. М. (Київ) — Діяльність КП України по дальшому посиленню ролі музеїв в комуністичному вихованні трудящих (1959—1970 рр.).

Вишневський А. П. (Суми) — Діяльність КП України по вихованню молоді на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна (1966—1970 рр.).

Колодяжна В. А. (Одеса) — Діяльність КП України по підвищенню ролі первинних партійних організацій підприємств тяжкої промисловості у вихованні комуністичного ставлення до праці (1966—1970 рр.).

Гончарук Б. Д. (Кам'янець-Подільський) — Партійні організації України в боротьбі за дальший розвиток продуктивних сил сільського господарства (1966—1971 рр.).

Спірін О. А. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по дальшому удосконаленню політичної та економічної освіти кадрів (1966—1971 рр.).

Кипа Н. М. (Дніпропетровськ) — Діяльність КП України по розвитку творчої активності робітничих колективів металургійних підприємств республіки (1966—1971 рр).

Гирявець Т. А. (Київ) — Київська міська партійна організація в період розгорнутого будівництва комунізму.

Бакуменко В. П. (Київ) — Роль періодичної преси України в патріотичному і інтернаціональному вихованні трудящих (1966—1971 рр).

Орел В. К. (Запоріжжя) — КП України — організатор творчої активності науково-технічної інтелігенції (1966—1971 рр).

Михайлов І. Г. (Чернігів) — Керівництво КП України розвитком соціалістичного змагання в хімічній промисловості (1966—1971 рр).

Терентьева В. С. (Ворошиловград) — Діяльність КП України по пропаганді економічних знань (1966—1971 рр).

Бейчук В. З. (Київ) — Роль комсомольської преси України у вихованні молоді в дусі пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів (1966—1971 рр).

Колотуха Я. Я. (Київ) — XXIV з'їзд КПРС про підвищення ролі Рад депутатів трудящих в комуністичному будівництві.

Кутафін М. П. (Харків) — Діяльність КП України по дальшому удосконаленню системи політичної освіти трудящих (1966—1971 рр).

Костерева Л. І. (Харків) — Діяльність КП України по впровадженню наукової організації виробництва і праці на промислових підприємствах республіки (1966—1971 рр).

Макаренко А. С. (Харків) — Комуністична партія України в боротьбі за підвищення якості промислової продукції (1966—1971 рр).

Поданев І. К. (Дніпропетровськ) — Діяльність партійних організацій Червонопрапорного Чорноморського флоту по вихованню військових моряків на бойових традиціях Збройних Сил (1965—1971 рр).

Теличкін Р. Ф. (Донецьк) — Діяльність КП України по дальшому удосконаленню системи профтехосвіти (1966—1971 рр).

Мороховський В. П. (Львів) — Діяльність парторганізацій України по підготовці кадрів для народного господарства через систему профтехосвіти (1966—1971 рр).

Миргород П. П. (Київ) — Діяльність КП України по комуністичному вихованню учнів загальноосвітніх шкіл (1966—1971 рр).

Качковський М. М. (Київ) — Діяльність КП України по дальшому зміцненню творчої співдружності працівників науки і виробництва (1966—1971 рр).

Головко М. В. (Полтава) — Ідеологічна робота партійних організацій серед робітників промисловості УРСР (1966—1971 рр).

Захарченко М. І. (Київ) — Ідейно-політична робота Київської міської партійної організації в роки восьмої п'ятирічки.

Бадяк В. П. (Львів) — Діяльність КП України по охороні пам'яток історії і культури та використанню їх в патріотичному вихованні трудящих (1966—1971 рр).

Томін Ю. М. (Київ) — Діяльність парторганізацій України по комуністичному вихованню молоді професійно-технічних училищ (1966—1971 рр).

Кляц Р. А. (Одеса) — Діяльність парторганізацій Чорноморського пароплавства по підвищенню ефективності виробництва (1966—1971 рр).

Гуров М. В. (Кривий Ріг) — Робота первинних парторганізацій по здійсненню контролю діяльності адміністрації промислових підприємств України у восьмій п'ятирічці.

Вальчук Б. А. (Київ) — Діяльність КП України по організаційному зміцненню первинних парторганізацій промислових підприємств (1966—1971 рр).

Сидельєва В. Б. (Харків) — Комсомол України — помічник Компартії в боротьбі за науково-технічний прогрес в сільському господарстві в роки восьмої п'ятирічки.

Фещенко М. Т. (Київ) — Діяльність КП України по організаційно-партійному зміцненню первинних парторганізацій і підвищенню їх ролі в дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва (1966—1971 рр).

Ніцой А. І. (Київ) — Діяльність КП України по мобілізації комсомольських організацій на виконання восьмої п'ятирічки (1966—1971 рр).

МОНОГРАФІЇ

Бондар Т. Д. (Київ) — Збройний захист завоювань соціалістичної революції на Україні весною 1918 р.

Лукашенко І. Г. (Суми) — Допомога КПРС Компартії Чехословаччини в організації партизанської боротьби на чесько-моравських землях (1944—1945 рр).

Колективна монографія кафедри історії КПРС Одеського інституту народного господарства «Діяльність КП України по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості в роки восьмої п'ятирічки».

Колективна монографія кафедри історії КПРС Запорізького педагогічного інституту «Історія зарубіжних організацій РСДРП».

РЕЗЮМЕ

Ю. В. Бабко.— XXIV съезд КПСС о социально-политическом развитии советского общества. В статье показано социально-политическое развитие советского общества в условиях развитого социализма, освещаются решения XXIV съезда КПСС относительно дальнейшего усовершенствования социально-политических отношений в стране.

Н. А. Ерофеев.— Исторические источники возникновения «американского мифа». В XIX в. в Европе получил широкое распространение «американский миф», то есть вымышленный образ США как страны, где, якобы, господствует подлинно демократический строй, где для всех и каждого открываются неограниченные возможности деятельности. Это послужило толчком для массовой эмиграции за океан. Статья рассказывает о возникновении «американского мифа» и раскрывает особенности социально-экономического развития Англии, на которую он оказал особенно сильное воздействие.

М. В. Церцвадзе.— Нерушимая дружба украинского и грузинского народов. В статье на основе убедительных фактов раскрываются глубокие исторические корни братских связей народов Украины и Грузии, показываются формы и методы взаимной помощи и сотрудничества трудящихся братских республик в годы социалистического и коммунистического строительства.

И. П. Дудко.— Боевое взаимодействие украинских, русских и белорусских партизан в годы Великой Отечественной войны. Автор рассказывает о налаживании контактов между народными мстителями Черниговщины, Брянщины и Гомельщины, их совместных боевых действиях, дружбе и взаимовыручке. В статье уделено большое внимание деятельности украинско-белорусского партизанского соединения под командованием М. М. Таранушенко.

А. Д. Скаба, академик АН УССР.— Освещение роли народных масс в «Истории городов и сел УССР». Директор Института истории АН УССР, академик АН УССР А. Д. Скаба показывает, что в основательном двадцатитрехтомном издании «История городов и сел УССР» народные массы изображены главной движущей силой общества, создателем всех материальных и духовных ценностей. На конкретных примерах истории нашей республики автор разоблачает беспочвенность и несостоятельность антимарксистских утверждений о второстепенной роли народных масс в истории.

В. А. Ежов, З. В. Степанов, В. М. Ковальчук.— Опыт научной разработки истории заводов и фабрик СССР. Раскрытие роли трудовых коллективов, главных ячеек социалистического общества, в строительстве материально-технической базы коммунизма, формировании у трудящихся марксистско-ленинского мировоззрения посвящены лучшие публикации об истории промышленных предприятий страны. Авторы на конкретных примерах анализируют успехи и промахи изданий этого типа, излагают основные методические и методологические принципы их подготовки.

SUMMARIES

Yu. V. Babko.— **The 24th Congress of the CPSU on Socio-political Development of Soviet Society.** The article deals with socio-political development of Soviet society under conditions of developed socialism. The decisions of the 24th Congress of the CPSU concerning the further improvement of socio-political relations in the country are elucidated.

N. A. Erofeev.— **Historical Sources of Origin of the "American Myth".** In the 19th century in Europe the "American myth" was widely distributed. The myth represented an image of the USA as a country where a really democratic system dominated which offered unlimited opportunities for everybody's activities. This was an incitement for the mass emigration through the ocean. The article deals with the "American myth" origin and reveals peculiarities of social and economic development of England that was particularly influenced by the myth.

M. V. Tsertsvadze.— **Inviolable Friendship of Georgian and Ukrainian Peoples.** On the basis of convincing facts the article reveals deep historical roots of fraternal relations of the Ukrainian and Georgian peoples, shows forms and methods of mutual assistance and collaboration between the working people of the sister republics during the years of socialist and communist building.

I. P. Dudko.— **Fighting Interaction of the Ukrainian, Russian and Byelorussian Partisans during the Great Patriotic War.** The author shows the establishing of contacts between partisans of the Chernigov, Bryansk and Gomel regions, their fighting actions, friendship and mutual aid. Great attention is paid to the activity of the Ukrainian—Byelorussian partisan formation under the command of M. M. Taranushenko.

A. D. Skaba, Member Academy of Sciences, Ukrainian SSR.— **Elucidation of the Role of People's Masses in "History of Towns and Villages of the Ukr. SSR".** Director of the Institute of History of the Ukrainian Academy of Sciences, Member of the Ukrainian SSR Academy of Sciences A. D. Skaba shows that in a fundamental 20-volume edition of "History of Towns and Villages of the Ukr. SSR) people's masses are depicted as a main motive force of society, as a creator of all material and spiritual values. On the basis of concrete examples from history of our republic the author exposes groundlessness and unfoundedness of anti-Marxist statements on a secondary role of people's masses in history.

V. A. Ezhov, Z. V. Stepanov, V. M. Kovalchuk.— **Experience of Scientific Development of History of Plants and Factories of the USSR.** Best publications on history of industrial enterprises of the country deals with revealing the role of labour collective bodies, main cells of socialist society, in the building of the material and technical base of Communism, in formation of Marxist-Leninist outlook in working people. The authors on concrete examples analyse merits and slips of this type editions, present basic methodical and methodological principles of their developments.

ПОПРАВКА

В № 8 «УІЖ» на стор. 86 у виносці під зірочкою перший рядок читати: «Всесвітній єврейський конгрес був створений...».

НОВІ КНИГИ

АЛЕКСАНДРОВ И. Эскалация позора. Агрессия США в Индокитае, Политиздат, М., 1972, 120 с.

БАЖАТКИН М. Там, где приспущается флаг, изд-во «Маяк», Одесса, 1972, 199 с.

ВЕРБИЦКИЙ С. И. Японо-американский военно-политический союз 1951—1970 гг., изд-во «Наука», М., 1972, 285 с.

ВЕТРОВ А. Волонтеры свободы. Воспоминания участника национально-революционной войны в Испании, Политиздат, М., 1972, 216 с.

Вечно живые. Памятники Донецкой области, изд-во «Донбасс», Донецк, 1972, 135 с.

Героїчна Хотинщина, матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Хотинського повстання, Видавництво Львівського університету, Львів, 1972, 146 с.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., вид-во «Наукова думка», К., 1972, 192 с.

ДАНИЛЕНКО С. Т. Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка), вид-во «Наукова думка», К., 1972, 339 с.

ДЕГТЯРЬОВ К. А. Теорія і тактика партії у завоюванні більшості робітничого класу на бік соціалістичної революції [лютий—листопад 1917 року], Видавництво Київського університету, К., 1972, 176 с.

ДЬЯКОВ В. А. Революционная деятельность и мировоззрение Петра Сцегаенного. 1801—1890 гг., изд-во «Наука», М., 1972, 330 с.

Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1968 г., изд-во «Наука», Л., 1972, 342 с.

ЗЕЛЕНИН И. Е. Совхозы в первое десятилетие Советской власти 1917—1927, изд-во «Наука», М., 1972, 392 с.

ЗУБОК Л. И. и ЯКОВЛЕВ Н. Н. Новейшая история США 1917—1968, изд-во «Просвещение», М., 1972, 367 с.

Интернациональные связи кубанцев. Сборник документов и материалов, Книжное издательство, Краснодар, 1972, 96 с.

ИОАНЕСЯН С. И. Лаос. Социально-экономическое развитие. Конец XIX—60-е гг. XX века, изд-во «Наука», М., 1972, 184 с.

Вести-куранты. 1600—1639 гг., изд-во «Наука», М., 1972, 347 с.

Історія міст і сіл Української РСР. 8 26-ти томах. Черкаська область, Видавництво Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, К., 1972, 810 с.

КИЦЕНКО М. П. Хортиця в героїчній легендах, вид-во «Промінь», Дніпропетровськ, 1972, 132 с.

КРАВЧЕНКО Е. А. Народный фронт во Франции 1934—1938, изд-во «Наука», М., 1972, 294 с.

Критика буржуазной историографии советского общества, Политиздат, М., 1972, 412 с.

МАЄВСЬКА Н. К. Медична служба в партизанських з'єднаннях України (1941—1945 рр.), вид-во «Здоров'я», К., 1972, 100 с.

ПАНІБУДЬЛАСКА В. Ф. Радянський народ — нова історична спільність людей, Т-во «Знання» української РСР, К., 1972, 48 с.

Разведка в боевых примерах. Великая Отечественная война 1941—1945 гг. и послевоенный период, Воениздат, М., 1972, 310 с.

СВАНИДЗЕ И. А. Сельское хозяйство Тропической Африки, изд-во «Мысль», 1972, 352 с.

СМІЯН П. К. Жовтнева революція і Закарпаття (1917—1919 роки), Видавництво Львівського університету, Львів, 1972, 166 с.

СТЕПАНОВ И. В. Крестьянская война в России в 1670—1671 гг. Начальный период крестьянской войны. Т. 2. Ч. I., Издательство Ленинградского университета, Ленинград, 1972, 157 с.

ЛОГВИНОВ В. К. В бой идут сибиряки. Краснояры на фронтах и в тылу Великой Отечественной войны, Книжное издательство, Красноярск, 1972, 283 с.

СТОЯНОВ Л. Они боролись за счастье, изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1972, 238 с.

УНДАСЫНОВ И. Н. Из истории борьбы за единый фронт рабочего класса, изд-во «Знание», М., 1972, 63 с.

Французский ежегодник 1970. Статьи и материалы по истории Франции, изд-во «Наука», М., 1972, 238 с.

США: преступность и политика, изд-во «Мысль», М., 1972, 388 с.

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА» В 1972 Р.

ВИПУСТИТЬ У СВІТ КНИГИ:

Минуле і сучасне Північної Буковини. Випуск перший. Мова українська. 15 арк. 1 крб. 66 коп.

У книзі розміщено дослідження з історичного минулого краю: про приналежність Північної Буковини до Галицької Русі в XII—XIV ст., висвітлено відображення історії краю в молдавських літописних джерелах, стан промисловості в минулому, класову боротьбу трудящих за свої соціальні й національні права під час іноземної окупації, за возз'єднання з Українською РСР.

На основі великого фактичного матеріалу, архівних документів та статистичних даних, матеріалів періодичної преси розкриваються характерні риси розвитку промисловості та сільського господарства Чернівецької області. Відображено події Великої Вітчизняної війни на Буковині.

Розрахована на істориків, студентів, працівників музеїв, учителів, викладачів технікумів.

ІСАЄВИЧ Я. Д. Джерела з історії української культури епохи феодалізму. Мова українська. 8 арк. 80 коп.

У книзі висвітлюються джерела з історії культури українського народу XVI—XVIII ст. На основі публікацій, документів та архівних матеріалів дано характеристику джерел з історії культурно-освітньої діяльності братств, народної освіти і педагогічної думки. Окремі розділи присвячені історіографічним пам'яткам з історії культури і основним типам джерел з історії образотворчого мистецтва та музики.

Розрахована на викладачів вузів та шкіл, студентів, пропагандистів, всіх, хто цікавиться питаннями історії України епохи феодалізму.

Для своєчасного одержання цих книг просимо подати попереднє замовлення, що приймають всі міські та сільські книгарні.

Для одержання книг поштою замовлення слід надсилати будь-якому магазину «Книга — поштою» або безпосередньо книгарні видавництва «Наукова думка» (252601, Київ, 601, вул. Кірова, 4).